

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ფილოსოფიის ინსტიტუტი

ვასილ ჩაჩანიძე

პეტრე იბერიელი და ქართული
მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები
იერუსალიმში

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1974

„პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში“ პოპულარულ-მეცნიერული ნაშრომია, რომელიც ეყრდნობა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურასა და ავტორის მიერ მოძიებულ მასალებს დიპლომატიური მისიით მოღვაწეობის დროს იტალიაში (1945—1950 წწ.).

პირველი ნაწილი ეძღვნება დიდი ქართველი მოაზროვნის პეტრე იბერიელის (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის) შესახებ მასალებს. აქვეა წარმოდგენილი ცნობები თამარ მეფის ნეშტის გადასვენების შესახებ იერუსალიმში.

წიგნის მეორე ნაწილი მოიცავს ცნობებს იტალიელი არქეოლოგის ვ. კორბოს მიერ ჩატარებული გათხრების ირგვლივ იერუსალიმის რაიონში, იორდანის უდაბნოში.

წიგნში ქვეყნდება დოკუმენტები, ილუსტრაციები, ვ. კორბოს წიგნის VIII თავის მთლიანი ფოტო და თარგმანი.

რედაქტორი სამსონ ენუქაშვილი

პეტრე იბერიელი

Петр Ивер

Peter the Yberian

გუამს თხზუა

(411 — 491)

რ ე ლ ა ჭ ტ ო რ ი ს ა ბ ა ნ

წინამდებარე შრომის ავტორი არ არის ისტორიულ-ფილოსოფიურ საკითხთა სპეციალისტი-მკვლევარი. იგი პროფესიით სამთამადნო დარგის ინჟინერია და ზანგრძლივი დროის განმავლობაში საბჭოთა კავშირიდან უცხოეთში სამუშაოდ იყო წარგზავნილი. იგი, როგორც სამშობლოს კულტურითა და ისტორიით დაინტერესებული პატრიოტი-ინტელიგენტი, განსაკუთრებული გულისყურით ეკიდებოდა ყველა ცნობასა თუ მოვლენას, დაკავშირებულს საქართველოს წარსულთან, კრებდა მასალებს, ამყარებდა ურთიერთობას ქართული კულტურით დაინტერესებულ უცხოელ პირებთან.

ამ გულისხმიერი და დასაფასებელი მუშაობის შედეგია ის, რომ დღეს ქართველ მკითხველს შეუძლია მის წიგნში ნახოს მრავალი საინტერესო ცნობა:

— გამოჩენილი ბელგიელი მეცნიერის აკად. ერნესტ ჰონიგმანის მიერ არეოპაგიტიკის კვლევის ირგვლივ, თვით მეცნიერის ბიოგრაფიული მონაცემები და პორტრეტი, რაც აქამდე ჩვენში არ მოიძეებოდა;

— გიორგი ლაშას მიერ იერუსალიმში თამარ მეფის ნეშტის გადასვენებაზე საქართველოში მონგოლთა შემოსევის წინ.

— ფართოდ და ხელშესახებად წარმოდგენილია იტალიელი მეცნიერის პ. ვირჯილიო კორბოს არქეოლოგიური ექსპედიცია იერუსალიმში, რომელსაც შედეგად მოჰყვა იერუსალიმის „ლაზთა მონასტრის“ — პეტრე იბერიელისა და იოანე ლაზის ქართველთა მონასტრის გამოვლენა. ამას კი დიდი და მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს ქართული კულტურის ისტორიისათვის.

— დასასრულ, აქვე წარმოდგენილია პეტრე იბერიელის სრულყოფილი ფერადი პორტრეტი, რომელსაც მკითხველი დიდი ინტერესითა და კმაყოფილებით მიიღებს¹.

¹ იხ. ჟურნ. „დროშა“, 1972, № 9.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ვ. ჩაჩანიძემ მიაკვლია იტალიის არქივებში დაცულ მასალებს ქართული კულტურის შესახებ და ხუთიოდე წლის წინ მოგვითხრო მათზე². ასევე უცხოეთში იგი საკუთარი დანაშოგებით იძენდა უნიკალურ ლიტერატურას მეცნიერების სხვადასხვა დარგში და საშუალოდ დაბრუნებულმა საჩუქრად გადასცა იგი საქართველოს სსრ კ. მარქსის სახ. სახელმწიფო რესპუბლიკურ ბიბლიოთეკას, სადაც გახსნილია მისი სახელობითი ფონდი, ამით იგი საზოგადოებრივ პატივისცემას იმსახურებს.

ქართველი მკითხველის მადლობას იმსახურებს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭო და გამომცემლობა „მეცნიერება“ ამ წიგნის გამოქვეყნებისათვის.

² იხ. ჟურნ. „Литературная Грузия“, 1968, № 8.

იერუსალიმის ქართული მონასტრის არქეოლოგიური ბათხრები

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპის ქვეყნებში ერთობ გაიზარდა მისწრაფება ქართველოლოგიისადმი. ეს ლტოლვა გამსაკუთრებით შეიმჩნეოდა ორიენტალისტ მეცნიერთა შორის და, საერთოდ, პროგრესულად მოაზროვნე ახალგაზრდობის წრეებში. იმ პერიოდში (1945—1950 წწ.) იტალიაში ვმუშაობდი და ვადევნებდი თვალყურს ამ დიდ ინტერესს ჩემი სამშობლოს კულტურის მიმართ. თვალსაჩინო მეცნიერებმა ხელი მოჰკიდეს ქართული კულტურის საკითხებისა და უმნიშვნელოვანესი ძეგლების კვლევას. თანდათან გამომზეურდა საუკუნეობით დაფარული ქართული კულტურის დოკუმენტები, რომლებიც მრავლადაა დაცული იტალიის საეკლესიო და სახელმწიფო არქივებში (ვატიკანის, „პროპაგანდა-ფიდეს“, თიათინელთა, დომინიკელთა, კაპუცინელთა და სხვა არქივებში), საბერძნეთში, პალესტინაში, სირიაში...

ამ ომის შემდეგ, ხუთიოდე წლის განმავლობაში, ორ დიდ აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი უცხოელ მეცნიერთაგან ქართული კულტურის უმნიშვნელოვანეს საკითხზე. ესენია ბელგიელი მეცნიერის ერნესტ ჰონიგმანის თეორია (1952 წ.), რომ არეოპაგიტული მოძღვრების ავტორი ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი არის V საუკუნის ქართველი ფილოსოფოსი პეტრე იბერიელი, და იორდანის უდაბნოში ქართული ტაძრის „ლაზთა მონასტრის“ აღმოჩენა იტალიელი არქეოლოგის პ. ვირჯილიო კორბოს მიერ ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად (1952 წ.); აღმოჩნდა ქართული კულტურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები, ხოლო თვით ტაძარი კი პეტრე იბერიელის მონასტერი გამოდგა.

სწორედ ამ აღმოჩენებსა და ქართული კულტურისათვის მათა მნიშვნელობაზე გვინდა ვესაუბროთ მკითხველს.

ქრისტიანულ აღმოსავლეთსა და დასავლეთში ცნობილი იყო ე. წ. არეოპაგიტული თხზულებანი (Corpus Areopagiticum, Corpus Dionisiacum), რომლებიც საფუძვლად დაედო შუასაუკუნეების ფილოსოფიური და თეოლოგიური აზროვნების განვითარებას და ახალი დროის მსოფლმხედველობაზეც იქონია გავლენა.

ისტორიული ტრადიციით არეოპაგიტული მოძღვრების ავტორად ზიიჩნევენ დიონისე არეოპაგელს, რომელიც ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში ცხოვრობდა და ქრისტიანობაზე მოაქცია პავლე მოციქულმა. დიონისე არეოპაგელი გახდა პავლეს მოწაფე, ათენის არეოპაგის — უმაღლესი სასამართლოს — ერთ-ერთი წევრი (აქედან სახელწოდება „არეოპაგელი“) და ამავე ქალაქის პირველი ეპისკოპოსი, რომელიც შემდგომ საუკუნეებში დიდი მოციქულებრივი ავტორიტეტით სარგებლობდა.

არეოპაგიტული კრებული შედგება ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის ოთხი ტრაქტატისა და ათი წერილისაგან. ტრაქტატები: „ღვთაებრივ სახელთა შესახებ“, „ზეციური იერარქიის შესახებ“, „საეკლესიო იერარქიის შესახებ“, „მისტიკური თეოლოგიის შესახებ“; ათი წერილი მიძღვნილია სხვადასხვა საეკლესიო წოდების პირებისადმი.

პირველი ცნობები ამ შრომების არსებობის შესახებ ეკუთვნის VI საუკუნეს. ისინი ცნობილი გახდა 532 წელს კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებაზე (მოიწვია იუსტინიანე კეისარმა), რომელიც მიზნად ისახავდა რელიგიაში საღისკუსიო საკითხების გადაწყვეტას. ეს შრომები მაშინ მოშველიებულ იქნა ორთოდოქსალური დებულებების დასადგენად, როგორც დიდი ავტორიტეტის მქონე ავტორის — დიონისეს — თხზულებანი.

V საუკუნე დიდი ღელვის ხანა იყო ქრისტიანული სამყაროს ცხოვრებაში. კერძოდ, ინგრეოდა მონათმფლობელური საზოგადოება და მის ადგილზე მკვიდრდებოდა ფეოდალური ფორმაცია. ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის გადატანილი იყო რელიგიის სფეროში. გარეგნულად ეს ბრძოლა მიმდინარეობდა ქრისტეს ბუნების ირგვლივ დასმული საკითხების გარშემო: ქრისტე წარმოადგენს ერთსა და იმავე დროს ღმერთსაც და კაცსაც (დიოფიზიტე-

¹ წინამდებარე ნაშრომის ეს და მომდევნო პარაგრაფები დაწერილია ს. ენუქაშვილის წიგნს — „პატრი იბერიელი (ფსევდო—დიონისე არეოპაგელი). შრომები“. თბილისი, 1961—მიტელვით.

პის. ანუ ქალკედონისტების ბანაკი). თუ იგი მხოლოდ ერთი, ღვთაებრივი ბუნებისაგან შედგება (მონოფიზიტების ბანაკი). სხვა სიტყვებით — მონოფიზიტები ქალაგებდნენ, რომ ქრისტე არის ერთბუნებოვანი (ღვთაებრივისა და ადამიანურის გაერთმთლიანების შედეგად, ადამიანი აღწევს ღვთაებრიობას), ხოლო დიოფიზიტები ამტკიცებდნენ, რომ ქრისტე არის ორბუნებოვანი. ამ ბრძოლაში თავისებური გამოხატულება პოვა ახალმა ფეოდალურმა საზოგადოებრივმა ურთიერთობამ.

მონოფიზიტთა მოძღვრების დაგმობის მიზნით 451 წელს მოწვეულ იქნა ქალკედონის კრება, რომლის დადგენილებით დაშლეს მონოფიზიტური ორგანიზაციები და გადააყენეს მონოფიზიტი ეპისკოპოსები.

ამ დროს პალესტინის ერთ-ერთი დიდი მონოფიზიტური ორგანიზაციის შემქმნელი და მეთაური იყო პეტრე იბერიელი, პიროვნება ისე დიდგავლენიანი, რომ მიუხედავად მონოფიზიტთა შევაწროებისა, იგი არათუ არ იღვევება, არამედ, პირიქით, ქ. ღაზის (მაიუმის) ეპისკოპოსად ინიშნება, მისი ხელშეუხებლობის შესახებ საგანგებო ბრძანება გასცეს იმპერატორმა მარკიანემ და მისმა ნებულემ პულქერიამ.

დიოფიზიტებმა მტკიცედ დააყენეს ეკესის ქვეშ დაონასე არეოპაგელის შრომები. დიოფიზიტთა წარმომადგენელი არქიეპისკოპოსი იპათიოს ეფესელი გაკვირვებული აღნიშნავდა კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე (532 წ.) პაქრობისას, რომ ასეთი მნიშვნელოვანი ნაწერები რომ მართლაც არსებულებო მანამდე, როგორ გამოჩნებოდათ ისინი ეკლესიის ისეთ მოღვაწეებს, როგორებიც იყვნენ წმ. კირილე და წმ. ათანასეო.

მიუხედავად ამ დაქვეებისა, არეოპაგიტულმა კრებულმა VI საუკუნიდანვე სწრაფად იწყო გავრცელება და ითარგმნა როგორც აღმოსავლურ, ასევე ევროპულ ენებზე.

საუკუნეების მანძილზე ამ შრომებს მრავალი თვალსაჩინო კომენტატორი ჰყავდა, რომელთა ეკესის თვალი მას არასოდეს მოშორებია. რენესანსის ეპოქაში იტალიელმა მეცნიერმა ლორენცო ვალამ (1415—1465 წწ.) და გამოჩენილმა ჰუმანისტმა მოაზროვნემ ერაზმ როტერდამელმა (1466 — 1536 წწ.) გამოთქვეს სერიოზული დაეკება, რომ არეოპაგიტული თხზულებები არ შეიძლებოდა დაწერილიყო I საუკუნეში. ამავე მოსაზრებას იზიარებდნენ რენესანსის ეპოქის გერმანელ და ფრანგ მოღვაწეთა მნიშვნელოვანი წარმომადგენლებიც.

განმტყიცდა რწმენა, რომ დიონისე არეოპაგელი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ამ მოძღვრების ავტორი და XV საუკუნიდან მოკიდებული მეცნიერები შეუდგნენ უცნობი ავტორის ძიებას. მაგალითად, XVIII საუკუნის მოღვაწენი: იოანე-ფილიპე ბარატერიუსი, დოდველიუსი, მ. ლეჟიენი, კროზე, ბაუმგარტენ-კრუზიუსი, XIX საუკუნეში — ფრანგი ფრეპელი, გერმანელი: ჰიპლერი, ვ. მოლერი, ი. დრეზეკე, ნოლტე, მ. კრიუგერი, ასევე თვალსაჩინო რუსი მეცნიერები — კ. სკვორცოვი, ვ. ბოლოტოვი, ი. სმირნოვი, ა. ბრილიანტოვი და სხვები, მაგრამ მათ ვერ შეძლეს ნამდვილი ავტორის მიგნება.

XIX საუკუნის მიწურულში ამ მიმართულებით დიდი მუშაობა ჩაატარეს დასავლეთის მეცნიერებმა ჰუგო კოხმა და იაკობ შტიგლმაირმა. მათ საფუძვლიანად დაამტკიცეს, რომ საძიებელი ავტორი თავის თხზულებებში წამოყენებული მრავალი იდეის ჩამოყალიბებისა და განვითარებისას იმყოფება V საუკუნის ფილოსოფოსის პროკლეს ნეოპლატონიკური მოძღვრების გავლენის ქვეშ, რომ მის ტრაქტატებში ჭარბად არის მოცემული ანტიკური ფილოსოფიის ამ უკანასკნელი მნიშვნელოვანი წარმომადგენლის იდეები. კოხმა და შტიგლმაირმა საბოლოოდ დაასაბუთეს არეოპაგეტიზმის ნეოპლატონიზმთან კავშირის სისწორე.

ამ ხანგრძლივი შესწავლის კვალობაზე XIX საუკუნის დასასრულისათვის მეცნიერებაში დაგროვდა უამრავი საბუთი, რომლებიც უარყოფდნენ დიონისე არეოპაგელის ავტორობის მითს და აღიარებდნენ, რომ არეოპაგეტიული თხზულებები დაწერილია V საუკუნეში სირიაში, არა უადრეს 462 წლისა და არა უგვიანეს 532 წლისა.

რაც შეეხება თვით ავტორის ვინაობას, ეს საკითხი კვლავ ღიად რჩებოდა და გადაწყვეტას ელოდა.

თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე საიდუმლოებით მოცული ამ ავტორის მიგნების ბედნიერება წილად ხვდა საბჭოთა მკვლევარს, თვალსაჩინო ქართველ მეცნიერს შალვა ნუცუბიძეს (1888—1969 წწ.). მან თავის შრომაში „ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის საიდუმლოება“ ახლებურად გააშუქა არეოპაგეტიულ თხზულებათა ავტორობისა და მასთან დაკავშირებული საკითხები, ემყარებოდა რა მეცნიერებაში დადგენილ ფაქტებს, რომ არეოპაგეტიული თხზულებანი შექმნილია V საუკუნის მეორე ნახევარში, სირიაში (ქ. ღაზის მახლობლად) და ცნობილი გახდნენ VI საუკუნის I ნახევარში, სახელდობრ, 532 წელს კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებაზე.

ამ გამოკვლევაში აკად. შალვა ნუცუბიძემ პირველმა გადაწყვიტა საკითხი, რომ ავტორი არეოპაგეტიული ტრაქტატებისა, რომელთა

აკად. შალვა ნუცუბიძე (1888—1969)

საფუძველზეც განვითარდა შუასაუკუნეების ფილოსოფიური აზროვნება. არის შუასაუკუნეების განთიადის დიდი ქართველი მოაზროვნე, V საუკუნის გამოჩენილი მოღვაწე პეტრე იბერიელი (პეტრე ქართველი). შ. ნუცუბიძის ეს ორიგინალური თეორია უფრო ჩამოყალიბებული, სრულყოფილი და დასაბუთებული აღმოჩნდა, ვიდრე მანამდე არსებულ ავტორთა შეხედულებანი.

ეს ბრწყინვალე აღმოჩენა შ. ნუცუბიძის გამოკვლევისაგან სრულიად დამოუკიდებლად დაადასტურა თვალსაჩინო ბელგიელმა მეცნიერმა აკად. ერნესტ ჰონიგმანმა (1892—1954 წწ.), რომელმაც

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ И ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Ш. И. НУЦУБИДZE

ТАЙНА ПСЕВДО-ДИОНИСИЯ АРЕОПАГИТА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
Тбилиси

1952 წელს (ათი წლის შემდეგ შალვა ნუცუბიძისა) გამოაქვეყნა წიგნი „პეტრე იბერიელი და ფსევდო-დიონისეს თბზულებანი“².

პეტრე იბერიელი (1892—1954)

ამ წიგნში ი. იბერიელი დაასაბუთა, რომ არეოპაგიტული მოღვაწეობის ავტორი არის V საუკუნის ქართველი სიბრძნისმეტყველი ეპისკოპოსი პეტრე იბერიელი.

² „Петр Ивер и сочинения Пс.-Дионисия Ареопагита“, სტაღნის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის წიგნები, ტ. 59, 1955.

შ. ნუცუბიძის გამოკვლევა თუმცა სრულებით არ იყო ცნობილი ე. ჰონიგმანისათვის, მაგრამ ბელგიელი მეცნიერის მრავალი დებულება დამთხვა საბჭოთა მეცნიერის მიერ დადგენილ დებულებებს არა მარტო შედეგებით, არამედ არგუმენტებითაც.

შ. ნუცუბიძის კვლევა-ძიება თეორიულ მოსაზრებებს ემყარებოდა: მისთვის უკზოეთის არქივებში არსებული მდიდარი მასალა ხელმიუწვდენელი იყო. ბელგიელ მეცნიერს ეს მდიდარი უძველესი საარქივო მასალები ზელთ ჰქონდა და მით უხვადაც სარგებლობდა.

ე. ჰონიგმანი რომში 1946 წელს ჩამოვიდა და თავისი მოსაზრებების დასაშტკიცებლად შეუდგა საარქივო მასალების შესწავლას (მოსაზრება ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის პეტრე იბერიელთან ინდენტურობის შესახებ ე. ჰონიგმანს უფრო ადრე ჩამოუყალიბდა).

ვატიკანის ქართველი კათოლიკე მოძღვრის, ქართველოლოგ მიქელ თარხნიშვილისაგან 1947 წელს რომში შევიტყე, რომ ბელგიელი მეცნიერი შესდგომია რომის არქივებში დაცული ძველი ფონდების შესწავლას საქართველოს შესახებ და მეტად საინტერესო მასალებისთვის მიუკვლევია ქართულ სიბრძნისმეტყველებათზე, ხოლო თვით მიქელი კონსულტაციას უწევდა ძველი ქართული ისტორიის საკითხებზე.

სამსახურებრივი მდგომარეობის გამო საშუალება არ მქონდა რომში პირადად შეეხვედროდი ე. ჰონიგმანს, მაგრამ ჩემთვის ნაწილობრივ ცნობილი გახდა მისი კვლევის შედეგები (ამაზე იტალიაში მცხოვრებმა ქართველმა ინჟინერმა მიხეილ ყაუხჩიშვილმა მიაშბო), რაც შემდგომ (1952 წ.) ჰონიგმანის ზემოხსენებულ შრომაში გამოქვეყნდა.

ე. ჰონიგმანი იტალიის საცავებში მოპოვებულ ცნობებს აჯერებდა ათენის, ალექსანდრიის, კაიროს, ბეირუთის, ალექსანდრის და სხვა არქივებში მოძიებულ დოკუმენტებთან.

რომის ფონდებზე იგი 1948 წლის ბოლომდე მუშაობდა დროგამოშვებით. ამ დროს მიეკუთვნება მისი საარქივო მასალებით არგუმენტირებული პირველი მტკიცებანი, რომ ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი არის იგივე პეტრე იბერიელი. ე. ჰონიგმანი თავის ამ მოსაზრებებს აპრობაციას უკეთებდა იტალიის, ბელგიის, საფრანგეთის, საბერძნეთის, გერმანიის, ამერიკის ფართო სამეცნიერო წრეებში, აჯერებდა სხვა ბიზანტიოლოგების ნაშრომებთან და მხოლოდ ამის შედეგად 6 წლის შემდეგ გამოაქვეყნა თავისი მონოგრაფია.

ე. ჰონიგმანის თეორიამ დიდი სენსაცია გამოიწვია იტალიის სამეცნიერო წრეებში. მიქელ თარხნიშვილისა და მიხ. ყაუხჩიშვილის

Académie Royale de Belgique

CLASSE DES LETTRES
ET DES SCIENCES MORALES
ET POLITIQUES

MÉMOIRES

Collection in-8°. — Tome XLVII
Fascicule 3

Koninklijke Belgische Academie

KLASSE DER LETTEREN EN
DER MORELE EN STAAT-
KUNDIGE WETENSCHAPPEN

VERHANDELINGEN

Verzameling in-8° — Deel XLVII
Afscheffing 3.

PIERRE L'IBÉRIEN ET LES ÉCRITS DU PSEUDO-DENYS L'ARÉOPAGITE

PAR

Ernest HONIGMANN

ASSOCIÉ DE L'ACADÉMIE

BRUXELLES

PALAIS DES ACADEMIES
RUE DUCALE, 1

BRUSSEL

PALEIS DER ACADEMIËN
HERTOGELIJKSTRAAT 1

N° 1634

1952

ერნესტ ჰონიგმანის ნაშრომის სატიტულო ფურცელი

გადმოცემით, იტალიის კომპეტენტური მეცნიერები იზიარებდნენ ე. ჰონიგმანის აზრს და კმაყოფილებას გამოთქვამდნენ მის მიმართ, მაგრამ არაფერი იცოდნენ იმის შესახებ, რომ ამ საკითხზე ე. ჰონიგმანზე აღრე იგივე თეზისი ჰქონდა დამტკიცებული ქართველ მეცნიერს შ. ნუცუბიძეს.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ე. ჰონიგმანმა უამრავი საარქივო მასალის შესწავლის შედეგად მიაკვლია საბუთს, რომელიც დოკუმენტურად ამტკიცებს შ. ნუცუბიძის თეზისს პეტრე იბერელის ავტორობის შესახებ — სირიულ კალენდარს „რაბანა სლიბას“³.

ქართულ და რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერნესტ ჰონიგმანის შესახებ არ გაგვაჩნდა ბიოგრაფიული ცნობები. ამიტომ: საზღვარგარეთის ქვეყნებთან მეგობრობისა და კულტურული ურთიერთობის საქართველოს საზოგადოების დახმარებით მივმართეთ ბიზანტინოლოგთა საერთაშორისო ქუჩნალ „ბიზანტიონის“ რედაქციას, სადაც ჰონიგმანი მოღვაწეობდა. რედაქციიდან 1970 წლის იულისში პროფ. ალისა ლერუა-მოლინგენმა მოგვაწოდა ცნობა და ე. ჰონიგმანის ფოტოსურათი;

აი, მისი წერილის თარგმანიც:

„პატივცემულო,

თქვენი 15 მაისის წერილის პასუხად გიგზავნით ბ. ერნესტ ჰონიგმანის თანდართულ ფოტოსურათს.

ჩვენ მეტად კმაყოფილი ვრჩებით, რომ თქვენ აქვეყნებთ წერილს ამ უდროოდ გარდაცვლილი მეცნიერის შესახებ და გთხოვთ გამოგვიგზავნოთ მისი რამდენიმე ეგზემპლარი.

ვსარგებლობ ცნობებით ბოლანდინისტ პ. დეეოს შრომის „სამი მოგონება ქრისტიანული აღმოსავლეთის ისტორიისა და გეოგრაფიის შესახებ“ წინასიტყვაობიდან, რომელიც ავტორმა მიუძღვნა ე. ჰონიგმანს და გამოქვეყნდა „ბელგიის აკადემიის მეშუარეობაში“ 1961 წელს, გვ. V: „დაიბადა იგი (ე. ჰონიგმანი, ვ. ჩ.) ბრესლაუში⁴ 1892 წლის 8 აგვისტოს, 1933 წლიდან იმყოფებოდა ემიგრაციაში — ბელგიაში, შემდეგ კი, 1940 წლიდან 1949 წლამდე — ამერიკაში. ერნესტ ჰონიგმანი გარდაიცვალა ქუჩაში ბრიუსელში 1954 წლის 30 ივლისს“.

ვიმედოვნებთ, რომ ეს მცირე ცნობები სასარგებლო იქნება თქვენთვის.

გთხოვთ, უფალო, მიიღოთ ჩემი პატივისცემა თქვენდამი.

ლერუა-მოლინგენი“.

³ იხ. ს. ენუქაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 0182.

⁴ ამჟამად ქ. ვროცლავი (ვ. ჩ.).

აკად. ს. ყაუხჩიშვილის გადმოცემით, ე. ჰონიგმანი გერმანიაში ფაშისტების გამარჯვებამდე მოღვაწეობდა ბრესლაუში და იყო ამ ქალაქის სახელმწიფო ბიბლიოთეკის მთავარი ბიბლიოგრაფი. ფაშისტების მოსვლის შემდეგ იგი გაიქცა გერმანიიდან როგორც პროგრესული პიროვნება. პროფ. ა. ლერუა-მოლინგენის წერილიდან ჩანს, რომ ე. ჰონიგმანი ჯერ ბელგიაში წასულა, ხოლო ფაშისტური გერმანიის მიერ ბელგიის ოკუპაციის წინ გადასულა ამერიკაში, საიდანაც 1949 წლის შემდეგ კვლავ ბელგიაში დაბრუნებულა.

ორი დიდი მეცნიერის შ. ნუტუბიძისა და ე. ჰონიგმანის ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად წარმოებულმა აღმოჩენებმა ახლებურად დააყენეს არეოპაგატიკის შესწავლის საკითხი. ამ საქმეში, ცხადია, პრიორიტეტი ქართველ მეცნიერს ეკუთვნის, ხოლო ეს აღმოჩენა ნუტუბიძე-ჰონიგმანის თეორიის სახელით შევიდა თანამედროვე მსოფლიო მეცნიერებაში და დადებითი გამოხმაურება პოვა ჩვენში და საზღვარგარეთ. მრავალი სპეციალისტი კმაყოფილებას გამოთქვამს არეოპაგატიკული წიგნების ავტორობის საკითხის გადაჭრის გამო და დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ნუტუბიძისა და ჰონიგმანის ღვაწლს. ამ ფაქტს გამოეხმაურნენ დასავლეთის ავტორიტეტული ჟურნალები — ფრანგული „La nouvelle Clío“ და გერმანული „Byzantinische Zeitschrift“.

მეცნიერთაგან, რომლებიც კმაყოფილებით შეხვდნენ ამ აღმოჩენებს, აღსანიშნავი არიან გერმანელი ფრ. დოელგერი, უნგრელი ე. ივანკა, ფრანგი რ. როკი, ისრაელი მეცნიერი ხაიმ ვარდი და სხვ. ე. ჰონიგმანის გამოკვლევებს ევროპელმა მეცლევრებმა „განსაცვიფრებელი აღმოჩენა“ უწოდეს. ამასთან დაკავშირებით ფრანგმა ბიზანტინოლოგმა ვიქტორ გრიუმელმა ჟურნალში „ლა ნუველ კლიო“ (1952 წ. ტ. IV) გამოაქვეყნა რეცენზია სათაურით „საკვირველი აღმოჩენა“, სადაც იგი წერდა: „არეოპაგატიკის სარწმუნო ავტორი არის პეტრე იბერიელი, მაგრამ გარდა ქართველი მეცნიერის ბატ. ნუტუბიძისა 1942 წლამდე ვერავინ მიაგნო ამ საიდუმლოებას“.

ცნობილი ბიზანტინისტი ფრ. დოელგერი მივიდა დასკვნამდე, რომ ჰონიგმანის გამოკვლევამ „გადაწყვიტა საკითხი, რომელიც დიდხანს აწუხებდა მეცნიერებას“⁵. ცხადია, რომ დოელგერის აზრი შეეხება შ. ნუტუბიძისაც.

ნუტუბიძე-ჰონიგმანის აღმოჩენას მრავალი მომხრე გამოუჩნდა საბჭოთა მეცნიერებაში, მას მეცნიერთა დიდი ნაწილი იზიარებს.

⁵ ჟურნ. Byzantinische Zeitschrift, 1953, გვ. 445.

საქართველოს ჭსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, ჯ. იოფ. ს. ყაუხჩიშვილი ერთ-ერთი პირველთაგანი გამოეხმაურა ნუცუბიძე-ჰონიგმანის თეორიას პეტრე იბერიელის ავტორობის შესახებ. ნუცუბიძის გამოკვლევათა საფუძველზე მან შექმნა ნაშრომი „არეოპაგიტიკა“⁶, არის ჰონიგმანის ზემოხსენებული მონოგრაფიის რუსული თარგმანის რედაქტორი და დაურთო მას თავისი შენიშვნები.

ამ პრობლემას პროფ. ს. ენუქაშვილმა მიუძღვნა თავისი კაპიტალური ნაშრომი — გამოსცა პეტრე იბერიელის (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის) შრომების ეფრემ მცირესეული თარგმანი, რომელსაც დაურთო მონოგრაფიული გამოკვლევა, ეფრემ მცირის კომენტარები და ლექსიკონი⁷.

პროფ. შ. ხიდაშელმა ამ საკითხს მიუძღვნა მნიშვნელოვანი წერილები, რომლებიც დაიბეჭდა რესპუბლიკის ჟურნალებში⁸.

დადებითი რეცენზია უძღვნა შ. ნუცუბიძის ნარკვევს პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა⁹. სომეხმა მეცნიერმა ვ. ჩალოიანმა გაიზიარა ეს თეორია¹⁰. შ. ნუცუბიძის აღმოჩენა გაიზიარეს აგრეთვე რუსმა მეცნიერებმა პროფ. ვლ. ორლოვმა¹¹, ს. სიდოროვამ¹² და სხვ.

აკად. შ. ნუცუბიძის აღმოჩენამ და მისი აკად. ე. ჰონიგმანის ზიერ დოკუმენტურმა დადასტურებამ ახალი შუქი მოჰფინა მსოფლიოს მეცნიერებაში შუა საუკუნეებისა და ახალი ხანის ფილოსოფიის შესწავლას, ხოლო ქართულ მეცნიერებას შესძინა ახალი მონაცემები V საუკუნის ქართველი მოაზროვნის პეტრე იბერიელის შესახებ.

საყურადღებოა, რომ არეოპაგიტული თხზულებანი შუა საუკუნეთა ფილოსოფიურ მიმდინარეობებს ასაზრდოებდნენ, ამდენად

⁶ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1949, გვ. 365—371.

⁷ პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი), შრომები. ეფრემ მცირის თარგმანი, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ს. ენუქაშვილმა, თბილისი, 1961.

⁸ შ. ხიდაშელი, პეტრე იბერისა და ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის იგივეობის საკითხისათვის. ჟურნ. „მნათობი“, 1957, № 5; მისივე, სამკაული და სიკაღვლეო ქართველთა, ჟურნ. „ცისკარი“, 1969, № 4.

⁹ Л. Меликсет-Бек. Тайна Псевдо-Дионисия Ареопагита, „Византийский временник“, 1949, П.

¹⁰ В. К. Чалоян, Философия Давида Непобедимого, Ереван, 1946, стр. 72-75.

¹¹ იხ. ჟურნ. „Новый мир“, 1943, № 2—3.

¹² Н. А. Сидорова, Очерки по истории ранней городской культуры по Франции, Москва, 1953.

ისინი თვალსაჩინოს ხდიან მისი ავტორის — პეტრე იბერიელის წვლილს მსოფლიო სიბრძნისმეტყველების ისტორიაში.

აქად. ნუცუბიძის გამოკვლევებით დადგინდა, რომ პეტრე იბერიელმა შეძლო ანტიკურ დროში დასმულ, მაგრამ გადაუჭრელ საკითხებზე პასუხის გაცემა და საშუალო საუკუნეებისათვის გადაცემა, რითაც კაცობრიობას გზა გაუნათა ანტიკურობიდან რენესანსამდე.

შ. ნუცუბიძემ დაადგინა, რომ პეტრე იბერიელის შემოქმედებიდან იღებენ საწყისს ეფრემ მცირის, იოანე პეტრიწისა და შოთა რუსთაველის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობანი.

ნეოპლატონიზმის პროგრესული იდეები ასახვას პოულობენ პეტრე იბერიელის, პეტრიწისა და რუსთაველის შემოქმედებაში. ნეოპლატონიზმი და არეოპაგიტია წარმოადგენენ შოთა რუსთაველის აზროვნების დასაყრდენ წყაროს, მოგვიანებით კი — ევროპული რენესანსის ეპოქის შემოქმედთა იდეოლოგიურ წყაროს.

ყოველ საუკუნეს ჰყავდა დიდი პიროვნება, რომლის გენია უნათებდა კაცობრიობას საველ გზას. ასეთ ადამიანთა რიცხვს ეკუთვნის თავისი საუკუნის დიდი მოაზროვნე პეტრე იბერიელი, რომლის სიბრძნე ამშვენებდა მის ეპოქას, შემდგომში კი გზას უნათებდა აზროვნებას საუკუნეთა მანძილზე. მისი ბრწყინვალე ფილოსოფიური შემოქმედება კიდევ ერთი სასიქადულო ღირებულებაა და მას ისევე ფართოდ უნდა იცნობდეს ქართული საზოგადოებრიობა, როგორც შოთა რუსთაველის ქმნილებას.

ნუცუბიძე-ჰონიგმანის აღმოჩენებმა უდიდესი სარგებლობა მოუტანეს ფილოსოფიას. ქართული მეცნიერება მაღლიერებას გრძნობით აღნიშნავს ამ მკვლევართა ღვაწლს, კერძოდ, განსაკუთრებით პატივისცემას იმსახურებს უცხოელი მეცნიერი აქად. ერნესტ ჰონიგმანი, რომელმაც დიდი ამაგი დასდო საქართველოს. მან უკუდავყო პეტრეს სახელი ცივილიზებული კაცობრიობის ისტორიაში, მისი დედასაწმობლოს კულტურის სადიდებლად.

ცნობები პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიიდან

პეტრე იბერიელი ანუ პეტრე ქართველი, რომლის სახელი ერისკაცობაში მ უ რ ვ ა ნ ი ა (სირიული წყაროებით — ნ ა ბ ა რ ე გ ი), იყო ქართლის მეფის ბ უ ზ მ ი რ ი ს შვილი, დედის მხრივ კი — ბაკურ დიდის შვილიშვილი. იგი დაიბადა 411 წელს. როცა უფლისწული მურვანის სწავლების დრო მოახლოვდა, მის მასწავლებლად საგანგებოდ მოიწვიეს მითრიდატე — მეტად განსწავლული

პაროვნება ლაზების ქვეყნიდან, სადაც იმ დროისათვის ცნობილი კოლხეთის აკადემია ჰყვარდა.

V საუკუნის დასაწყისში ქართლის სამეფოში რთული პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა, რადგან ურთიერთობა გამწვავდა მის ორ ძლიერ მეზობელს — აღმოსავლეთ რომის იმპერიასა და სპარსეთს შორის. ქართლის მეფე ბუზმირი იძულებული გახდა ერთგულება დაემტკიცებინა ერთ-ერთი მათგანისათვის. ქართლის მეფეს მძევალი ჯერ სპარსეთმა მოსთხოვა, მაგრამ მან უარი განუცხადა მას და თავისი ერთადერთი მცირეწლოვანი ძე — მურვანი მთაში გახიზნა. საბოლოოდ ბუზმირმა ბიზანტიური საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაცია უფრო მიზანშეწონილად ცნო, „აღსარულა სათხოველი ბერძენთა ნეფისა“ და თორმეტი წლის მურვანი თავისი ანაღით გაისტუმრა, როგორც ერთგულების გარანტია. „ქალაქად კონსტანტინეპოლად“¹³, ბიზანტიის კეისრის თეოდოს მეორის კარზე. მურვანის განგზავრება ბიზანტიაში მოხდა 423 წლის ახლოს.

დღიდან ბიზანტიაში გამგზავრებისა პ. იბერიელმა ცხოვრებას რთული და ეკლიანი გზა განვლო. დედ-მამის ნებიერი უფლისწულის პატარა მურვანიდან „დიდ პეტრე იბერიელამდე“, საბელგანთქმულ შემოქმედამდე.

ისტორიული წყაროები გვაუწყებენ, რომ ბიზანტიის კეისარმა თეოდოს II-მ ქართლის პატარა მეფისწული დიდი პატივით მიიღო, იგი ძალიან შეუყვარდათ „მისი საუცხოო თვისებების გამო“ კეისარსა და მის მეუღლეს ევდოკიას, მიიღეს, შეიყვარეს, „როგორც საკუთარი ვეილი“, დატოვეს სასახლეში და დიდი მზრუნველობა გამოიჩინეს. რომ მას შესაფერისი სწავლა-აღზრდა მიეღო.

მურვანის ნიჭმა ადრე მიიპყრო ყურადღება. მან შეისწავლა ბერძნული, სირიული ენები, შეითვისა „ყოველივე სწავლულება საეკლესიო და საფილოსოფოსო“ და ისეთი წარმატება გამოიჩინა, რომ უკვირდით მეფეს და „ყოველთა ფილოსოფოსთა პალატისათა — სიმამვილე გონებისა მისისა“.

თეოდოს მეორის კარზე ამ დროს მყოფი დედოფლები — კეისარის და პულქერია და მეუღლე ევდოკია დიდ ყურადღებას იჩენდნენ ჰაბუკი ქართველი უფლისწულისადმი, რამაც გარკვეული მნიშვნელობა იქონია მურვანის სულიერი ცხოვრების ჩამოყალიბებასა და შემდგომში მისი პიროვნების განდიდებაში.

პულქერია — მეტად გონიერი ქალი და ფაქტიურად საბელმწიფოს მმართველი დედოფალი, მუდამ ყურადღებიანი და მზრუნ-

¹³ იხ. პეტრე იბერიელის ცხოვრება: ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, თბილისი, 1946, ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, გვ. 256—272.

ველი იყო მურვანისადმი; მაშინაც კი (20 წლის შემდეგ კეისრის კარიდან პეტრეს წასვლისა), როდესაც პულქერია მარკიანეს მეუღლე და დედოფალი იყო, მან დიდი დახმარება აღმოუჩინა პეტრეს, როდესაც მისი, როგორც მაიუმის ეპიკოპოსის, მდგომარეობა განსაცდელში აღმოჩნდა.

დედოფალი ევდოკია მეტად კეთილშობილი, განათლებული პოეტი ქალი იყო; მან მრავალი პოეტური ნაწარმოები შექმნა. ბიზანტინისტთა აზრით, მისი ზოგიერთი ნაწარმოები წარმოადგენს მილტონის „დაკარგული სამოთხეს“ მშვენიერი სახეებისა და ფაუსტის ცალკეული ნიშნების წინაგარდნობას¹⁴.

ბიოგრაფების ცნობით, ყმაწვილ მურვანს ემჩნეოდა ღრმა სევდიანობა, უყვარდა განმარტოებით ყოფნა, ახლოს იყო მხოლოდ თავის ყოფილ მასწავლებელ მითრიდატესთან.

იმპერატორის სასახლეში მურვანმა ბრწყინვალე განათლება მიიღო. მას თავის განსწავლულობით განცვიფრებაში მოჰყავდა სასახლის ბრძენი.

კეისრის კარზე ახალგაზრდა მურვანმა, იმავე ნაბარუნმა, მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია და მეფის კავალერიის უფროსად დაინიშნა, რასაც ხელი შეუწყო მისმა პირადმა თვისებებმა, გარეგნულმა მშვენებამ, კეისრისა და დედოფლების — პულქერიასა და ევდოკიას — განსაკუთრებულმა ყურადღებამ, მაგრამ ყმაწვილს არ აკმაყოფილებდა სამეფო კარზე ცხოვრება და იქ გაბატონებული შეხედულებები, არ აინტერესებდა ამქვეყნიური პატივი და სასახლე თავისი მზიარულებითა თუ ფუფუნებით.

მიუხედავად მოსალოდნელი შემდგომი წარჩინებისა, პეტრე იბერიელმა მტკიცედ გადაწყვიტა კეისრის სასახლის მიტოვება და რამდენიმე ქართველ პირთან ერთად გაიპარა კიდეც. ისინი ჩასხდნენ ზომალდში და გაემგზავრნენ პალესტინაში, სადაც ეწეოდნენ საეკლესიო და იღუმენ მუშაობას. პეტრესთან ერთად გაპარულთა შორის ასახელებენ მითრიდატე ლაზსა და ზაქარია ქართველს. თეოდოს II ძალიან შეაწუხა ნაბარუნის გაქცევამ, მიიღო სათანადო ზომები, მაგრამ მისი დაბრუნება სასახლეში აღარ მოხერხდა.

როგორც აღვნიშნეთ, ყმაწვილ მურვანს ქართლის საბელმწიფოს დედაქალაქ მცხეთაში ცხოვრებისას მიჩენილი ჰყავდა ლაზიკიდან გამოწვეული აღმზრდელი — მასწავლებელი, მითრიდატე ევსუქი ანუ ლაზი, რომელიც კოლხეთის აკადემიის სწავლული იყო. ეს

¹⁴ შ. ხიდაშელი, სამკული და სიქდული ქართველთა, ჟურ. „ცისკარი“, 1969, № 4, გვ. 134.

სკოლა იმდენად მნიშვნელოვან კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა IV—V საუკუნეებში, რომ აქ განათლების მისაღებად მოდიოდნენ თვით გამოჩენილი ბიზანტიელი მოღვაწეები.

მურვანის აღმზრდელი მითრიდატე თავის აღსაზრდელზე 30 წლით უფროსი იყო. იგი მას გააყოლეს კონსტანტინოპოლში, შეიძლება კი მას ახლდა უცხოეთში და სიკვდილამდე (464 წლის 4 ოქტომბერი) არ განშორებია თავის მოწაფეს. ბიოგრაფების ცნობებით, მითრიდატე გამოჩენილი მოაზროვნე ყოფილა. დიდი ნაწილი ცნობებისა პეტრეს „ბიოგრაფიებში“ ეხება მასთან პეტრეს მსჯელობას ფილოსოფიურ საკითხებზე. თუ ადრე მათ შორის მასწავლებლისა და მოწაფისათვის დამახასიათებელი ურთიერთობა იყო, პალესტინაში გამგზავრების შემდეგ დაიწყო პერიოდი მათი თანამშრომლობისა.

ამრიგად, მითრიდატე იყო პეტრე იბერიელის უახლოესი მეგობარი, მისი იდეური ხელმძღვანელი და „თანამზრახველი“, მასწავლებელი და მეგზური. პეტრე მას თავის „მანათობელს“ უწოდებდა.

პეტრესთან ასევე დაახლოებული პირი იყო ზაქარია ქართველი (შემდეგ პეტრეს ცხოვრების ბიოგრაფი), რომელიც მას თან ახლდა სამშობლოდან გამგზავრების დღიდან გარდაცვალებამდე.

იერუსალიმში მურვანი და მითრიდატე ბერებად აღიკვეცნენ და ამასთან დაკავშირებით სახელები გამოიცვალეს. პირველმა დაირქვა პეტრე, მეორემ — იოანე. 445 წელს პეტრე და იოანე მღვდლებად აკურთხეს. მათ თავიანთ თანამოღვაწეებთან ერთად შემოიარეს ახლო და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნები და ბოლოს მაიუნში (ისრაელში, ქ. ლაზის მახლობლად) დამკვიდრდნენ.

პეტრეს ირგვლივ შემოკრებილი წრე თავისი შემადგენლობითა და საქმიანობით ინტერნაციონალური იყო. მისი მოწაფეები იყვნენ: ზაქარია ქართველი, იოანე რუფუსი, ბერძენი (შემდეგ პეტრეს მემკვიდრე ეპისკოპოსის კათედრაზე), ზაქარია რიტორი (ბერძენი), სერგიოს რეშინელი (სირიელი), იოანე ლაზი (მისი ყოფილი მასწავლებელი, შემდგომში კი თანამოსაქმე) და სხვანი.

პალესტინა-სირიაში დასახლების დროიდან (დაახლოებით 430 წელს) ახალი პერიოდი დაიწყო პეტრე იბერიელის ცხოვრებაში და მოღვაწეობაში. ის დიდი სახელი, რომელიც მან ბიზანტიის იმპერიაში მოიპოვა, უმთავრესად ამ პერიოდთან არის დაკავშირებული.

პეტრე იბერიელი დიდ იდეურ-რელიგიურ მუშაობას ეწეოდა. მან სახელი გაითქვა როგორც ერთობ ერუდირებულმა და ძალზე გავლენიანმა მოღვაწემ. პეტრე აღნიშნულ იმპერიაში გახდა თვალსაჩინო წარმომადგენელი V საუკუნის მეორე ნახევრის ფილოსო-

ფიურ-თეოლოგიური აზროვნებისა. იგი სულ უფრო აფართოვდა თავის სანწერლო მოღვაწეობას, პრაქტიკულ-საეკლესიო საქმიანობას. მისი ავტორიტეტი იზდენად გაიზარდა, რომ თვითონ წიშნავდა ეკლესიის უმაღლეს მოხელეებს.

პეტრე იბერიელის მოღვაწეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მხარეა მაშინდელი კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების — ეკლესია-მონასტრებისა და სასტუმროების მშენებლობა, ქართველთათვის განკუთვნილი თავშესაკრები ადგილების შექმნა სირია-პალესტინაში. იერუსალიმში პეტრემ ააშენა ქართველთა მონასტერი, რომელიც მის სახელს ატარებდა; სირიაში მისი თაოსნობით დაარსდა ქართველთა კოლონია, რომლის მუშაობა მართო საეკლესიო-რელიგიური საქმიანობით კი არ განისაზღვრებოდა, არამედ აქ აწარმოებდნენ ფართო ფილოსოფიურ, კულტურულ და სანწერლო ხასიათის მუშაობას. კოლონიის მთელ საქმიანობას სათავეში ედგა პეტრე იბერიელი, როგორც მისი იდეური ხელმძღვანელი. იოანე რუფუსის თქმით. პეტრემ იერუსალიმში საგანგებოდ შეარჩია ადგილი (როგორც ამას შემდეგ დავინახავთ) და „ააგო მონასტერი, რომელსაც დღესაც იბერთა მონასტერი ჰქვია“. ამ მონასტერში გაატარეს ცხოვრების დიდი დრო პეტრე იბერიელმა და იოანე ლაზმა. ზაქარია ქართველი აღნიშნავს, რომ მათ „აღაშენეს სახლი სასტუმროდ... და განუწყენებდეს მომავალთა ძმათა ქართველთა და ბერძენთა“¹⁵.

464 წლის 4 ოქტომბერს გარდაიცვალა იოანე ლაზი, ზოლო 491 წლის 1 დეკემბერს — პეტრე. ორივე ერთმანეთის გვერდითა და-კრძალული იერუსალიმში, პეტრეს მონასტერში¹⁶.

პეტრე იბერიელის შესახებ დაწერილია მრავალი ბიოგრაფიკული მათში პეტრე წარმოდგენილია, როგორც თავისი ეპოქის უდიდესი ადამიანი. ცნობილი ისტორიკოსები და გამოჩენილი თანამედროვენი მას იხსენიებენ ეპითეტებით: „მთელს მსოფლიოში საკვირველად სახელგანთქმული ადამიანი“, „ქრისტეს მოციქული“, „დიდი“ და „გამოჩენილი“, „ჩვენი სათაყვანებელი“ ადამიანი¹⁷. „იგი იყო მშვენება და დიდება საქართველოსი და მეოხე მთელი ქვეყნისა“¹⁸. თაყვანს სცემენ მის პიროვნებას, მის „ნიჭთა სიმდიდრეს, რომელიც მას ახასიათებდა ახალგაზრდობიდან, ვიდრე ღრმა მოხუცებულობამდე“. მის მეგობარს — ზაქარია ქართველს კი პეტრე იბერიე-

¹⁵ შ. ხიდაშელი, ხსენებული წერილი ჟურნ. „ციცქარში“, 1969, № 4, გვ. 135.

¹⁶ ს. ენუქაშვილი, ხსენებ. ნაშრ., გვ. 0194.

¹⁷ იქვე, გვ. 0193.

¹⁸ შ. ნუცუბიძე, კრიტიკული ნარკვევები, 1966, გვ. 51.

ლი მიაჩნია „სამკაულად და სიქადულად ქართველთა“. ერნესტ პონიგმანის თქმით კი — სავსებით უეჭველი ფაქტია, რომ პეტრე იბერიელს „პიროვნება აზღუნდა განუზომელ მთაბეჭდილებას“ მისი წრის „ყველაზე უფრო ამალღებული სულის ადამიანებზე“¹⁹.

გერმანელი მეცნიერი ედ. შვარცი, რომელიც არაა განწყობილი დაინახოს პეტრე იბერიელში „გამოჩენილი პიროვნება“, იძულებულია აღიაროს, რომ ბეირუთის „მაღალი განათლებისა და სულიერად ამაღლებული“ პიროვნებების „კრისტალიზაცია“ ხდებოდა პეტრე იბერიელის, როგორც „ცენტრის გარშემო“²⁰.

ზაქარია რიტორის „საეკლესიო ისტორიაში“ მოთხრობილია, რომ პეტრე იბერიელმა მონაწილეობა მიიღო ალექსანდრიის პატრიარქად მისი მეგობრის ტიმოთე ელურის ხელთდასხმვაში. ცნობამ იმის შესახებ, რომ პეტრე იბერიელი ალექსანდრიაში იმყოფებოდა და მონაწილეობდა საზეიმო ცერემონიაში, ისეთი აღფრთოვანება გამოიწვია ხალხში, რომ „ისინი სასწრაფოდ გაექანენ მისკენ, მოიტაცეს ეს კაცი, მხრებზე შეისვეს და ისე მოიყვანეს, რომ ის მიწას არც კი მიჰკარებია“²¹.

ქართველი მწიგნობარი იოანე პეტრიწი თავის შრომებში, როგორც ამას შ. ნუცუბიძე აღნიშნავს, მოგვითხრობს, რომ პეტრე იბერიელის სახელი ბრწყინავდა „გარემოხვევითა დიდებითისა თნებად-სადა“²².

V საუკუნის ეგვიპტე, სირია და პალესტინა, სადაც იმ დროს პეტრე იბერიელი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ათეული წლის მანძილზე, წარმოადგენდა იდეოლოგიური და ინტელექტუური ცხოვრების ცენტრს, აღსავსეს რელიგიურ-იდეოლოგიური ბრძოლებით. პეტრე იბერიელი მოჩანს ამ ბრძოლებისა და აზროვნების ერთ-ერთ მთავარ ფიგურად. ისტორიული წყაროები ნათელყოფენ მის პიროვნებას ენერგიულ ხასიათსა და მაღალ ინტელექტს. ბიოგრაფები მოგვითხრობენ, რომ მან ცხოვრება გაატარა „წვალებასა და გაკირვებაში, შევიწროებასა და დევნილობაში“ და, რაც მთავარია, ბრძოლაში ცოდვისა, ძალმომრეობისა და მტარვალობის წინააღმდეგ, „ბნელეთის თვითმპყრობელთა... ბოროტ სულთა წინააღმდეგ“²³.

პეტრე იბერიელს არ ჰქონდა მიღრეკილება მიეღო მაღალი თანამდებობები, იგი ყოველთვის არიდებდა თავს იმ სახელმწიფო პი-

¹⁹ შ. ხიდაშელი, ხსენებ. წერილი ჟურნ. „ცისკარში“, გვ. 137.

²⁰ იქვე.

²¹ ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტ. III, თბ., 1936, გვ. 6—7.

²² შ. ნუცუბიძე, ხსენებ. ნაშრ., გვ. 122.

²³ შ. ხიდაშელი, ხსენებული წერილი ჟურნ. „ცისკარში“, გვ. 136.

რებს, რომლებიც ცდილობდნენ მისი დიდი ავტორიტეტი თავიანთ სასარგებლოდ გამოეყენებინათ.

ცნობილია, რომ პეტრე იბერიელმა მაიუშის ეპისკოპოსის ნაღალი თანამდებობა დიდი თავარიდების შემდეგ მიიღო: მონოფიზიტმა თეოდოსიმ „ხელნი დაასხნა მას მისი სურვილის წინააღმდეგ“. მაგრამ, როდესაც გამარჯვებულ დიოფიზიტთა მეთაურმა იუვენალმა განიზარა თეოდოსის მიერ დასმული ეპისკოპოსები გადაეყენებინა, მას საგანგებო დავალება ჰქონდა მიღებული დედოფალ პულქერიასაგან, რომ პეტრე იბერიელისათვის ხელი არ ეხლოთ: სახელგანთქმული პეტრე ზელუზლებელი დარჩა კეისრის ბრძანებისა და დედოფლის მიერ გამოჩენილი მზრუნველობის წყალობით²⁴.

ბიოგრაფების ცნობით, მურვანოსი კონსტანტინოპოლში მძევლად გამგზავრების შემდეგ სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა. მიუხედავად იმისა, რომ მან ცხოვრება „წვალებასა და გაჭირვებაში“ შევიწროებასა და დევნულობაში, ბრძოლებსა და გვემულობაში“ გაატარა. მის გულში არასოდეს შენელებულა სიყვარული სამშობლოსადმი, მახლობლებისადმი, ქართველი ხალხისა და მისი კულტურისადმი.

შემთხვევითი არ არის, რომ ის ყველა წყაროსა და ბიოგრაფიაში მუდამ ატარებულა მეტსახელად „პეტრე ქართველს“, „პეტრე იბერიელს“. პალესტინაში ცხოვრების დროს მას წერილებს უგზავნიდნენ დედა, დედოფალი ბაკურდუხტი, მიმოწერა ჰქონდა პაპის (ბაკურის) მძასთან — არჩილთან, რომელიც ამაყოფდა უცხოეთში სახელმწიფოეკილი ძნის შვილიშვილით. უცხოეთში ყოფნის დროს პეტრეს განუყრელი კავშირი ჰქონდა თავის თანამემამულეებთან და მეგობრებთან — იოანე ლაზთან, ზაქარია ქართველთან, ქართველ „სირიელ მამებთან“.

პეტრე იბერიელისა და პალესტინაში სხვა ქართველი მოღვაწეების დამაჯერებლის შედეგია, რომ ქართველებმა უფლება მოიპოვეს პალესტინის უდიდეს ლავრაში, სადაც ბერძნები იყვნენ გაბატონებული, „სამოციქულო“ და „სახარება“ ქართულ ენაზე წაეკითხათ.

პეტრე იბერიელის „ქართული სული“ იმაშიც ვლინდება, რომ ქართულ მონასტერში, რომელიც მან იერუსალიმში, იორდანის უდაბნოში ააგო, მას ჰქონდა ღვინის საწური სათავსები, რითაც ეს მონასტერი განსხვავდებოდა ამ მხარის სხვა მონასტრებისაგან (როგორც ამაჲ ქვემოთ დავინახავთ). იგივე „ქართული სული“ ამოძრავებდა მას, როდესაც ამ მონასტრის იატაკზე მოზაიკურ წარწერებ-

²⁴ შ. ხადაშელი, ხსენებული წერილი ჟურნ. „ცისკაში“, გვ. 136.

ში მოიხსენია მამისა (ბუზმირი) და თავისი სახელი (მარუან-მურ-ვან) — არა ნაბარუნგი და პალესტინაში ბერად კურთხევის შემდეგ შეძენილი პეტრე, რომელიც უფრო შეეფერებოდა მის სამონასტრო მოღვაწეობას, არამედ მოიხსენია სახელი, რომელიც მას მშობლებმა შეარქვეს.

კანონმომერი იქნებოდა, რომ პეტრე იბერიელის სამშობლოში, საქართველოში, დაინტერესებულ იყვნენ მსოფლიოში ესოდენ სახელგანთქმული თანამემამულეთ, მაგრამ, სანუწხაროდ, მის შესახებ საქართველოში არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება XIII საუკუნემდე.

პროფ. ს. ენუქაშვილი ამას იმით ზნის, რომ პეტრე იბერიელი ისტორიაში ცნობილი იყო როგორც მონოფიზიტი და დიოფიზიტურ საქართველოში მას „მწვალებლად“ თვლიდნენ²⁵. ამიტომ ქართულმა ეკლესიამ ზურგი შეაქცია გამოჩენილ თანამემამულეს და მისი სახელის სასტიკ დენასაც კი აწარმოებდა. მხოლოდ XII—XIII საუკუნეებში მიჯნაზე, როდესაც მიწელდა ბრძოლა დიოფიზიტებსა და მონოფიზიტებს შორის, ქართულმა ეკლესიამ შესაძლებლად მიიჩნია პეტრე იბერიელის სახელის აღდგენა-აღიარება. სწორედ ამ დროს გამოჩნდა ჩვენში ზაქარია ქართველის მიერ ასურულად დაწერილი „პეტრე იბერიელის ცხოვრება“, რომელიც ქართულად გადმოუთარგმნია XIII საუკუნის მოღვაწეს — მაყარი მესხს. შემდგომში ამ თხზულებას ახალი რედაქცია გაუკეთა XVII საუკუნის I ნახევარს მოღვაწემ პავლე დეკანოზმა. პეტრე იბერიელის სახელი თანდათან გავრცელდა საქართველოში და ქართულმა ეკლესიამ იგი თავის წმინდანთა სიაში შეიტანა.

XVIII საუკუნის I ნახევარში პეტრე იბერიელი ქართული საეკლესიო წიგნებიდან კვლავ განუღვენია სულხან-საბა ორბელიანის ძმას ნიკოლოზ თბილელს, რის მიზეზადაც ვარაუდობენ იმას, რომ სულხან-საბამ ევროპაში მოგზაურობის დროს შეიტყო პეტრე იბერიელის მონოფიზიტობა და ეს აცნობა თავის ძმას. შემდეგში კიდევ უფრო გაძლიერდა ბრძოლა პეტრე იბერიელის კულტის წინააღმდეგ, რაც იმით დასრულდა, რომ ანტონ პირველმა საბოლოოდ ვანდევნა პეტრე იბერიელის სახელი ქართული ეკლესიიდან.

არეოპაგიტულმა მოძღვრებამ დიდი გავლენა მოახდინა შუა საუკუნეების ქართულ ფილოსოფიურ აზროვნებაზეც. XI საუკუნის II ნახევარში ეფრემ მცირემ მთლიანად თარგმნა არეოპაგიტული კორ-

²⁵ იხ. ს. ენუქაშვილის ხსენებული ნაშრომი, გვ. 5195.

პუხი ქართულ ენაზე. არეოპაგიტიკით დავალებულია „ქართული ნეოპლატონიზმის“ თვალსაჩინო წარმომადგენელი იოანე პეტრიწა.

არეოპაგიტიკის შესწავლისა და მისი ავტორის ძიების საკითხი ახლებურად დაისვა საბჭოთა მეცნიერებაში და სწორედ ჩვენს საუკუნეში დადგინდა არეოპაგიტული მოძღვრების უპირატესი როლი და მისი ავტორის ეინაობა.

ცნობები თამარ მეფის ნეშტის იერუსალიმში
გადასვენების შესახებ და სამჯადისი ვ. კორბოს
არქეოლოგიური გათხრებისათვის

იტალიაში მუშაობისას კათოლიკე მოღვაწემ ვატიკანში ქართველოლოგმა მიქელ თარხნიშვილმა მიაგმო მეტად საინტერესო ამბავი თამარ მეფის ცხედრის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ.

იგი აღნიშნავდა: ვატიკანის ფონდებში არის მეტად იშვიათი საბუთი, რომლის ავტორია უცნობი ფრანგი ჯვაროსანი მხედარი; დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ მონღოლების შემოსევის წინა პერიოდში საქართველოდან იერუსალიმში გადასვენეს თამარ მეფის ცხედარი და თან წაიღეს ქართლის სამეფო სასახლის განძეულობანი: ქართველთა ლაშქარს, რომელიც მიახვეწებდა თამარის, ქველარს. მიუძღოდა ახალგაზრდა უფლისწული; როდესაც ლაშქარმა გაიარა ჯვაროსნების მიერ დაპყრობილი ტერიტორია, ჯვაროსანნი მათ შეეგებნენ, მიუსამძიმრეს სამშობლოს მძიმე მდგომარეობა და პატივით გააცილეს თავიანთი ტერიტორიიდან; ლაშქარმა უზიფაჟოდ ნიაღვრია იერუსალიმს და თამარ მეფის ცხედარი დაკრძალა ქართველთა მონასტერში.

ამ დოკუმენტს კარგად იცნობდა რომის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის წინამძღვარი („პონტიფიკი“) ალბერტო ფორი, რომელმაც 1946 წელს, იერუსალიმის კათოლიკეთა პატრიარქად მისი დახიშვნისთანავე, მიიწვია იტალიელი არქეოლოგი ვ. ვირჯილიო კორბო; ამან იერუსალიმში, იორდანის უდაბნოში დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები ქართული მონასტრის საგარეუდო ტერიტორიაზე და დიდ წარმატებებსაც მიაღწია.

ჩვენთვის ცნობილი არ არის, რა სახით ან რა წყაროებიდან მოდის ვატიკანის ფონდებში დაცული და მ. თარხნიშვილის მიერ მოხსენებული მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, მაგრამ პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში მოიძევება შრომა, რომელშიც ამის შესახებ არის

ცნობები სათანადო განმარტებებით¹. ამ შრომიდან ჯვაროსანი მხედრის წერილის ლათინური ტექსტი პირველად, 1893 წელს გამოაქვეყნა რერიხტმა თავისი შრომების კრებულში². ამ საინტერესო დოკუმენტს კომენტარი გაუკეთა ერთ-ერთმა მკვლევარმა.

ჩვენი ნაშრომის ბოლოს დართულ დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ ფრანგი რაინდი გ...-დე ბუა გადმოგვცემს: „თამარს საცოცხლეში აღთქმა მიეცა იერუსალიმად წასვლისა; და მიიცვალა-რა, ახლა შეიღმა მისმა დედოფლის ძელები წამოიღო და ძღვეამოსილი ლაშქრით წამოვიდა წმინდა ქალაქის მისაღწევად და სარკინოზთა შესამუსრავად, რათა დედა მისი ცოცხალი თუ არა, მიცვალებული მაინც შესულიყო იერუსალიმს“.

ამავე წიგნში ნათქვამია, რომ საფრანგეთის ქალაქ ბეზანსონის პატრონსა და არქიეპისკოპოსს ამედე დეტრემლეს (რომელსაც ბეზანსონის მთავარეპისკოპოსის კათედრა ეკირა 1195—1220 წწ.) წერილი მოუვიდა, ზღვის გალმიდან გამოგზავნილი... რომელშიც ვინმე ფრანგი რაინდი გ...-დე ბუა ლათინურად წერს შემდეგს:

„ლირსსა, ქრისტეს მიერ მამასა და მეუფეს ა(მაღლოს), ღვთის განგებით ბეზან(სონის) არქიეპისკოპოსს, მორჩილი მსახური გ. დე-ბუა, ამინ.

უკეთუ ჯერ არს შეგაწუხოთ ჩემი კეთილად ყოფნის (ამბით), იცოდეთ, რომ ღვთის წყალობით მეცა და ჩემი მეუღლეც ჯანსაღად და უვნებლად გახლავართ. გადავწყვიტე, მოკლედ გაუწყოთ აღთქმული ქვეყნისა და მასზე მიმდებარე სხვა მხარეთა შესახებ დარჩეული ხმები, თუმცა ყოველი მათგანი როდია გაოცების ღირსი.

უწინარეს ყოვლისა, იცოდეთ, რომ იერუსალიმის სამეფომ მი-აღწია დაზავებას სარკინოზებთან და რომ ანტიოქიის მთავარსაც, რომელიც დიდი ხნის მანძილზე ურიცხვ დევნასა და შევიწროებას განიცდიდა როგორც ბაბილონის სულთანისაგან, ისე არმენიის მეფისაგან, ზავი აქვს დადებული ხსენებულ სულთანთან. მოისმინეთ აგრეთვე სხვა ახალი (ამბებიც), რომელნიც გაოცების ღირსნი არიან. გავიგეთ და სანდო მაცნეთა წყალობით კეშმარიტად მივითვალეთ, რომ ვილაც ქრისტიანები იბერიიდან, რომელთაც გეორგენებს (ქართველებს) უწოდებენ, ღვთის შემწეობით შეგონებულნი, უთვალა-

¹ ამ დოკუმენტის ფოტო-პირი იხ. წიგნის ბოლოს. დოკუმენტები მოგვაწოდა (1974 წ. 18 ივნისი) სსრ კავშირის წარმომადგენელმა ი. უ. ნ. ე. ს. პ. როდ. ვ. ვ. ნიჟენიერაძემ, რისთვისაც ვუძღვნით უღრმეს მადლობას.

² *Reicht, Regesta Regni Hierosolymitani (MXCVII—MCCXCI)* edidit Reinhold Röhricht. Oeniponti, 1893. pp. 233—4. 868.

ვი მეომრით უშიშრად აღსდგნენ ურწმუნოთა წინააღმდეგ. აილეს 300 ციხე-სიმაგრე და 9 დიდი ქალაქი; ამათგან უმტკიცესნი ხელუბლებლად დატოვეს და თვითონ დაიკავეს, დანარჩენნი კი ნაცარტუტად აქციეს. დასახელებულ ქალაქთაგან ერთ-ერთი, ევფრატზე მდებარე, ურწმუნოთა ქალაქებს შორის ყველაზე ცნობილი და დიდი იყო. მბრძანებელი ამა ქალაქისა — ბაბილონის სულთანის ძე ზემოხსენებულმა ქრისტიანებმა შეიპყრეს და თავი მოკვეთეს, თუმცა იგი მათ აურაცხელ ოქროს ფულს აღუთქვამდა. კიდევ რა უნდა უთქვა დაწვრილებით? ისინი, რომლებიც მოვიხსენიე, მოვლენ წმინდა იერუსალიმის გასათვისუფლებლად და დაიმორჩილებენ ურწმუნოთ, სახელგანთქმული მათი თექვსმეტი წლის მეფე მსგავსია ალექსანდრესი (მაკედონელისა) შემართებითა და მოკრძალებულობით, რწმენით კი — არა. ამ ახალგაზრდას მიაქვს დედამისის — უძლიერესი დედოფლის თამარის ძვლები, ვინაიდან (თამარს) მისთვის სიცოცხლეში ანდერძად დაუტოვებია, როცა მოკვდებოდა, იერუსალიმში წასულიყო და მისი ძვლები უფლის საფლავის ახლო დაეკრძალა. დედის სურვილის ღრმად პატივისმცემელს, მას გადაუწყვეტია დანაბარების აღსრულება და დედის ნეშტის წმინდა ქალაქში დამარხვა. ურწმუნოთა ნება-სურვილის მიუხედავად⁴.

იმის გამო, რომ ფრანგი ჯვაროსანი რაინდის წერილიდან ჩვენთვის საინტერესო ადგილის ლათინური ტექსტი ქართულ პრესაში ჯერ არ გამოქვეყნებულა, საჭიროდ მივიჩნიეთ არ დავკმაყოფილებულიყავით თარგმანით და აქვე გამოგვექვეყნებინა ორიგინალიც.

„Reverendo in Christo patri et domino diligendo A(madeo), Dei providentia archiepiscopo Bisanc(ino), G... de Boyx, humilis miles, amen. Cum de prosperitate mea noverim vos letari, sciatis, quod Die gratia ego et uxor mea sani et incolumes permanemus. De rumoribus Terre promissionis et aliarum regionum circumjacentium hec vobis breviter proposui significare, etsi non omnia tamen aliqua, que magis admiranda videntur. In primis sciatis, quod regnum Ierusalem treugas habet cum Sarracenis et etiam

⁴ ამ წერილის ლათინური ტექსტის ქართული თარგმანი შეასრულა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორმა აკ. ურუშაძემ, რისთვისაც ვუძღვნი უღრმეს მადლობას.

principatus Anticich (ize), qui innumeros persecuciones tum per soldanum Babilonie, tum per regem Armenie passus est, per longum tempus treugas habet cum predicto soldano. Audialis etiam alia que nova admiratione considerata sunt. Audivimus et rei veritatem per certo(s) nuncios didicimus, quod de Hiberia quidam christiani, qui Ceorgeni dicuntur, cum innumera multitudine militum compeditum, divino inspirant auxilio, manu fortiter armata, contra infideles paganos insurrexerunt alacriter et jam CCC castella et IX maximas urbes subjugantes, relinquentes forciora, debiliora in cinerem redegerunt. Predictarum urbium quedam sub Eufrate sita cunctarum urbium paganarum erat nobilissima et magna. Dominus hujus urbis preerat filius soldani Babilonis, qui captus a predicti christianis capite truncatus est, quamvis auri infinitam pecuniam promitteret se daturum. Quid dicam per singula? Tales quales predixi ad terram recuperandam sancte Iherusalem venient totam paganiam subjugantes. Rex eorum nobilis sexdecim annos par Alexandro viribus et probitate, non tamen in fide. Iste puer ossa matris sue regine potentissime Thamar secum portat, que, dum viveret, volum fecit eundi Iherusalem et, si moreretur, rogavit filium suum, ut ejus ossa ad sepulchrum Domini deferrentur. Iste ergo precibus matris adquiescens volum matris sue restaurare desiderat et eam in sanctam civitatem, volentibus et nolentibus paganis, promisit repelire*.

ფრანგი რაინდის ეს უთარილო წერილი უნდა განეკუთვნებოდეს 1220—1222 წლებს, როგორც ამას აღნიშნავს მეკლევარი შ. ლომსაძე⁵, მიხეილ თამარაშვილის მიერ ვატიკანის ფონდებში აღმოჩენილი საბუთების საფუძველზე.

ქართველოლოგი მიხეილ თამარაშვილი (1858—1911 წწ.) საფუძვლიან შესწავლას აწარმოებდა იტალიის არქივებში დაცული ქართული კულტურის დოკუმენტებისას. მან მრავალი მნიშვნელოვანი საბუთი გამოამზეურა უცხოეთთან საქართველოს ურთიერთობის შესახებ, სადაც შექცელია, იქნება ცნობები თამარის ნეშტის იერუსალიმში გადასვენების შესახებაც.

პროფ. ს. კაკაბაძეს ჯვაროსანი რაინდის ამ წერილთანავე მიუკეცვია ყურადღება და მის განკარგულებაში მყოფ სხვა ისტორიულ ცნობებთან შეჯერების საფუძველზე საგაზეთო წერილში გამოუ-

⁵ შ. ლომსაძე, მიხეილ თამარაშვილი, თბ., 1964, გვ. 35.

თქვანს თავისი აზრი. იგი ფიქრობს, რომ გიორგი ლაშა აუცილებლად შეარჩევდა მოხერხებულ დროს, გადასვენებდა თამარ მეფის ნეშტს იერუსალიმში და ამით თავის ვალს მოიხდიდა დედის წინაშე⁶.

ამ საკითხებზე დამაჩერებელი აზრი გამოთქვა აგრეთვე აკად. შ. ამირანაშვილმა. იგი წერს: „ისტორიული ცნობების თანახმად, თამარ მეფე, რომელიც გარდაიცვალა 18 იანვარს, ჯერ მცხეთაში დასვენებით მცირე ხნით, შემდეგ კი მისი ნეშტი გადაუტანიათ გელათში... დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ თამარ მეფის აქლ-დამა დიდი ხნის განმავლობაში ცარიელი ყოფილა. თანახმად წესისა. ყოველწლიურად, თამარ მეფის გარდაცვალების დღეს — 18 იანვარს ახლიდან ფიქალს აკლდამას და თამარ მეფის მონაწესენიებელ პანა-შვილს გადაიხდიდნენ. ეს ფაქტი დადასტურდა არქეოლოგიური გა-თხრებით. ამიტომ ჩვენ საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ფრანგი რა-ინდის ცნობა ლაშა გიორგის შესახებ ისტორიულ ჭეშმარიტებას წარ-მოადგენს. აღსანიშნავია აგრეთვე ის გარემოება, რომ ლაშა გიორ-გი — ქაბუჯი მეფე სახელოვანი იყო, როგორც უებრო მებრძოლი, რაინდი, მაგრამ არა სარწმუნოებრივი განწყობილებით, როგორც ამბობს ჯვაროსანი ფრანგი რაინდი, რაც ქართული საისტორიო წყა-როებით დასტურდება“⁷.

ამის შემდეგ კითხვაზე — შესაძლებელი იყო თუ არა თამარ მეფის ანდერძის განხორციელება. აკად. შ. ამირანაშვილი იქვე უპა-სუხებს: „ჩვენ უნდა გავითვალისწინოთ, უპირველეს ყოვლისა, ის გარემოება, რომ საქართველო XII საუკუნეში წარმოადგენდა უძლი-ერეს ფეოდალურ ქრისტიანულ სახელმწიფოს ახლობელ აღმოსავ-ლეთში. მის უშუალო მფარველობაში შედიოდა მთელი ამიერკავკა-სია — შირვანის სამეფო, სომხეთის დიდი ნაწილი, დაღესტანი, ოსე-თი და აგრეთვე თამარ მეფის მიერ ახლად დაარსებული (1204 წ.) ტრაპიზონის საკეისრო... კავკასიის სამხრეთ საზღვარზე საქართვე-ლოს არც აღმოსავლეთით და არც დასავლეთით საშიში მეტოქე არ ჰყავდა. ამ პირობებში ლაშა გიორგის, შორეულ ლაშქრობაში გამო-ცდილ ქართველთა მხედრობის მონაწილეობით, შეეძლო თავისი დე-დის თამარ მეფის ანდერძის განხორციელება“. და შემდეგ დასძენს:

„ყველაფერი ეს გვაძლევს საბუთს ვიფიქროთ, რომ გიორგი ლა-შამ განახორციელა დედის უკანასკნელი წადილი, მან უთუოდ შეარ-ჩია დრო და, ქართული მხედრობის დახმარებით, მიიტანა დედის ცხედარი იერუსალიმში და დაკრძალა იგი ქრისტეს საფლავთან, ვი-

⁶ ს. კაკაბაძე, ერთი საკითხი საქართველოს ისტორიიდან, გაზ. „ინდუსტრი-ული ქუთაისი“, 1940 წ. 11. XII, № 286.

⁷ იხ. უერნ. „საბჭო. ახლოვნება“, 1961, № 4, გვ. 65.

ნაიდან ქართველ ბაგრატიონთა საგვარეულო გადმოცემაში, რომელსაც თვით ბერძნები, მათ შორის კონსტანტინე პორფიროგენეტი იწიარებდა, ქართველი ბაგრატიონები თავისი წარმოშობით და სიასხლით დავით წინააწარმეტყველსა და თვით მაცხოვარს ენათესავებოდნენ“.

იმის შესახებ, თუ სად შეიძლება იყოს დაკრძალული თამარ მეფე, აკად. შ. ამირანაშვილი ამბობს: „თამარ დედოფლის საფლავი უნდა ვეძიოთ მაცხოვრის საფლავის ტაძარში. შეაძლებელია, იგი მოიძებნოს, ვინაიდან ბერძნები მართლმადიდებელ მეფის საფლავს არ მოშლიდნენ“.

ეს გარემოება გასაგებად ზღის შოთა რუსთაველის მისწრაფებას იერუსალიმში, მისი ცხოვრების მიწურულში. ჭვარის მონასტრის სავანეში დიდი პოეტი პოულობს განსვენების ადგილს“.

კომპეტენტური მეცნიერის მ. თარხნიშვილის განცხადება თამარ მეფის ნეშტის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ (თუმცა, ჭერჯეობით უცნობია რა დოკუმენტს ემყარება იგი). პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ფრანგი ჭვაროსანი რაინდის წერილი და საბჭოთა მეცნიერთა (აკად. შ. ამირანაშვილისა და პროფ. ს. კაკაბაძის) მოსაზრებანი დამაჯერებელ საფუძველს იძლევიან ვიფიქროთ, რომ თამარ მეფის ცხედარი დაკრძალულია იერუსალიმში და მისი საფლავი იქ უნდა ვეძიოთ.

ვატიკანის ფონდებში დაცული ცნობა საფუძვლად დაედო იერუსალიმში, იორდანის უდაბნოში, არქეოლოგიური გათხრების დაწყებას იტალიელი მეცნიერის პ. ვირჯილიო კორბოს ხელმძღვანელობით 1946 წელს.

ალბერტო ფორის ვარაუდი სწორი და ზუსტი გამოდგა. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად უკვე 1948 წელს აღმოჩნდა ბირ ელყუტის მიდამოებში ქართული მონასტრის არსებობის ნიშნები, ხოლო შემდგომმა დეტალურმა გათხრებმა 1952 წ. დღის სინათლეზე გამოიტანა უმნიშვნელოვანესი ქართული ტაძარი, პეტრე იბერიელის მიერ V საუკუნეში აგებული მონასტერი ქართული კულტურის უძვირფასესი ექსპონატებით.

3. კოგნოს არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურისათვის

როგორც ვთქვით, კათოლიკთა იერუსალიმის პატრიარქის ალ-ბერტო ფორის ინიციატივით 1946 წლიდან იერუსალიმში, იორდანის უდაბნოში, წარმოებდა არქეოლოგიური გათხრები იტალიელი არქეოლოგის პ. ვირჯილიო კორბოს ხელმძღვანელობით. ამ ექსპედიციამ სხვა მონასტერთა შორის აღმოაჩინა ქართული კულტურის ღირსშესანიშნავი ძეგლი — ქართული მონასტერი ქართულივე მოზაიკური წარწერებითა და სხვა მნიშვნელოვანი ექსპონატებით.

ეს მონასტერი მდებარეობს ბირ ელ-ყუტის მიდამოებში, ბეა-ლემის მახლობლად, ხირბეთ სიიარ ელ-ლანამის ჩრდილო-დასავლეთით, ფართო ტაფობის ფერდობზე. ეს ის მონასტერია, რომლის ნანგრევები მიწაში დარჩა VII საუკუნის პირველი ნახევრის ბოლოს მუსულმანთა შემოსევისას¹.

მონასტერი ამ სახით, როგორითაც ის დღეს არის გათხრილი, არსებობდა კეისარ იუსტინიანეს დროს. იგი ინახულა ჩვენმა სახელოვანმა თანამემამულემ — იოანე მესხმა მავშინ, როცა ეს ადგილები ჭერ კიდეც არ იყო აოხრებული და ტაძარი იწოდებოდა „ლაზთა მონასტრად“².

ამ მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ გათხრებს პ. ვირჯილიო კორბომ მიუძღვნა წიგნი იტალიურ ენაზე — „Gli scavi di Kh. Siyar El—Ghanam (campo dei pastori) e i monasteri die dintorni“ [სიიარ ელ-ლანამის (მწყემსთა მინდვრის) გათხრები და შემოგარენის მონასტრები]. წიგნი გამოსცა გამომცემლობა „PP. Francescani“-მ იერუსალიმში 1955 წელს. ნაშრომი ეხება ბეთლემის მიდამოებში წარმოებულ არქეოლოგიურ გათხრებს. წიგნი დიდი ზომისაა, შეიცავს 165 გვერდ ტექსტს, 4 გვერდ ინდექსს, 61 ფოტოტაბულასა და რამდენიმე გეგმას. წიგნის VIII თავი (110—140 გვ. გვ.) და მრავალი

¹ შ. ნუუუბიძე. კრიტიკული ნარკვევები, 1966, გვ. 97.

² იქვე.

ფოტოტაბულა მიძღვნილია სპეციალურად ქართულ მონასტრისაღმშენებელ და დასათავსებელია ასე: „ქართული მონასტერი წმინდა თეოდორესი ბირ ელ-ყუტში“. VIII თავი შედგება სამი ქვეთავისაგან: ანათ-გან პირველი შეიცავს ქართული ძეგლების ტოპოგრაფიულსა და არქიტექტურულ აღწერილობას, მეორე—კერამიკული და ნუმიზმა-ტიკური ნიმუშების აღწერას და მესამე — პროფ. მიქელ თარხნიშვილის ნარკვევს ქართულ წარწერათა შესახებ, რის შესასწავლადაც კორბომ იგი სპეციალურად გამოიწვია რომიდან. მ. თარხნიშვილმა შეაჯერა ეს წარწერები მცხეთის ჯვარის და ბოლნისის სიონის წარწერებთან (ბოლნისის წარწერები თარიღდება 493 წლით, უკანასკნელი დროის წაკითხვით — 484 წ.) და გააკეთა სათანადო დასკვნე-ბი.

იერუსალიმის მონასტრის არსებობა ცნობილია სხვადასხვა საეკ-ლესიო და ისტორიული წყაროებიდან. მასზე ცნობებს გვაწვდიან პროკოპი კესარიელი (VI ს.), „პეტრე იბერიელის ცხოვრება“ (V ს.)³ და ტიმოთე გაბაშვილი⁴.

პეტრე იბერიელის ცხოვრების ქართული ტექსტის ვრცელ ვარი-ანტში ნათქვამია, რომ პეტრე იბერიელს პალესტინასა და ეგვიპტეში, გარდა იორდანის უდაბნოს მონასტრისა, სხვა ეკლესიები და სასტუმ-როებიც უშენებია ქართველთა და სხვათა ძმათათვის⁵.

იორდანის უდაბნოში აღმოჩენილ მონასტერს ვ. კორბო შემ-დეგნაირად აღწერს: „მონასტერი წარმოადგენს კვადრატული ფორ-მის ნაგებობათა კომპლექსს, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრიდან ერ-თვის ეკლესია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ ნაგებობათა სამხრე-თის ნაწილი. იგი (4) წარმოადგენს სასადილოს (იხ. გეგმა, სურ. 30), რომლის იატაკიც მოპირკეთებულია ფერადი მოზაიკისაგან და ახლაც კარგადაა შენახული. სასადილოს იატაკზე აღმოჩნდა ჩარჩოში ჩას-მული, დიდი მოზაიკური ფერადი ქართული წარწერა.

სასადილო (4) ეკერის სათავსოს (5), რომელიც სამზარეულო-დაა მიჩნეული. მისი იატაკიც მოზაიკითაა მოპირკეთებული. სამზარე-ულო დაკავშირებულია მოზაიკის იატაკით შემკულ ორ (6 და 7) სათავსოსთან, რომელთგან საწინახლით აღკუთრებული სათავსო (6) ყურძნის საწურად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი, ხოლო სათავსო 7 კი — ზეთის გამოსახდელად. მონასტრის ცენტრალური ნაწილი

³ შ. ნუცუბიძე, ხსენებ. შრომა, გვ. 97, 107—108.

⁴ გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960, გვ. 6.

⁵ გ. წერეთელი, ხსენებ. ნაშრომი, გვ. 5, 24—28; შ. ხიდაშელი, ხსენებ. წერილი ჟურ. „ცისკარში“, 1969, № 4, გვ. 135.

წარმოდგენდა ორი ნაწილისაგან შემდგარ სწორკუთხოვან ეზოს —
კოლონადა და ღია ცისქვეშა ეზო. კოლონადა ქმნის მოზაიკურ სა-

აკად. გიორგი წერეთელი (1904—1973)

სეირნო ბილიეს, რომელიც გარს უვლის ეზოს⁶. ეზოში ნაპოვნია
ქართული წარწერების სამი ფრაგმენტი.

აღმოჩენილი ქართული მონასტერი ვ. კორბოს მიაჩნია მეტად
თავისებურად, თავისი გეგმითა და გარემომცველი სათავსებით, სა-

⁶ პ. ვირჯილიო კორბო, დასახ. წიგნი, გვ. 120.

წურაგების მოწყობილობით (ღვინისა და ზეთისათვის), რაც აქ მყოფთა დიდ სამეურნეო საქმიანობაზე მიუთითებს. ამ მხრივ, მისი სიტყვით, იუდას უდაბნოს სხვა მონასტრებთან შედარებით განსაკუთრებულად გამოიყურება აქ მოღვაწე ბერების საქმიანობა.

ის ფაქტი, რომ მხოლოდ ამ მონასტერს აღმოაჩნდა ღვინისა და ზეთის საწარმოომეურნეობა, თავისთავად გვიდასტურებს, რომ ეს მონასტერი პეტრე იბერიელის მიერ არის დაარსებული, რადგან პეტრე იბერიელის ცხოვრების იმ ვარიანტში, რომელიც ლეონტი მროველის თხზულებაშია აღნიშნული, არის პირდაპირი ცნობა, რომ პეტრე იბერიელი თავის მონასტერში ღვინისა და ზეთის წარმოებას მისდევდა. მროველთან აღნიშნულია: „მოვლნა ყოველნი უდაბნონი ეგვპტისა და სკიტისანი, და მრავალნი სასწაულნი აღაარელნა. კუალად მონასტერსა და ქსენონსა თვსსა მოიქცა, და სიყმილსა შინა საფქვილე, საცერცვე, საზეთე და საღვანე — ყოველნივე ჭურჭელნი ლოცვითა თვისითა აღავსნა“⁷.

ნიშანდობლივია ის გარემოებაც, რომ ამ მონასტრის გათხრებისას აღმოჩენილია ქართულის მსგავსი თიხის, ლითონისა და კერამიკული ჭურჭლის მრავალსახეობა.

გ. წერეთლის შრომაში ციტირებულია, რომ „და ვიდრე ილოცვიდეს-ლა წმინდანი იგი, იპოვნეს ყოველნი ჭურჭელნი, რამეთუ აღდგებული იყუნეს სახუარბლენი და საფრქვილენი და საპურენი და საცერცვენი და საზეთენი და საღვინენი, ყოველივე მდიდრად გარდაეცემოდეს“⁸.

ვ. კობოს ცნობისა და აღნიშნული წყაროების საფუძველზე აკად. გ. წერეთელი დამაჯერებლად ასკვნის: „იორდანის უდაბნოში აღმოჩენილ მონასტერს აქვს საღვინე და საზეთე სათავსები, რომლებიც პეტრე ქართველს მოუწყვია თავის მონასტერში და, ვფიქრობთ, ეს გარემოება საბოლოოდ ამტკიცებს, რომ ეს მონასტერი პეტრე ქართველის მიერ აგებული ძეგლია ქართული კულტურისა პალესტინაში“⁹.

აქვე უნდა დავძინოთ აგრეთვე, რომ აღმოჩენილ ჭურჭლეულობათა მრავალსახეობანი არ განაპირობებენ ამ მონასტერში მარტო ღვინისა და ზეთის მეურნეობის არსებობას, ისინი გვიდასტურებენ, აგრეთვე, რომ პეტრე იბერიელი აქ ეწეოდა სამკურნალო-ფარმაცევტულ საქმიანობას.

⁷ გ. წერეთელი, ხსენებ. შრომა, გვ. 27.

⁸ იქვე, სქოლ. 1.

⁹ იქვე, გვ. 27.

ამ მოსაზრებას აღმოჩენილი ქურჭლეულობის მრავალსახეობასთან ერთად ადასტურებს პეტრეს ცხოვრების ცნობაც, სადაც აღნიშნულია: „მრავალნი სასწაულნი ქმნა ღმერთმან კელითა ნეტარისა პეტრესითა ეკლესიასა მას შინა და ქუეყანასაცა აღექსანდრიისასა და მრავალნი ეშმაკეულნი და ბრმანი და მკელობელნი და კეთროვანნი განკურნეს“¹⁰.

ქართული მონასტრის იატაკზე აღმოჩენილი წარწერები შემდეგი სახისაა¹¹.

პ ი რ ვ ე ლ ი წ ა რ წ ე რ ა, რომელიც აღმოჩნდა სასადილოს იატაკზე, ჩასმულია ჩარჩოში და კარგადაა შემონახული. წარწერა ფერადია. მისი სიმაღლე მოზაიკის წნულის ჩათვლით, უდრის 81,5 სმ-ს. წარწერა შედგება ხუთი პწკარისაგან. ასოების სიმაღლე აღწევს 10-დან 11,5 (უკანასკნელი პწკარები) სმ-მდე. წარწერის წნული შევია. სტრიქონები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია თეთრი, ოღნავ მოწითალო მოზაიკით.

პწკარედის მიხედვით მხედრულად გადმოწერილი წარწერა შემდეგნაირად იკითხება (ქარაგმები არაა აღნიშნული, იხ. ფოტო 103 და 104, ტაბ. 1).

1. შეწევნითა ქ ჭისითა და მ
2. ეოხებითა წმიდისა თ ეასითა
3. შ ნ ანტონი აბაჲ და იოსია მო
4. მსხმელი ამის სეფისაჲ და მა
5. მა დედაჲ იოსიაჲსი ამენ.

პროფ. მ. თარხნიშვილმა შეისწავლა ეს წარწერა, თავისი ვარაუდით ჩაუმატა ასოები და შემდეგნაირად ამოიკითხა: „შეწევნითა ქრისტესითა და ეოხებითა წმიდისა თევდორესითა შეიწყალენ ანტონი აბაჲ და იოსია, მომსხმელი ამის სეფისაჲ და დედა-მამაჲ იოსიაჲსი. ამენ“.

აკად. აკაკი შანიძე ასე განმარტავს ამ ტექსტს: წარწერაში სამი სიტყვა შემოკლებით არის დაწერილი: ქ ჭ სითა (=ქრისტესითა), თეასითა (=თევდორესითა), შ ნ (=შეიწყალენ)¹².

წარწერა მოგვითხრობს იმაზე, რომ ეკლესიის იატაკი სეფით, ანუ ფერადი კენჭებით (ე. ი. მოზაიკით) მოუპირკეთებია ვინმე იოსიას. ამ დროს მონასტრის წინამძღვრად (აბად) ყოფილა ანტონი. ეკლესია წმიდა თეოდორეს სახელზე ყოფილა აშენებული.

¹⁰ გ. წერეთელი. დასახ. შრომა, გვ 26.

¹¹ პ. ვ. კორბო, ხსენებ. წიგნი, გვ. 135—138.

¹² აკ. შანიძე, ქართული წერა, ჟურნ. „პიონერი“, 1963, № 5.

თავისი მრგვალი და ვრცელი მოზაზულობით ეს წარწერა ჰგავს ბოლნისის სიონისა და ჯვარის მონასტრის წარწერებს.

წარწერაში მოხსენიებულია სამი სახელი: თევდორე, ანტონი და იოსია. თევდორე IV საუკუნის წამებულია, ფრიად პატივცემული აღმოსავლეთში, კერძოდ, იერუსალიმის ეკლესიისათვის. ანტონი მონასტრის იმდროინდელი ხელმძღვანელი იყო (გარდაიცვალა 596 წელს) და ისტორიული წყაროებით სავსებით დადასტურებული პიროვნებაა¹³. იოსია ის პირია, რომელსაც ტაძრის აღდგენის დროს მოზაიკა გაუკეთებია — „მომსხმელი“ მოზაიკისა. ხოლო დედ-მამის მოხსენიება იმ დროს მიღებული ტრადიარეტია. სხვებთან შედარებით, ეს წარწერა ყველაზე უკეთაა დაცული, და, საფიქრებელია, რომ აღდგენილია VI საუკუნეში.

მკვლევართა აზრით, პირველი ორი პწკარი ამ წარწერისა უფრო ადრინდელია და დაცულია გადაუკეთებელი სახით; იგი უნდა ეკუთვნოდეს IV საუკუნეს და აქ საკმე უნდა გვქონდეს ბაკურის მეფობის ბოლო ხანის წარწერასთან¹⁴.

უკანასკნელი სამი პწკარი განახლებულია VI საუკუნეში (მონასტრის აღდგენის დროს), მასში დასაწყისი შეკეთებულია და პირვანდელი სახით დატოვებული.

პირველი ორი პწკარის ასოთა მოცულობა სხევანაირი ჩანს მომდევნო, განსაკუთრებით მეოთხე და მეხუთესთან შედარებით, ხოლო მესამე პწკარი უფრო შეგუებულია პირველ ორთან. პირველი ორი პწკარის შემდეგ წარწერაში შეტანილია ანტონი და „იოსია მომსხმელი“, რომლებიც ერთად მოიხსენიებიან, როგორც ერთ დროს თანამოსაქმე პირნი. „მომსხმელს“ იოსიას კი მოუხსენიებია თავისი დედ-მამა, იმ დროს მიღებული ტრადიარეტის მიხედვით.

მეორე წარწერა განსაკუთრებით საინტერესო ჩანს და დამწერლობის მანერით ყველაზე უფრო ძველი უნდა იყოს. პირველი წარწერა რომ არ გადაეკეთებინათ VI საუკუნეში, ისიც, საფიქრებელია, ისეთივე იქნებოდა, როგორიც მეორეა.

მხედრულად გადმოწერილი მეორე წარწერა ასე იკითხება (ქარაგმები არ არის აღნიშნული, იხ. ფოტო 119, 120; ტაბ. 3):

1. და ძუძ —
2. ეულნი მ —
3. ათნი ბა —
4. კურ და
5. გრი ორმ

¹³ შ. ნუცუბიძე, დს.ხ. ნაშრომი, გვ. 112.

¹⁴ იქვე, გვ. 113.

6. იზდ და ნ—
7. აშობნი
8. მათნი ქე —
9. შინ (შენ?)
10. აშენ

ამ წარწერის ტექსტი კარგად შენახულია (მხოლოდ ზოგიერთი ასოა დაზიანებული) და ასე იკითხება: და ძოჲ ძეოჲლნი მ ათნი ბა კოჲრ და გრი ორმ იზდ და ნ აშობნი მათნი ქრისტე შეიწყალენ ა მენ.

ამ წარწერაში მოხსენიებულია IV საუკუნის მეფე ბაკური—ფილოსოფოსი, პეტრე იბერიელის პაპა დედის წხრივ.

ამ წარწერის ტექსტი იწყება ასე: „და ძუძუელნი“. გამოტოვებული სიტყვა უნდა ნიშნავდეს ბაკურის დედას, რომლის „ძუძუელად“ ე. ი. პირმშოდ, ძუძუნაჲმეჲად ითვლება ბაკური.

ამრიგად, ამ წარწერაში მოხსენიებულია ბაკურის დედა და თვით ბაკური.

მესამე წარწერა შედგება ოთხი პწკარისაგან, რომელთაგან დაზიანებულია მესამე და მეოთხე. მხედრულად გადმოწერილი იგი ასე იკითხება (უქარაგმოდ) (იხ. ფოტო 107: ტაბ. 4):

1. წმიდაო თეოდორ
2. ე მაროჲ ან და ბო
3. (ვ) რზნ... ენ ამი
4. ე.

აქად. გ. წერეთელი განმარტავს, რომ ეს ტექსტი წაკითხულ უნდა იქნეს ამგვარად: წმიდაო თეოდორე მაროჲან და ბოკრზენ [-მი(3)რ].

ენ ამი [ს (?)] ე .¹⁵

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ამ წარწერაში აღნიშნულია პირთა სახელები, რომლებსაც, როგორც პროფ. მ. თარხნიშვილი აღნიშნავს¹⁶ და აკადემიკოსები შ. ნუცუბიძე¹⁷ და ს. ყაუხჩიშვილი¹⁸ ადასტურებენ, ატარებდნენ პეტრე იბერიელი (ერისკაცობაში) და მისი მამა: მარუან და ბუზმირ.

ეს წარწერა V საუკუნის შუა ხანებს უნდა მიეკუთვნოს, რასაც ადასტურებს სახელი მარ(უ)ან.

¹⁵ გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960, გვ. 23.

¹⁶ იხ. ვ. კობო, დასახ. წიგნი, გვ. 138.

¹⁷ შ. ნუცუბიძე, კრიტიკული ნარკვევები, თბ., 1966, გვ. 115.

¹⁸ ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტომი II, თბ., 1959, გვ. 058—

ამრიგად, მეორე და მესამე წარწერაში გვაქვს სახელები, რომელთაგან:

მ ა რ უ ა ნ არის პეტრე იბერიელის სახელი.

ბ უ ზ მ ი რ — პეტრე იბერიელის (მარუანის) მამისა.

ბ ა კ უ რ — პეტრე იბერიელის პაპისა (დედის მამა).

მ ე ო თ ხ ე წ ა რ წ ე რ ა არ იკითხება, იგი ცოტა თავისებურია და, როგორც ჩანს, აქ ქართულ წარწერას ლათინური ტექსტი მოსდევდა. წარწერა ჩამონგრეულია და დარჩენილია გაურკვეველი ასოები (იხ. ფოტო 118, ტაბ. IV).

აღმოჩენილი ქართული მონასტრის წარწერებზე დამოკიდებულია ამ მონასტრის დათარიღება და მასთან დაკავშირებული მთელი რიგი კულტურულ-ისტორიული საკითხები.

ამ პალეოგრაფიული წიგნების აღმოჩენა მ. თარხნიშვილს მიაჩნია ვ. კორბოს დიდ დამსახურებად. იგი წერს: „მას (ე. ი. ვ. კორბოს, ვ. ჩ.) ჰქონდა ბედნიერება ეპოვნა ოთხი ქართული წარწერა, რომლებიც მონასტრის ამოცნობისა და მისი აგების დათარიღების ფიქსირების საშუალებას იძლევა“¹⁹. აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ ვ. კორბოს მიერ აღმოჩენილი ქართული ტაძარი თავისი არქიტექტურული მონაცემებით ყველაზე საუკეთესოდ ითვლება ამ მოდერნიზმში გათხრებით აღმოჩენილ სხვა ტაძართა შორის, რაც ნათელიყოფს მისი ხუროთმოძღვრისა და ამშენებლების დიდ ოსტატობას, მაღალ კულტურასა და გემოვნებას. მთავარი კი ის არის, რომ ამ ტაძრის იატაკზე აღმოჩნდა უძველესი წარწერები ქართულ ენაზე.

ამდენად, ვ. კორბოს გათხრებს დიდი მნიშვნელობა აქვს მეცნიერებისათვის, საერთოდ, და, კერძოდ, ქართული კულტურისათვის. ტაძრის შესწავლა ადასტურებს, რომ იგი უფრო ადრე არსებულა და განუახლებიათ VI საუკუნეში. რადგან ეს ტაძარი მიჩნეულია „ლაზთა მონასტრად“, ექვი არ არის, რომ იგი პეტრე იბერიელისა და მისი თანამოაზრის იოანე ლაზის აგებულია, რაც სავსებით შეესაბამება ზემომოყვანილ საეკლესიო წყაროების ისტორიულ ცნობებს.

ტაძრის ქართულ წარწერებში მოხსენიებული პეტრე იბერიელის სახელი ერისკაცობაში (მარუან), მისი მამისა და პაპის სახელები (ბუზმირ და ბაკურ) ცხადყოფენ, რომ ეს სწორედ პეტრე იბერიელის მიერ აშენებულია, რაც აგრეთვე სავსებით ემთხვევა ბიოგრაფიის ცნობას.

ისტორიული წყაროების საფუძველზე მკვლევრები ადგენენ, რომ პეტრე იბერიელს ეს მონასტერი აუშენებია 444 წლებში²⁰.

¹⁹ იხ. ვ. კორბო, დასახ. წიგნი, გვ. 135.

²⁰ გ. წერეთელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

ამავე დროით თარიღდება ის წარწერები, რომლებშიც პეტრე იბერიელი და მისი წინაპრები არიან მოხსენიებულნი.

იერუსალიმის ტაძრის მიდამოები მდებარეობს სეისმურ ზონაში და ცნობილია, რომ ჩვენი წელთაღრიცხვის 425-დან 551 წლამდე ამ ზონაში რეგისტრირებულია 9—11 ბალის სიმძლავრის რამდენიმე მიწისძვრა. ამის გამო შესაძლებელია პეტრე იბერიელის მიერ 444-იან წლებში აგებული მონასტერი ნაწილობრივ დაინგრა და შემდეგში მოუხდათ მისი განახლება²¹.

ისტორიული წყაროების მიხედვით VI საუკუნის II ნახევარში ამ მონასტერში იღვწოდა ქართველი ანტონ აბაჲ, შემდეგში სელევკიის ეპისკოპოსი, რომელსაც აგრეთვე დაუტოვებია ქართული წარწერები და შეიძლება (როგორც ამას I წარწერა ადასტურებს) ამ მონასტრის განახლებაშიც მიუძღოდეს ღვაწლი. მან ხომ იოსიას ნოაჰმევიცა სეფი და წარწერებიც გააქეთებინა²².

ჩვენამდე ყველა წარწერას არ მოუღწევია. შესაძლოა, როგორც ამას მკვლევარი მ. თარხნიშვილი ვარაუდობს, მონასტრის მშენებლობის თუ განახლების შესახებ IV წარწერაში იყო ლაპარაკი.

აღნიშნულ წარწერათა განხილვისას აკად. შ. ნუცუბიძე ასკენის, რომ მურვანმა და მითრიდატემ, კურთხევის შემდეგ უკვე პეტრე იბერიელად და იოანე ლაზად ქცეულებმა, V საუკუნის შუა ხანებში განაახლეს უფრო ადრე, ბაკურის დროს აგებული, ყოვლის მხრივ გამორჩეული ეს მონასტერი, რომელშიც ისინი სიკვდილამდე მოღვაწეობდნენ და აქვე დაიკრძალნენ²³.

როგორც მისი წარწერები (პირველი წარწერის პირველი ორი პწკარი და მეორე წარწერის ბაკურის დედისა და თვით ბაკურის შესახებ პწკარები) ადასტურებენ, მონასტერი IV საუკუნეში უნდა ყოფილიყო აგებული.

V საუკუნის შუა ხანებში ეს მონასტერი უკვე არსებობდა და მოქმედებდა, რაც მესამე წარწერიდან „მურვანის“ სახელით ღვინდება. ბოლო პირველ წარწერაში თანამედროვეთა აღნიშვნა (ანტონი და იოსია) კი მეტყველებს მონასტრის VI საუკუნეში განახლებაზე.

აკად. გ. წერეთელი პეტრე იბერიელის გენეალოგიას მისი ცხოვრების ასურული ტექსტის მიხედვით შემდეგნაირად წარმოგვიდგენს²⁴.

²¹ გ. წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 28.

²² შ. ნუცუბიძე, დასახ. შრომა., გვ. 112.

²³ იქვე, გვ. 111 და 115—116.

²⁴ გ. წერეთელი, დასახ. შრ., გვ. 24.

იდეის მხრიდან — დიდი ბაქური (მეფე ივერთა; პეტრე ქართველის პაპა) — ბაქურდუხტი (ბაქურის ასული; პეტრე ქართველის დედა) — მარუანი (მურვანოსი = პეტრე ქართველი).

მამის მხრიდან — ბუზ-მიპრი (ბურზენ-მიპრი; პეტრე ქართველის პაპა) — ბუზ-მიპრი (ბურზენ-მიპრი; მეფე ივერთა; პირველი ბუზ-მიპრის ძე, პეტრე ქართველის მამა) — მარუან (მურვანოსი — პეტრე ქართველი).

აკად. გ. წერეთელი დასძენს: რაკი დადასტურდა, რომ ტექსტში მოხსენიებულია პეტრე ქართველის ერისკაცობის სახელი მარუან, აგრეთვე სახელი მისი მამისა და პაპისა (მამის მხრივ) ბურზენ [-მი (პ)რ], საეჭვო არ არის, რომ წარწერა მართლაც პეტრე ქართველს ეკუთვნის²⁵.

ამიტომ ბუნებრივია, მეორე წარწერაში მოხსენიებული ბაკურიც პეტრე ქართველის პაპად დედის (რომელსაც ბაქურდუხტი ერქვა) მხრივ უნდა მივიჩნიოთ. ბეთლემის მონასტრის ქართულ წარწერებში (II და III) ყველა ეს სახელი დადასტურებულია (ბაქურა, ბურზენ-მიპრი, მარუანი) და, ცხადია, რომ ტექსტში იგივე პარები იგულისხმებიან. ამ გარემოებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, როგორც II და III წარწერების დათარიღებისათვის, ისე თვით მონასტრის ისტორიისათვის, აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს ძეგლთან, რომელიც თვით პეტრე ქართველს აუგია პალესტინაში²⁶.

უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ამ წარწერებს აგრეთვე ქართული კულტურის ისტორიისათვის და ქართული დამწერლობის არსებობის დათარიღებისათვის.

აკად. გ. წერეთელი ამ წარწერათა შესახებ აღნიშნავს, რომ „წარწერები II და III დაშორებული არიან პირველი წარწერისაგან სულ ცოტა ერთი საუკუნით. ამავე დროს ეს წარწერები არიან უძველესი დღემდე ცნობილ ყველაზე ძველ ქართულ წარწერათა შორის, ვინაიდან ნახევარი საუკუნით მაინც წინ უსწრებენ დღემდე ყველაზე ძველად მიჩნეულს ბოლნისის წარწერებს.

ამგვარად, ბირელ-ყუტის წარწერათა სახით ჩვენ გვაქვს ქართული დამწერლობის ყველაზე ადრინდელი ძეგლები“²⁷.

²⁵ გ. წერეთელი, დასახ. შრ., გვ. 23.

²⁶ იქვე, გვ. 27.

²⁷ იქვე, გვ. 29.

ამ წარწერების კვალობაზე იგი ასკვნის: „ამჟამად ჩანს, რომ უკვე ამ დროს (V საუკუნის პირველი ნახევარი — VI საუკუნის პირველი ნახევარი) სალიტერატურო ქართული ენა მტკიცედ ჩამოყალიბებული ჩანს და გარკვევით ამჟღავნებს მერმინდელი ძეგლებიდან ცნობილს დამაზასიათებელ ნიშნებს“²⁸.

არსებობს ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც ქართული ანბანი ჩვენი წელთაღრიცხვის 412—429 წლებში უნდა იყოს შექმნილი. აკად. გ. წერეთელი ფიქრობს, რომ იორდანის უდაბნოში ქართული დამწერლობის ნიმუშების აღმოჩენის შემდეგ, ეს ჰიპოთეზა საბოლოოდ უნდა უარცყოთ და ფორმირებული ქართული ანბანის არსებობა უფრო წინა პერიოდს მივაკუთვნოთ.

იერუსალიმის თეოდორეს სახელობის მონასტრის ქართული ეპიგრაფიკის ნიმუშები ნათლად მოწმობენ, რომ ტრადიცია ქართულ ენაზე წერისა გაცილებით ადრე არსებულა და მტკიცედ ჩამოყალიბებული და სრულყოფილად ფორმირებული ქართული დამწერლობა V საუკუნეზე გაცილებით უფრო ადრინდელ ეპოქაში არსებულა, რასაც საკმაო დამაჯერებლობით მოწმობს ბირ ელ-ყუტის ქართული წარწერები.

იერუსალიმის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგენილია ქართული დამწერლობის ადრინდელი არსებობა საშუალებას იძლევა ახლად განხილულ და გადაწყვეტილ იქნეს მეცნიერებაში რიგი საკითხები. მაგალითად, საკითხი ფილოსოფიური ძეგლების შექმნისა და არსებობისა ქართულ ენაზე აღწევს III — IV საუკუნეებამდე.

IV საუკუნის ქართული დამწერლობის ეს ნიმუშები უკავშირდება ამ საუკუნის ორი ქართველი მოაზროვნის სახელს; ესენი არიან რელიგიურ-ფილოსოფიურ დარგში მოღვაწე, რომელიც ქართული ფილოსოფიის ისტორიას დარჩა მობიდანის სახელით, და ამავე საუკუნის მოაზროვნე ბაკური დიდი.

ისტორიული წყაროები მეტყველებენ, რომ მობიდანის და ბაკურ დიდის სამწერლო მოღვაწეობას ეწეოდნენ თავისი ქვეყნის შიგნით და მის გარეთაც²⁹.

წერდა თუ არა პეტრე იბერიელი წიგნებს ქართულ ენაზე? ამ საკითხის განხილვის დროს მეცნიერები მოიშველიებენ იმ მნიშვნელოვან ფაქტს, რომ ქართველებს სრულყოფილად ჩამოყალიბებული დამწერლობა ჰქონიათ ჯერ კიდევ IV საუკუნეში. ამრიგად, პეტრე იბერიელის შემოქმედებითი მოღვაწეობის დროს ქართული დამწერ-

²⁸ გ. წერეთელი, დასახ. შრ., გვ. 35.

²⁹ შ. ნუცუბიძე, დასახ. შრ., გვ. 119, 121.

ლობა უკვე ასი წლისა მაინც იყო და მას თავისუფლად შეეძლო გამართა ქართულ ენაზე და გამოესახა ქართული დამწერლობით უდიდესი და უღრმესი აზრები.

ამრიგად, დღეს, როცა ხელთა გვაქვს IV საუკუნის ქართული დამწერლობის ფაქტები, შეგვიძლია მთელი დამაჯერებლობით განვაცხადოთ, რომ ქართული კულტურის მნიშვნელოვანი ეპოქის (IV—VII სს.) მოაზროვნეებს შეეძლოთ დაეწერათ ისეთი ნაწარმოებები ქართულ ენაზე, როგორიცაა:

ბ ა კ უ რ დ ი დ ი ს — ლოგოსის უპირატესობაზე მზის სხივების წინაშე (IV ს.).

მ ო ბ ი დ ა ნ ი ს ა — მანიქეელობისა და ბუდიზმის ნაერთი ლოცვანი (IV ს.).

პ ე ტ რ ე ი ბ ე რ ი ე ლ ი ს ა (იგივე ფსევდო-დიონისე არეოპაგელისა) — არეოპაგიტული მოძღვრების ტრაქტატები (V ს.).

პეტრე იბერიელის ერთ-ერთი მოწაფის ე ს ტ ა ტ ე მ ც ხ ე თ ე ლ ი ს ა — არისტოტელეს აპოლოგიის ქართული თარგმანები (VI ს.).

ი ო ა ნ ე მ ო ს ხ ი ს ა — „საპოთხე“ და „სიბრძნე ჰალავარისა“ (VII ს.).

დღეს თუ ამ საპატიო წინაპარ მოღვაწეთა ეს ნაწარმოებები ჩვენ ხელთ არ მოგვეპოვება, ეს ჟამთა სიავის ბრალია და სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი თავის დროზე მშობლიურ ქართულ ენაზე არ არსებულან.

ასეთი სარგებლობა მოუტანა იერუსალიმის ქართული ეპიგრაფიკის ნიმუშთა აღმოჩენამ ქართულ კულტურას, რისთვისაც ჩვენი მეცნიერება დიდად დავალებულია იტალიელი არქეოლოგის პ. ვირჯილიო კორბოს წინაშე.

ეროვნული ტრადიცია (მართლმადიდებლურ-ქრისტიანული რჯული) ქართველთა ვალად თვლის წინაპართა საფლავების აღგელსამყოფელის ცოდნასა და მათს პატივისცემას. ამ შეგნებით ქართველები თავის წინაპართა — თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის საფლავების განუწყვეტელ ძიებაში არიან.

ამ მხრივაც დიდმნიშვნელოვანია ვირჯილიო კორბოს არქეოლოგიური გათხრები იორდანის უდაბნოში მდებარე „ლაზთა მონასტრისა“.

ვ. კორბოს წიგნი შეიცავს ქართული მონასტრის სამარხების აღწერასაც. იგი აღწერს აღმოჩენილი სამარხების ორ სახეობას. ერთია „ღია საფლავები“ მონასტრის გარეთ, მისგან მოშორებულად საძირეთით, და მეორე — „დახურული საფლავები“ თვით ტაძრის შენობას

ქვეშ. შრომაში ნათქვამია: „მონასტერს შინა აქვს დიდი სამარხი, ნაწილობრივ ეკლესიის ქვეშ, ხოლო უფრო დიდი ნაწილი — მის სამხრეთით...“ ავტორი აღნიშნავს, რომ თვითონ ტაძარში, კედელთან აღმოჩნდა სამი საფლავი, რომელთაგან ნეშტი მხოლოდ ერთში ესვენა, ორი საფლავი კი ცარიელი იყო. როგორც ჩანს, ამ ორი საფლავიდან მიცვალებულები ამოუღიათ და გადაუსვენებიათ.

ლაზთა მონასტრის სამარხების შესახებ ადრინდელი ცნობით, ამ მონასტერში, შიგა ტაძარში, დასაფლავებული იყვნენ გამოჩენილი ფილოსოფოსი პეტრე იბერიელი, მისი თანამოაზრე იოანე ლაზი და აბრამ არქიბელი. სამივე საფლავი დამზადებული იყო პეტრეს მიერ. ჯერ იქ დაიკრძალა იოანე ლაზი (464 წ.), შემდეგ — პეტრე იბერიელი (491 წ.) და ბოლოს — აბრამ არქიბელი³⁰.

პეტრე იბერიელის „ცხოვრებიდან“ ჩვენთვის ცნობილია, რომ პეტრე და იოანე დასაფლავებული არიან „ეკლესიასა შინა თქსაჲ“. ეს ცნობა სავსებით ემთხვევა ვ. კორბოს „დახურული სამარხების“ აღწერილობას: მონასტერს შინა აქვს დიდი სამარხი, ნაწილობრივ ეკლესიის ქვეშ.....“³¹.

„ტაძრის ქვეშ მყოფ ორ დაცარიელებულ საფლავში, ეპეი არ არის, განისვენებდნენ პეტრე იბერიელისა და იოანე ლაზის ნეშტები მათ მიერვე აგებული ქართული სავანის ქვეშ და ღუბდნენ დიდი საიდუმლოების გამო, როგორც თავისთა საქმეთა, ისე საკუთარ დედასამშობლოს შესახებ“, — აღნიშნავს აკად. შ. ნუცუბიძე³².

ვ. კორბოს განსაკუთრებული ყურადღებით არ შეუსწავლია ეს საფლავები, რადგან, არ იცოდა ამ ორი საფლავის ბინადართა (პეტრე იბერიელისა და იოანე ლაზის) მნიშვნელობა.

ძველად არსებობდა ტრადიცია, რომ მწვალებლური მოძღვრებისათვის მიცვალებულებს იღებდნენ საფლავებიდან და მათ კვალს სპობდნენ. ასეთი შემთხვევები მრავლად იცის ქრისტიანობის ისტორიაში, მაგრამ პეტრე იბერიელთან და იოანე ლაზთან დაკავშირებით ასეთი ცნობა არ არსებობს.

რჩება ერთი და სარწმუნო მოსაზრება, რომ ამ საპატიო წინაპართა ნეშტები გადასვენეს უფრო საიმედო თავშესაფარში, იქვე. მიდამოში მყოფ სხვა ქართულ მონასტერში, მუსულმანთა მიერ VII საუკუნის I ნახევარში ლაზთა მონასტრის დაქცევის შემდეგ.

იერუსალიმის მიდამოებში, ლაზთა მონასტრის მახლობლად, ისტორიის სიავეს გადაურჩა ერთი ქართული მონასტერი, რომელიც

³⁰ ამ მოღვაწის გარდაცვალების თარიღამდე ხელი ვერ მიგვიწვდა.

³¹ შ. ნუცუბიძე, დასახ. შრ., გვ. 124.

³² იქვე, გვ. გვ. 80, 98, 99, 100, 102, 103.

ვახტანგ გორგასალს დაუარსებია. XI საუკუნეში ეს მონასტერი აღადგინა ექვთიმე იბერიელის მოწაფემ გიორგი პროხოზე შავშელმა და ეწოდა ჭვარის მონასტერი.

ჭვარის მონასტერი აღმოსავლეთში ითვლებოდა ქართული კულტურის ცენტრად. აქ მოდიოდა ქართველ მეფეთა შემოწირულებები (თაძარ მეფისა და სხვათა), აქვე მოდიოდნენ ქართველი მოღვაწენი (გრიგოლ ჩაბრაძე, შოთა რუსთაველი), აქ მოჰქონდათ ქართული კულტურის ძეგლები, აქ კრძალავდნენ საქართველოს დიდებულ პირთა ნეშტებს და სხვა. ამ მონასტრის კედლებზე დახატულია ქართველ დიდებულთა სურათები, მათ შორის მეფე მირიანის, ვახტანგ გორგასალის, პეტრე იბერიელის, იოანე ლაზის, ბაგრატ კურაპალატის, ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელების, შოთა რუსთაველის.

1845 წლის მაისში ეს მონასტერი ინახულა ნ. დ. ჩუბინაშვილმა (ცნობილი ლექსიკოგრაფის პროფ. დ. ჩუბინაშვილის ბიძამ, 1788—1847 წწ.), მან აღწერა და გადაიღო ეს სურათები და სამშობლოს შემოუნახა (სურათები დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (ფონდი A — 1767). ჭვარის მონასტრის მხატვრობა თარიღდება 1643 წლით, საფიქრებელია, რომ მხატვრობა განახლებულ იქნა ამ წელს, ზოლო სურათები ინახებოდა „უამითიყამად“ VI—XV საუკუნეებში.

1960 წელს ქართველ მეცნიერთა ექსპედიციამ აკადემიკოსების ა. შანიძის, გ. წერეთლისა და ი. აბაშიძის შემადგენლობით აქ გადაიღო შოთა რუსთაველის პორტრეტი და ჩამოუტანა ქართული ხალხს.

პეტრე იბერიელისა და იოანე ლაზის საფლავებთან დაკავშირებით არსებობს აკად. შ. ნუცუბიძის სარწმუნო ვარაუდი, რომ ისინი სხვა, უფრო საიმედო ადგილას გადაასვენეს, რადგან ასეთად მიჩნეული იყო იერუსალიმის ჭვარის მონასტერი. დასაშვებია, რომ ნეშტები სწორედ იქ გადაიტანეს. იგი ამბობს: „გამოვდივართ რა პეტრე იბერის „ცხოვრებათა“ ცნობიდან და ვირჩილით კორბოს აღწერილობიდან და, ვიღებთ რა მხედველობაში ჭვარის მონასტრის, როგორც კულტურულ ძეგლთა მიზიდვისა და დაცვით მნიშვნელობას, და მასში პეტრე იბერისა და იოანე ლაზის ერთიმეორის საპირდაპიროდ მოთავსებას ნიშაში, მივდივართ იმ ერთადერთ შესაძლებელ დასკვნამდე, რომ ისინი გადასვენებული იქნენ ჭვარის მონასტერში და დღესაც იქ არიან გამსვენებულნი“³³. თუ როდის უნდა მომხდარიყო ეს, იგი უპასუხებს: „უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს მოხდა ბეთლე-

³³ შ. ნუცუბიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 103.

მის მახლობლად ეკლესიის განადგურების (VII ს.) შემდეგ...“ ე. თ. VII საუკუნეში მუსულმანთა მიერ ლაზთა მონასტრის განადგურების შემდეგ, მაგრამ არა უგვიანეს ქართველთა ჯვარის მონასტრის აღდგენისა (XI ს.)³⁴.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად იორდანოს უდაბნოს ქართულ მონასტერში აღმოჩენილია აგრეთვე მნიშვნელოვანი ნუმიზმატიკური ექსპონატები. ნაპოვნია ორი ჯგუფი მონეტებისა: ვალენტინიანოს მეორისა (375—392 წწ.) და ანასტასიოს პირველისა (491—518 წწ.).

აკად. გ. წერეთელი დაასკვნის, რომ მონეტების ეს ორი სახეობა ზუსტად შეესატყვისება აღნიშნული ორი იმპერატორის ღროს, როდესაც შექმნილია ქართული წარწერები³⁵.

ვ. კორბოს აღნიშნულ ნაშრომში მოცემულია აგრეთვე აღმოჩენილ კერამიკულ და ლითონის ნაკეთობათა აღწერილობა.

ამრიგად, იერუსალიმის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიცვლელი ქართული ტაძარი მრავალმხრივი შესწავლის საგანს წარმოადგენს. უპირველესად, იგი ქართული პალეოგრაფიის კვლევის აუცილებელი და ძირითადი საგანია. ასევე დიდმნიშვნელოვანია მისი შესწავლა მოზაიკური ხელოვნების, ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის, კერამიკული ხელოვნებისა და ნუმიზმატიკის თვალსაზრისით.

ჩვენდა საბედნიეროდ, ყველა ამ დარგს ქართულ მეცნიერებაში მაღალკვალიფიციური სპეციალისტი ჰყავს და ვიმედოვნებთ, ისინი გულისხმიერ ზრუნვას გამოიჩენენ ჩვენი სამშობლოს გარეთ მყოფი ამ ძეგლის შესასწავლად, რაც დიდ სარგებლობას მოუტანს მეცნიერებას. დასანანია, რომ ეს ობიექტი აგერ უკვე 26 წელია აღმოჩენილია და ჩვენი მეცნიერები ფაქტიურად ჯერაც არ შედგომიან ადგილზე მის შესწავლას.

რაც შეეხება არქეოლოგ პ. ვირჯილიო კორბოს ღვაწლს, ქართულმა კულტურამ იგი დიდი მადლიერების გრძნობით უნდა მოიხსენიოს.

პეტრე იბერიელის შემოქმედება ქართველი ერის სიბრძნის განსახიერებაა, იგი ჩვენი ერის კულტურის ისტორიული განვითარების გზას უკავშირდება, ნათელს პფენს მის წარსულსა და მომავალს. ის გარემოება, რომ ქართველმა ერმა წარმოშვა დიდი მოღვაწეები, რომლებმაც უშუალო მონაწილეობა მიიღეს საკაცობრიო

³⁴ შ. ნუცუბიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 103.

³⁵ გ. წერეთელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 29.

კულტურული მემკვიდრეობის შექმნასა და განვითარებაში, თავის მხრივ, ამ ერს აძლევს მაღალ შეფასებას.

მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობის საფუძველზე ერის მნიშვნელობა კაცობრიობის ისტორიაში ფასდება იმ წვლილით, რომელიც მას შეაქვს მსოფლიოს კულტურის საგანძურში. ამ კუთხით დიდია ქართველი ერის წვლილი კაცობრიობის წინაშე.

პოლიტიკურ და ეკონომიურ იმპერიალიზმს ყოველთვის თან ახლავს კულტურული იმპერიალიზმი, როდესაც პატარა ერებს არ უთმობენ სათანადო ადგილს კულტურის ისტორიაში. ბევრ შემთხვევაში ხდება ისიც, რომ იმპერიალისტები იჩენენ თავზედობას და ითვისებენ პატარა ერების კულტურის მიღწევებს ან თავისი ზეგავლენით ჩქმალავენ მათ. ეს გარემოება მცირე ერებს ავალებს ღაიცვან თავიანთი ეროვნული კულტურის მონაპოვარი.

პეტრე იბერიელი, როგორც არეოპაგიტული მოძღვრებას ავტორი, ქართველ ხალხთან ერთად ეკუთვნის მთელ საბჭოთა ქვეყანას, ხოლო მისი მოძღვრება, რომლის არსია სინათლით გაშუქებული გზა სიკეთისაკენ — მთელ მსოფლიოს, მსგავსად შოთა რუსთაველის გენიისა.

ნუცუბიძე-პონიგმანის თეორიას მრავალი მონხრე გამოუჩნდა საბჭოთა და უცხოეთის მეცნიერებაში, მაგრამ დღესდღეობით ეს აღმოჩენა მსოფლიო მეცნიერებაში საკმარისად გაშუქებული არ არის და საჭიროა ამ მიმართულებით შემდგომში მუშაობის ფართოდ გაშლა. ცხადია, კულტურული იმპერიალიზმის პოზიციებიდან მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობები გვექნება, მაგრამ ბედნიერი კართ იმით, რომ ქეშმარიტება ის კაშკაშა შუქია, რომელსაც ჩრდილი არ ადგება.

ამ მნიშვნელოვანი აღმოჩენის დაცვისა და დამკვიდრებისათვის საჭიროა პეტრე იბერიელის მემკვიდრეობის ფართოდ შესწავლა ჩვენი და უცხოური წყაროების მიხედვით. ამ მხრივ სამართლმანად აღნიშნავდა აკად. ს. ყაუხჩიშვილი 1971 წლის 16 ივნისს საქართველოს მწერალთა კავშირის სხდომაზე, რომ საჭიროა შეიქმნას პეტრე იბერიელის ცხოვრებისა და მეცნიერული მემკვიდრეობის შესწავლელი ინსტიტუტი ან საზოგადოება, რომელიც რესპუბლიკაში და მის გარეთ სისტემატურ კვლევას აწარმოებს ამ მიმართულებით.

შევნიშნავ, რომ პეტრე იბერიელის შესახებ ფართო მასებიაათვის გამოსაყენებლად ცოტა გვაქვს დაწერილი და გამოცემული. ე. პონიგმანის შრომა ქართულად ჭერ არ გამოქვეყნებულა. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომებში დაიბეჭდა მხოლოდ მისი რუსული თარგმანი, ისიც მცირე ტირაჟით. ამ საკითხზე არც

აკად. შ. ნუცუბიძის მონოგრაფია გვაქვს ქართულ ენაზე. პეტრე იბერიელის შრომები, რომელთა ეფრემ მცირესეული თარგმანი პროფ. ს. ენუქაშვილმა გამოსცა 1961 წ., საკიროა ითარგმნოს და გამოიცეს ახალ სალიტერატურო ქართულ ენაზე, რათა ყველა ქართველ მკითხველს ხელი მიუწვდეს თავისი დიდი წინაპრის ნაწერებზე. პეტრე იბერიელი ღირსია, რომ მისი შრომები შეტანილი იყოს უმაღლესი სკოლის ჰუმანური დარგის სასწავლო პროგრამებში.

ზმირ შემთხვევაში, როდესაც ქართველი ერის კულტურის ძეგლები პერიოდებს აღვნიშნავთ, ღირსშესანიშნავ ხანად XII საუკუნეს ვიხსენიებთ. არ შეეცოდავთ, თუ ამ პერიოდს III—V საუკუნეებსაც დავუმატებთ და ქართულ კულტურაზე მსჯელობას მოვიდნისა და ბაკურ დიდის მოღვაწეობიდან დავიწყებთ.

აქვე უნდა დავაყენოთ აგრეთვე საკითხი იერუსალიმში აღმოჩენილი ქართული ტაძრის მოვლა-პატრონობისა და შენარჩუნების შესახებ. სხვის ტერიტორიაზე ტაძრის ყოფნა არ გამორიცხავს მისი დაპატრონების შესაძლებლობას. არსებობს იუნესკოს დებულება, რომელიც გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში შემავალ ყველა ქვეყანას აძლევს უფლებას დაეპატრონოს სხვა ქვეყნის ტერიტორიაზე თავისი კულტურის საგანძურს³⁶.

სასურველი იქნებოდა აგრეთვე ამ ძეგლისადმი მზრუნველობა გამოეჩინათ უცხოეთში ჩვენს თანამემამულეებს.

წარმოდგინეთ ტრავედია, რომ ეს ძეგრფასი ტაძარი ბულდოზერებმა აღგვონ პირისაგან მიწისა და მის ადგილზე წამოსკუპეს რომელიმე თანამედროვე ნაგებობა. ამდენად ეს საკითხი ჩვენი რეპუბლიკის სათანადო ორგანოების ზრუნვის საგანი უნდა გახდეს.

ეს მოწოდება მარტო ჩემი აზრი არ არის; ამას იზიარებენ სხვა ავტორიტეტული პირებიც. ქართული კულტურის მოამაგემ და ღვაწლმოსილმა მეცნიერმა — აკად. შ. ამირანაშვილმა ჩვენი ნაშრომის რეცენზიაში, რომელიც საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტს გაუგზავნა, აღნიშნა ერთი განსაკუთრებული გარემოების შესახებ, რომელსაც ანგარიში უნდა გავწიოს.

ეროვნული კულტურის განვითარებისადმი საბჭოთა მთავრობის განსაკუთრებული ყურადღების შედეგად საქართველოს დაუბრუნდა

³⁶ Комиссия СССР по делам ЮНЕСКО. „Юнеско и современность“, Устав Организации объединенных наций по вопросам образования, науки и культуры, статья I, п. „С“, стр. 224. М., 1966.

ძველი ქართული კულტურის დიდი ისტორიული მნიშვნელობის განძი, რომელიც 1921 წელს გატანილი იყო საქართველოდან საფრანგეთში მენშევიკური მთავრობის მიერ. საფრანგეთის მთავრობის თავმჯდომარესთან გენერალ დე გოლთან შეთანხმების საფუძველზე, ჯერ კიდევ სამამულო ომის პერიოდში საფრანგეთის მთავრობამ ყოველგვარი გადასახადის გარეშე დაუბრუნა საქართველოს მთლიანად ის განძი, რომელიც იყო წაღებული საქართველოდან 1921 წელს³⁷.

თავის დროზე მეცნიერების — ქართველი სპეციალისტების მიერ შედგენილი იყო სია ძველი ქართული მწერლობის, ხელოვნების, ისტორიული საბუთების, რომლებიც ინახებოდა უცხოეთში: ათონის მთაზე, სირიაში, იერუსალიმის მონასტრებისა და ხელნაწერთა საგანძურებში და სხვ. ამ ძეგლების შესასწავლად და შესაძლებლობის შემთხვევაში, შემოსატანად ქართველ მეცნიერთა ჯგუფი უნდა გამგზავრებულიყო უცხოეთში, მაგრამ სხვადასხვა გარემოებათა გამო ეს განზრახვა დღემდე განუხორციელებელი დარჩა.

ამრიგად ამ საკითხზე, რომ საჭიროა იერუსალიმში გაიგზავნოს ქართველ მეცნიერთა ჯგუფი და დავეპატრონოთ უდიდესი მნიშვნელობის ქართულ წარწერებს — საბჭოთა მთავრობის გადაწყვეტილება დიდხანია არსებობს და იგი ძალაში რჩება. საჭიროა მხოლოდ მთავრობის წინაშე ამ საკითხის კვლავ აღძვრა.

ჩვენი აზრით, ამ გარემოების აღნიშვნა განაახლებს საკითხს, მობილიზაციას გაუკეთებს საზოგადოებრივ აზრს და მნიშვნელოვნად გააადვილებს მიზნის მიღწევას.

აკად. შ. ამირანაშვილი მხარს უჭერს ჩვენს წინადადებას და საჭიროდ მიაჩნია ამ საკითხის დაუყოვნებლივ საქართველოს სსრ მთავრობაში დასმა.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ქართული კულტურის ძეგლები იერუსალიმში არ განისაზღვრება მარტო იორდანის უდაბნოში აღმოჩენილი ქართული ტაძრით. აკად. შ. ამირანაშვილი თავის ერთ-ერთ შრომაში აღნიშნავს: „ცნობილია, რომ მარტო იერუსალიმში ქართველებს

³⁷ შ. ამირანაშვილი, საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება. თბილისი, 1968 (თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა). მისივე, როგორც გადარჩა ეროვნული განძი, გაზეთი „კომუნისტი“, 1970, 15. XII.

ეკუთვნოდა 40-მდე ეკლესია-მონასტერი და რამდენიმე სასტუმრო სახლი. ქართულ ძეგლთა მშენებლობა პალესტინაში ჯერ კიდევ IV—V საუკუნეებში დაიწყო.

უამთა ვითარებაში არაბთა, თურქთა, ჯვაროსანთა და სხვათა თარეშის შედეგად, ქართული ძეგლების დიდი ნაწილი დაზიანდა, დაინგრა, ზოგი განადგურდა, ზოგი კი სხვების ხელში გადასულა.

ამ ძეგლების გამოვლინება, მეცნიერული შესწავლა, წარმოადგენს ქართული მეცნიერების გადაუდებელ ამოცანას³⁸.

არის უახლესი ცნობები, რომ ამჟამად იერუსალიმში ნიმიდინარეობს დიდი არქეოლოგიური გათხრები, მათ შორის იორდანის უდაბნოს მიდამოებშიც, რომლებსაც აწარმოებენ არა ადგილობრივი მკვიდრნი, არამედ ამერიკა-ინგლისის კომპანიები. ადვილი შესაძლებელია, რომ მათ უჩვენოდ გათხარონ ქართული კულტურის ძეგლებიც.

იუნესკოს დებულების თანახმად არის შესაძლებლობა, რომ ამ გათხრებში მონაწილეობას ღებულობდნენ ქართველი მეცნიერებაც. რისთვისაც ჩვენ ყველა საშუალება მოგვეპოვება.

დასასრულ, მინდა აღვნიშნო, რომ ამ მცირე ნარკვევს ვუძღვნი ჩვენს დიდ წინაპარს პეტრე იბერიელს, როგორც „მშვენებან დასიამაყეს საქართველოსას და მეოხეს მთელი ქვეყნისას“.

აქვე ვთავაზობ პატივცემულ მკითხველს პ. ვირჯილიო კორბოს სურათს, რომელიც იერუსალიმიდან ჩამოიტანა საქართველოს სსრ ხელოვნების დამსახურებულმა მოღვაწემ, შ. რუსთაველის პრემიის ლაურეატმა, კინორეჟისორმა გ. პატარაიამ.

გ. პატარაიამ იერუსალიმის ქართული ტაძარი იორდანის უდაბნოს მიდამოებში ინახულა 1966 წლის მაისში. მისი გადმოცემით, ქართული წარწერები უკვე აღარ არის თავის ადგილზე. ისანი გრუნტითურთ აუქრიათ, შეუმარგებიათ წიდახსნარით და ფილების სახით გადაუტანიათ იერუსალიმის მუზეუმში, ე. ი. მოძრავ ექსპონატებად უქცევიათ. ამით უამთა ვითარებაში იქმნება მათი დაკარგვის საშიშროება.

წიგნის მეორე ნაწილში გთავაზობთ დოქტ. პ. ვირჯილიო კორბოს წიგნის ზოგიერთი ადგილის (VIII თავი მთლიანად და ადგილები, რომლებიც ქართულ მონასტერს ეხება) ქართულ თარგმანს, რომელიც შესრულებულია ბ. გიორგაძის მიერ.

³⁸ იხ. ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1961, № 4, გვ. 65.

დოქტორი პ. ვირჯილიო კორბო
Dott. P. Virgilio Corbo

ვინაიდან ვირჯილიო კორბოს ნაშრომი ბიბლიოგრაფიულ აშვი-
თობას წარმოადგენს (ის დაიბეჭდა უმნიშვნელო ტირაჟით) და ლაინ-
ტერესებული მკითხველისათვის ძნელად ხელმისაწვდომია, აქვთ
წიგნს ვურთავთ იტალიურ ტექსტს ვირჯილიო კორბოს წიგნიდან
(თავი VIII მთლიანად და ადგილები ქართული მონასტრის შესახებ).

პ. ვირჯილიო კოტო მ. ფ. მ.

სიიარ ელ-ლანამის
(მწყემსთა მინდვრის)
ბათხრები
და
შემოგარენის მონასტრები

წილის იტყვაობა

სიიარ ელ-ლანამის ნანგრევთა დათვალიერების შემდეგ (1946 წ.) მრავალმა წელმა განვლო, მაგრამ ამ დროს უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. იმავე წლის ზაფხულს პალესტინაში გამგზავნა იმ დროს წმიდა ადგილთა დამცველმა დიდად პატივცემულმა პატრმა ალბერტო ფორიმ (ამჟამად ლათინთა პატრიარქმა იერუსალიმში) ვატიკანის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტიდან. სამისიონერო გამოფენის წმინდა ადგილთა პავილიონის მომზადების შემდეგ, წმინდა წლის^{*} ბოლოს პალესტინაში რომ დავბრუნდი, მაშინვე ისევ კონტაქტი დავამყარე ძველი კვლევა-ძიების ობიექტთან.

არსებული მერყევი პოლიტიკური მდგომარეობის გამო წინათ შეუძლებელი გახდა ბოლომდე მიმეყვანა დაწყებული გამოკვლევა ჩირილო დი შიტოპოლის სამონასტრო ცხოვრებაზე. ეხლა ჩემი ძიება კვლავ შეეხება ქრისტიანულ ნანგრევებს ბეთლემის ზონაში, განსაკუთრებით კი სიიარ ელ-ლანამში, რომელიც დაჯავშირებულია ქრისტეს (მაცხოვრის) შობის წარუხოცელ მოგონებასთან.

ხირბეთ სიიარ ელ-ლანამის გათხრების შედეგებმა, რომლებიც დაწყებულია წმინდა ადგილთა დამცველის, პატივცემული და თავმდაბალი ალბერტო ფორის ინიციატივით, გამოიწვია საპირობა. რომ შედგენილიყო პროექტი ამ ზონის სხვა ნანგრევების გათხრების საწარმოებლად.

ღმერთი წყალობს ჩვენს განზრახვას. თითქმის სამი წლის განმავლობაში თანმიმდევრულად წარმოებდა მუშაობა სხვადასხვა ობიექტებზე. ესენია: ხირბეთ სიიარ ელ-ლანამი, ხირბეთ აბუ ლუნეიმი, ბირ ელ-ყუტი; ამასთანავე, რამდენადაც შეაძლებლობა გვქონდა, სხვა ადგილებიც მოვიძიეთ და წინასწარ შევესწავლეთ.

* კათოლიკური ეკლესიის ტრადიციის თანახმად ყოველი 25-ე წელი ითვლება წმინდა წლად. თარგმანში მთარგმნელის შენიშვნები ნაჩვენებია ვარსკვლავებით. მთარგ.

კვლევითს მუშაობას გვიადვილებდა ქრისტიანული მდიდარი მოგონება, რომელიც ამ არემარეში ჩვენს თვალწინ ცოცხლდებოდა. ეს მონასტრები თითქმის ყველა მაღლობზეა გაშენებული და პირი მოქცეული აქვთ საოცნებოდ ბეთლემისაკენ, როგორც ყვავილს ფოთლები ბუტკოსაკენ. მათ თითქოს დღესაც სურთ ანგელოზის მშვიდობის ზმა აუწყონ ამ გორაკებისა და დაბლობის უებრო სანახაობებსო.

ადგილმდებარეობის ისტორიის გასაცნობად ამ გამოცემაში ჩვენ შევიტანეთ ცნობა ახალ ტაძარზე. ამ მიზნით ამ ტომში ვათავსებთ VII თავს და 51—61 ტაბულებს.

ვალდებულად ვთვლი ჩემს თავს, მადლობა გადაუხადო ყველას, ვინც არ დაიზარა და რჩევა-დარიგება მოგვცა. ესენი არიან: პატრები სილვესტრო სალერი და ბელარმინო ბაგატი ბიბლიისმცოდნეობის საზოგადოებიდან. ამ დარგის ეს ვეტერანები ხელს მიწყობდნენ გამხნევებითა და უამრავი რჩევა-დარიგებით; პატრმა პაოლინო ლემერიმ, იმავე დარგის პროფესორმა, დაადგინა და კატალოგში ადგილი მიუჩინა თითქმის ყველა მონეტას; დიდად პატივცემულმა მღვდელმა დოქტორმა მ. თარხნიშვილმა გულწრფელი აღფრთოვანებით უპასუხა ჩვენს მოწოდებას, მოეცა ქართული წარწერის ტრანსკრიპცია და გამოკვლევა. მხატვარმა-არქიტექტორმა ემპერტო ნონიმ აღდგენილ ტაძარზე თავისი შრომის დასრულების შემდეგ თავაზიანად ისურვა, გარე-კარის ნახატიც დაემზადებინა. ინჟინერ-არქიტექტორი ანტონიო ბარლუცი, გარდა იმისა, რომ პატივი ღამოდო თავისი მეგობრობით, ძალიან დამეხმარა, რათა ნანგრევების გეგმა დამესრულებინა. მისი წყალობითაა აგრეთვე შესრულებული ნახატები, გვ. 4—8 და 28c—28d. ამ სახელოვანი არქიტექტორის მუშაობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ ამ პატარა წილით: მეტად ორიგინალური ტაძარი „SS. Angelorum ad Pastores“ — აგრეთვე ნაყოფია მისი მოთქმებისა და სრულყოფილი გემოვნებისა.

სიმაპტიით ვიგონებთ ფრა ფლორიანო პიოსის თანამშრომლობას, მის მეთვალყურეობას მუშებთანადმი სხვადასხვა სამშენებლო უბანზე გათხრის დროს.

განსაკუთრებული მადლობა უნდა მოვახაენო დიდად პატივცემულ პატრ ჯაჩინტო მ. ფაჩოს, წმინდა ადგილთა დამცველს. მან არა მხოლოდ მოისურვა Campo die Pastori-ს გათხრები და წინაშედბარე პუბლიკაცია, არამედ შეგნებული მეცენატობით ნება დართო და მხარი დაუჭირა სხვა გათხრებსა და გამოკვლევებსაც. თუ არ მისი

დახმარება, შეუძლებელი იქნებოდა ამ შრომის გაწევა; იგი დიდი გულისხმიერებით მოეცა ტაძრის აღდგენასაც.

ქველმოქმედ კანადელებს, რომელთაც თავიანთი სულგრძელი შემოწირულებით აღმართეს ეს ახალი ძეგლი სიყვარულისა — უნივერსალური მშვიდობის საწინასწარმეტყველოდ — ეძღვნება ჩემი სურვილები მათდა მოსაგონებლად.

ავტორი

წმიდა თეოდორეს სახელობის ქართული მონასტერი ბირ ელ-ყუტში*

I. ტოპოგრაფიული მდებარეობა

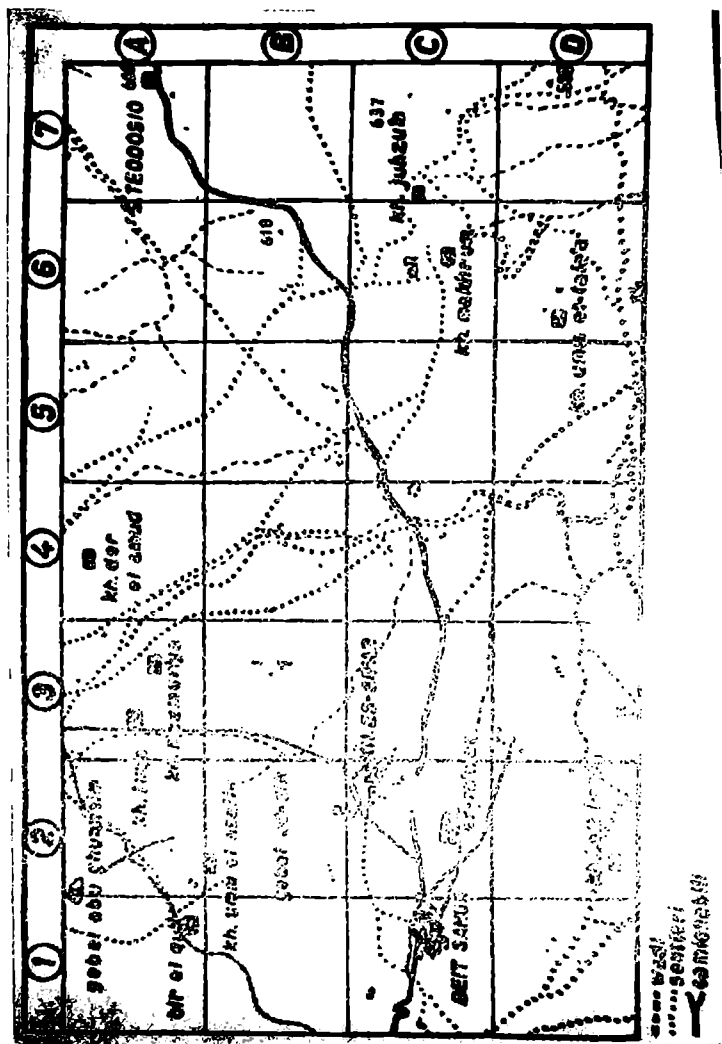
ბირ ელ-ყუტის ქართული მონასტრის ნანგრევები მდებარეობს ბეთლემის ჩრდილოეთით, ხირბეთ სიიარ ელ-ლანამის ჩრდილო-დასავლეთით (იხ. სურ. 29, სურათებს ნომრები წარმოდგენილია ვ. კორბოს მიხედვით. კვადრატი 1—A), ფართო ტაფობის ერთ ფერდობზე, ჭებალ აბუ-ლუნეიმის მწვერვალსა და ვადი ელ-დაშიშა შორის (იხ. აგრეთვე ფოტო 95). იქ მისვლა შეიძლება ბეით საჰურის ბილიკით, ან მარ საბა ფაუყას მახლობლად, დაეშვებით რა სიიარაში, უნდა გაჰყვეთ ველის ხაზს, ვიდრე ზეთისხილის ქალაში ახვიდოდეთ. უფრო მოხერხებულია მგზავრობა ბეთლემს მიმავალი ახალი მოასფალტებული გზით; სოფელ სურ ბაჰერის გავლის შემდეგ უნდა გაჰყვეთ გზას ჭებალ აბუ-ლუნეიმის მთის ძირამდე. აქედან გაჰყვებით რა შუა ფერდობის ბილიკს, თხუთმეტ წუთში ნანგრევებთან აღმოჩნდებით. ეს ბილიკი ნაწილობრივ იმ ძველ გზას ეკუთვნის, რომელიც მონასტრამდე მიდიოდა, ნაწილობრივ კი ახალია. ვიდრე მონასტერს მიაღწევდეთ, გზაზე შეგხვდებით კლდეზე გამოკვეთილი უამრავი ანტიკური გრაფიტი (ნაკაწრები), ჯვრები, პაწია წნულები, წრეხაზები და სხვ. (ნაწილობრივ ჩვენ მიერ გადმოღებული 130—133 ფოტოებზე). იმავე ხასიათის გრაფიტებს ვხვდებით ხირბეთ ელ-მარდში ანუ კასტელიონში.

მშრალი გარემოს გავლის შემდეგ შევდივართ ზეთისხილს ბაღში. ყველაზე მაღლობი ადგილიდან შორს მოჩანს ქართული მონასტრის ნანგრევები. ამ მონასტრის მახლობლად მოიპოვება საფლავები, საწურავი**, საწნახლები და კოლომბარიუმები***. ჰეროდისე-

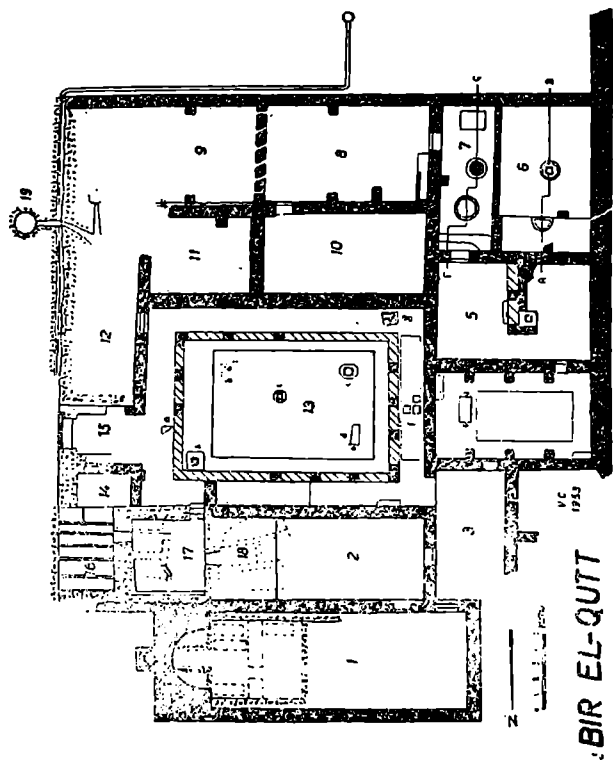
* თავი VIII, გვ. 113—139.

** საწურავი, იგივე გირავი. მთარგ.

*** კოლომბარიუმი, მიცვალებულთა ფერფლის ურნების შესანახი ადგილი.

სურ. 29. სიარ-ელ-ჩანამის შემოგარენის მცირე რუკა (თითოეული კვადრანტი შეესაბამება ერთ კმ. კილომეტრს): პირობითი ნიშნები:
 1. "ბეთ სანოს"; 2. ბოლოები; 3. საცაღებო გზები; 4. ნაგებობები; 5. მდინარეები; 5. წყალსატევები.
 Fig. 29. Karlina dei dintorni di Kh. Siyar el-Chanam. Ogni quadratino corrisponde ad un chilometro.

სურ. 30. წმ. თეოდორეს საბ. კართული მონასტრის გეგმა.
Fig. 30. Planta del monastero georgiano di San Teodoro.

ული საფლავიდან რამდენიმე მეტრის დაშორებით მდებარეობს ქრისტიანულ ხანაში ხელახლა გამოყენებული კოლომბარიუმი. მართლაც, საფლავის აღმოსავლეთით თითქმის მთლად ჩაღრმავებულ ერთ გამოქვაბულში შესაძლოა დავინახოთ პატარა ნიშების ნაშთი ან ორი ნიშკრივი. ასეთი ჩვენ ცამეტი დავითვალეთ; დანარჩენი განადგურებულია. პატარა ნიშების ზომა არის 20×28 სმ.

ბირ ელ-ყუტის სამხრეთ-აღმოსავლეთით იწყება ჯებალ ღიქის ქედი, რომლის ნაწილი მეურნეობისათვისაა გამოყენებული. ბირ ელ-ყუტიდან გამოსვლისას ჯერ შეგხვდებათ უმ ელ-ასაფირის ნანგრევები (სურ. 29, კვადრანტი 2—B). ეს ნანგრევები, რომლებიც დღემდე გამოუკვლეველია, ბიზანტიური დიდი ნაგებობის ნაშთი უნდა იყოს. ამ ზონის ძველ მონასტრებთან მისი მსგავსების გამო ჩვენ სხვაგვარი მონასტერი გვეგონა. მანძილის მიხედვით შესაფერისი იქნებოდა ის გაგვიგვივებინა ქსეროპოტამოს მონასტერთან, რომელიც ბეთლემიდან¹ ორი მილით უნდა იყოს დაშორებული. ჩვენ შევნიშნეთ ძველი აკლდამები, ფართო გამოქვაბულები, კედლისა და წყალსატევების ნაშთები, კერამიკა, რომლებიც ბიზანტიურია. გავყევით სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ და შეგვხვდა სხვა წყალსატევები, საფლავები, გამოკვეთილი კლდეები, გამოქვაბულები, საწინააღმდეგობის ნაშთები, პატარა აბაზანები და ერთი კოლომბარიუმი, რომელიც ზემოდანაა გახსნილი. ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან კვლავ შეიძლება ნახოთ სამი რიგი მცირე ნიშებისა (ასეთი ჩვენ 14 დავითვალეთ), რომელთა საშუალო ზომაა: 27 სმ სიღრმე, 24 სმ სიგანე და 24 სმ სიმაღლე.

ეს ნაშთები ცხადად მოწმობს, რომ მთელი ეს ზონა რომაულსა და ბიზანტიურ ხანაში უკვე დასახლებული ადგილი ყოფილა. ეს იგივე პერიოდია, რომელსაც მიეკუთვნება ხირბეთ სიიარ ელ-ლანამის გათხრები.

ბირ ელ-ყუტის გათხრების ისტორიის შესახებ იხ. I თავი, გვ. 17—18*.

¹ “Μοναστήριον ἔσται πληρὺν τῆς ἀγίας Βηθλεέμ, τοῦ ἀγίου Σαβῆθ, ὡς ἀπὸ σήμερον ἔσται, τὸ ἐπισκοπεύμενον Ἐπιροπότημος. Ἐν τούτῳ ἡχοῦμενος ἦν εὐαγγέλιος πάντοτε ὁ ἀββὶς Εὐγένιος ὁ ὁσιώτατος...” *Prato Spirituale*, PG 87, c. 3053.

* აქვე ვთავსებთ ამ გვერდების თარგმანს: ზემოგარენის შესწავლა, ხიარ სიიარ ელ-ლანამის გათხრების დასრულების შემდეგ, განვიზიარებ ნანგრევთა აღწერილობის გამოქვეყნება, რისთვისაც საჭიროდ ვცანი შემესწავლა ამ ზონაში არსებული სხვა ქრისტიანული ნაშთები, რომელთა შესახებ ვიცოდი, რომ ისინი მრავალი და საინტერესო იყვნენ: მეტაც, მათს შესწავლას შეეძლო სრული წარმოგენა მოეცა ამ

60

30-ე სურათზე დაკვირვებისას ადამიანს პირველი შეხედვითა-
ნავე თვალში ეცემა ნაგებობის კვადრატული ფორმის გეგმა, რომ-
ლის ჩრდილოეთ კედელზე სწორკუთხოვანი ეკლესიის დანაშატიან.
მოწატიერი ჰარმონიულადაა განლაგებული ცენტრალური ეზოს ირ-
გვლივ, რომელიც აერთებს აგრეთვე შესავლს გარეგან ნაწილს,
ეზოსთან პირდაპირ შეერთებული ვესტიბულის წინაკარის საშუალებ-
ებით. ჩვენ არ ვიცნობთ პალესტინაში სხვა მონასტერს, რომელსაც

ადგილებზე და გაედგილებინა მოპოვებული მასალების ახსნა-განმარტება, ამრიგად, სი-
ძველეთა დაცვის დეპარტამენტის ნებართვით და წმინდა ადგალთა მცოდნე-მფარველთა—
დიდად პატივცემულ პ. ჯაჩინტოსა და მ. ფაჩოს ძვირფასი მცენატობით, სიარ-
ში წარმოებული სამუშაოების დასრულებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, მეორე გათხ-
რები ჩავატარე ხირბეთ აბუ ლენიების ბორცვზე, რომლის შესახებაც გამოკვლევა
გამოქვეყნე „La Terra Santa“-ში (არქეოლოგიური აღმოჩენები წმ. პალესტინაში,
1953 წ. თებერვალი, გვ. 52—57).

1952 წლის დეკემბერში ჩატარდა ცოტაოდენი გათხრები, რომლებიც მხოლოდ რამ-
დენიმე დღე წარმოებდა; გათხრით სამუშაოები იმთავითვე გაგრძელდა ბირ ელ-ყუტში,
რომელიც 1952 წლის სექტემბრიდან 1953 წლის ივნისის ბოლომდე გაგრძელდა.
მრავალხრივი მნიშვნელობის ამ ახალმა გათხრებმა მაშინვე გამოიწვია ის დიდი ინტე-
რესი, რომელსაც იმსახურებენ აქ აღმოჩენილი ნანგრევები, მიუხედავად მათი მნიშ-
ვნელოვანი დაზიანებისა. იმავე გამოცემაში გამოქვეყნებული პირველივე წერილი
შეიცავდა ახლად აღმოჩენილი წარწერების ახსნა-განმარტებას (იხ. კობო, თარხ-
ნიშვილი „ბირ ელ-ყუტის წმ. თეოდორეს მონასტრის ქართული წარწერები, ბეთ-
ლემი, 1953 წ. გვ. 181—186. სამწუხაროდ, მაშინ ბევრი რამ გაუგებარი იყო,
უფრო მეტიც, სტრუქტურების თანმიმდევრობის აშლილობა და მასში ზოგი ასოების
გამორტყევა არ იძლეოდა საშუალებას ყველაფრის გარკვევას).

მოგვიანებით, მეორე წერილში, უფრო დაწერილობით აღწერე ცნობები გათხრე-
ბის შედეგების შესახებ (წმ. თეოდორეს სახელობის ქართველთა მონასტრი ბირ ელ-
ყუტში, 1953 წლის მიმოხილვა, გვ. 279-284).

ამ გათხრებმა საშუალება მოგვცა პრაქტიკულად ნიადაგი მოგვესინჯა ხირბეთ
ჯოძპომსა და ხირბეთ ლუკაზე გათხრების საწარმოებლად 1954 წ. განმავლობაში,
განსაკუთრებით კი პირველ ობიექტზე, რაც ორჯერ განვიზრახე—ერთხელ თებერვალ-
ში, მეორედ ივნისის ბოლოს. ხირბეთ ლუკაზე გათხრები ვერ განვაგრძე იმ შეუთან-
მებლობის გამო, რომელმაც თავი იჩინა ჩვენსა და ბეთ საქურის ორ მართლმადიდ-
ებელ ბერძენ ოჯახს შორის, რომლებიც ამ ადგილების მესაკუთრე იყვნენ. საკითხის
მოსინჯვას მიეძღვნა ჩემი ერთი გამოკვლევა იმავე „La Terra Santa“-ში (ხირბეთ
ჯოძპომში (ბეთლემი) აღმოჩენილი ქრისტიანული ძეგლები, 1954 წ. მაისი, გვ. 144—
148).

სხვა ადგილებში, სადაც შეუძლებელი გახდა გათხრების წარმოება თუ პირობე-
ბის შესწავლა, ჩვენ შეეცადეთ შევესწავლა ამჟამინდელ მდგომარეობაში მყოფი ნანგ-
რევები. ამ შემთხვევაშიც კარგი შედეგები მოკცა ხირბეთ მახრებსა და მასთან ახლო
მდებარე R-ის ნანგრევების მრავალი უცნობი ექსპონატის შესწავლამ.

ეს გამოკვლევა ყველა აქ წარმოებული ძიების ნაყოფია.

მსგავსი გეგმა ჰქონდეს. შესაძლოა ეს ფაქტი მიუთითებდეს იმაზეც, რომ ჩვენ ნაკლებად ვიცნობთ ძველ მონასტრებს, რომელთა დიდო ნაწილი ჯერ კიდევ შეუსწავლელია.

ბერებს ნაწილობრივ გამოუყენებიათ ადგილობრივი საშენი მასალა, იგი კლდის ზედაპირზე უხვად მოიპოვება, ნაწილი კი — უფრო ძველი ნაგებობიდანაა გამოყენებული. მართლაც, აქაც პერიოდულად მეორდება ხშირად დამახასიათებელი მოსაპირკეთებელი რუსტიანი* ქვები, ისე როგორც ხირბეთ ელ-ღანაშში. ჩვენ გვვანია, რომ აღნიშნული საშენი მასალა მომდინარეობს ბეთლემის კონსტანტინე იმპერატორის დროინდელი შობის ბაზილიკის ნანგრევებიდან (შეად. ფოტო №№ 98, 114).

ს ა დ გ ო მ ი № 1. ეკლესია. ეკლესიის გეგმა წარმოადგენს მოდელს, რომელიც ჩვენ განვსაზღვრეთ როგორც „სამონასტრო“, ანუ სწორკუთხოვანი, სიგანესთან შედარებით მეტად გრძელი, ნახევარწრიული კამარით და მხოლოდ ერთი პატარა ნავით². ზოგიერთ ეკლესიას თაღის ეს ნახევარი წრე კარგად აქვს მოხაზული გარედანაც, იუწყება სხვაგან, მაგალითად, აბუ-ღუნეიმში, როგორც აქ, მორგებულადაა და გარეგნულად არ გვევლინება არც მრგვალი ფორმითა და არც პოლიგონურით. თაღის ორი მაგალითი ჩვენ გვაქვს ხირბეთ სიიარ ელ-ღანაშში, სადაც ყველაზე ძველ ეკლესიაში თაღი არ შეიმჩნევა. VI საუკუნეში ის ჯერ კიდევ პოლიგონურია.

ნეკროპოლ-აკლდამის წინა ფასადის დაწევის გამო სრულიად განადგურდა საკურთხეველი, რომლის მხოლოდ ნახევარსფერული კამარის ქუსლიღაა გადარჩენილი, კარგად შემონახული სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს კი ოდნავღა მოჩანს. ეს ქუსლი ნაწყობია უსწორმასწორო ბლოკებისაგან და შედუღებულია კირითა და ნაცრით. ამასთან, გეგმის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ფართობზე თაღის ეს ნაწილი ჩვენ შემოგხაზეთ ისე, რომ წესრიგში მოგვეყვანა, ვინაიდან დარწმუნებული ვიყავით, რომ იგი ასე უნდა ყოფილიყო. მეორე მხრით, ქუსლი გაკეთებულია ნაკლებ წესიერად. საკურთხევლის გადარჩენილი ელემენტები წარმოადგენილია ფოტოებზე 101—102. პირველ ფოტოზე ჩვენ გვაქვს საკურთხევლის ძალიან თეთრი მარმარილოს ფრაგმენტები (№№ 1—3), საკურთხევლის ოთხკუთხა სვეტის ფრაგმენტები (№№ 5, 6, 8, 10). გარდამავალი ფრაგმენტები (№№ 4, 7 და ფოტო 102, № 1 და 5);

* ქვა, რომლის ზედაპირი უხეშადაა დამუშავებული, ამოზრცულია. მთარგმ.

² სამონასტრო ეკლესიების სხვა მაგალითებისათვის იხ. შესავალი, გვ. 7—8. ბეთლემის ზონის ეკლესიებს შესაძლოა დაემატოს ერ-რაჰაბის გაბრიელის საიანეც...

№ 4 ფასადის ჯერის ფრაგმენტი უნდა ყოფილიყო. საკურთხეველს ეკუთვნოდა აგრეთვე ბეთლემის ერთი წითელი ქვა შუაგულში გასასვლელი ღარიტურთ. შეიძლება ეკლესიიდან მომდინარეობდეს კვარცხლბეკი, სვეტი (ფოტო 100) და სვეტის თავები (ფოტო 96 და 99).

იატაკი არ მოიპოვება ზოგიერთი მცირე მონაკვეთის გარდა, რომლებიც განადგურებას გადაურჩა. უეჭველია, ეკლესიის იატაკი მთლიანად დაგებული იყო მოზაიკით, რადგან მთელი ნავის სიგრძეზე მისი ფენა გადარჩენილია. მოზაიკური იატაკის ერთი ფრაგმენტი მოჩანს სამხრეთით, აკლდამა-ნეკროპოლის ბოლოში, ფონის წნულის ნაწილში. აქვს ქვების ფენაც, რომელსაც ზემოდან კირი და უამრავი ნაცარი აყრია; 2,5 სმ უფრო ზემოთ—თეთრ კირზე ფერადი შერევის ნაკრებით (10 სმ ნაწილების წყობით). მეორე მეტად მცირე ზომის ფრაგმენტს ჩვენ ვხედავთ ნავის ცენტრთან, მხოლოდ ფერადი შერევის უფრო დიდი ნაკრებით, რომლებიც გეომეტრიული ნახატის ნაწილი უნდა ყოფილიყო.

ეკლესიის გარეკედელი დასავლეთით სრულიად გამქრალია. აქედან აღვილი ხდება დასკვნის გაცემა, რომ მოზაიკის კალაპოტი აქ თავდებოდა. სამხრეთის ფართობზე ჩვენ გვაქვს მცირე რამე ნიშნები — ახალი კვალი, აგრეთვე ნაშთები თეთრი კირის ბათქაშისა. აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე იგი ზედაპირულ ჩარჩოს წარმოადგენდა, ჩრდილოეთის კედელზე კვლავ ადგილზე აწყვია. მეტად ფართო ზოლიანი და ამოზნექილი ფორმის სამი ბლოკი, როგორც ხიზბეთ ელ-ლანამის მეორე თაღზეა (იხ. ფოტო № 58). ჩარჩოს სიმაღლე 55 სმ. ესენი ან კლდეში ანდა უფრო ფართო საძირკველშია ჩადგმული. სამ ბლოკს სიგრძე აქვს 58, 130, 140 სმ.

მოსაპირკეთებელი ქვების დამუშავება ზედმიწევნით ემსგავსება იმას, რაც შენიშნული იყო ხიზბეთ-სიიარის თაღის მიმართ. ეკლესიის ნავის სიგანის ზომა შიგნიდან 6,30 მეტრია. ეკლესია მონასტერთან დკავშირებული იყო ორი კარით, რომელთაგან ერთი სადგომ 2-დან, მეორე სადგომ 3-დან გადიოდა, პატარა ეზოს მიმართული ბით.

ს ა დ გ ო მ ი № 2 მ ი ც ვ ა ლ ე ბ უ ლ თ ა წ ე ს ი ს ა ს ა გ ე ბ ა დ. ეკლესიის სამხრეთით არის სადგომი (ოთახი) № 2. იატაკი დანგრეულია, თუმცა იმავე ეკლესიის დონეზე გადარჩენილია მოზაიკის ფენა; გარეკედლები აქაც შენახულია. გამოხატულია აღმოსავლეთის ნაწილი, სადაც მხოლოდ კლდეა დარჩენილი. გვეჯის ცენტრში, სადაც გარემოცულობა დაყოფილია პატარა ხაზებით, იატაკი მაღლა იწევს რამდენიმე სანტიმეტრით, წინა ნაწილთან შე-

დარებით, და მოზაიკის კალაპოტიც მომრგვალო ფორმით გვევლინება, იგი თითქმის ნახევარსფეროს მოხაზავს. სამწუხაროდ, აკლია არა მხოლოდ მოზაიკა, არამედ ოთახის გარემოცულობის შენეკრელი კედელიც, რომლითაც შესაძლო იქნებოდა დარწმუნებით გავგეგო ამ ოთახის დანიშნულება. ჩვენი აზრით, იგი ზემოაღნიშნული ნიშნების მიხედვით უნდა მიჩნეული იქნეს მიცვალებულთა წესის ასაგებ ადგილად, მით უფრო, რომ მიწის ქვეშ მონასტრის საძვალე-გამოქვაბულია (№ 18). სამხრეთ კედელზე თეთრი ბათქაშია და მასზე წვრილი ზორკლები უფრო წმინდა ბათქაშისათვის. ჩრდილოეთ ნატიდან ჩვენ ვუკავშირდებით ეკლესიას, ხოლო დასავლეთიდან — სადგომ 3-ს.

ს ა დ გ ო მ ი 3. სადგომ მესამეს მცირე გარემოცულობა აქვს, რომელიც დაკავშირებულია ეკლესიასთან, სამხრეთ-დასავლეთ სადგომებთან და შიგნითა ეზოსთან. შიგნითა ეზოსთან კომუნაქაციის გარდა, კარები გადიოდა აგრეთვე 1, 2 და 4 სადგომებში. სამხრეთ-დასავლეთის კედელზე კვლავ მოჩანს კვალი თეთრი კირის ბათქაშისა.

იატაკი თეთრი მოზაიკითაა დაფარული დიაგონალურად, და სამ ფართობზე სხვადასხვანაირი ფერისაა. სამხრეთით სადგომ 4 კარებისაყენ პირველი ნაკვეთია, რომელიც სადგომ 2-ის სამხრეთ-დასავლეთის მახვილ კუთხემდე მიდის (7-ნაირი კენჭების 10 სმ წყობით): აქ ორი პარალელური რიგი უწყვეტად გასდევს ოთახს, რომელაც 60 სმ ზოლსა ქმნის (6-ნაირი კენჭების 10 სმ წყობით), მეორე პარალელური რიგი ამ პატარა ფართობზე წყდება, რათა დასაწყისი დაუდოს მესამეს (8-ნაირი კენჭების 10 სმ წყობას). ყოველივე ეს თითქმის განადგურებულია. იატაკი ღონის ოდნავ სხვაობას ვვამლევს, ჩრდილოეთისაკენ კი მაღლდება. მოზაიკის კალაპოტი კენჭებითაა მოპირკეთებული და ზემოდან თეთრი კირის ფენა გასდევს.

ს ა დ გ ო მ ი № 4. სატრაპეზო*. სადგომი 4 ჩვენ მივიჩნიეთ მონასტრის სატრაპეზოდ იმ სიახლოვისა და კავშირის გამო, რომელიც მას აქვს სადგომ 5-თან, სადაც უნდა ყოფილიყო სამზარეულო და შესაძლოა პურის საცხობიც. აქ მონასტრის კარები ყველაზე მშვენივრად და უკეთაა შენახული. ოთახის კედლებს შემონახული აქვთ ქვებით ნაკეთები რამდენიმენაირი ჩარჩო. აკლია დასავლეთის კედელი, რომლის დამატება ადვილია მოზაიკის ბოლოდან. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლებში გამოჭრილია კარები, რომელთაგან ერთი უერთდებოდა სადგომ 3-ს და მეორე სადგომ 5-ს. იმავე კედ-

* სატრაპეზო — სასადილო ოთახი. მთარგ.

ლებზე განლაგებული იყო ექვსი ოთხკუთხა სვეტი, რომელნიც თა-
ლებს ამაგრებდნენ, რომლის ზემოთ უნდა ყოფილიყო საცხოვრებე-
ლი ოთახები. მართლაც, სამხრეთ-დასავლეთის კუთხის მიმართუ-
ლებით სადგომი 5 გავსებული იყო მდიდარი მოზაიკის ნამტვრევე-
ბით და ზემოდან ჩამოცვივებული პოლიქრომული მოზაიკური ფრაგ-
მენტების ნაწილებით. ოთახის მთავარი დამახასიათებელია ის, რომ
იგი შედგება მოზაიკური იატაკისაგან (სადგომ 3-ზე ერთი ცონით
უფრო დაბალია), რომელსაც დაკავებული აქვს მთელი ოთახი და
ახლაც კარგადაა შენახული. იატაკის ცენტრალური ნაწილი გეო-
მეტრიული ფიგურების მშვენიერ მოზაიკურ არშიას წარმოადგენს
(10 სმ 7 ქსოვილი; იხ. ფოტო № 103), იგი მრავალფერი კენჭები-
თაა მოსხმული: თეთრი, ალისებრი წითელი, შავი, ცისფერი, მწვანე.
ცენტრალურ ფართობს შემოვლებული აქვს შვიდი რიგის არშია,
მის დიაგონალში თეთრი მოზაიკის წნულებია გამოყოფილი. აღმო-
სავლეთის ნაწილსა და მოზაიკის ცენტრალური ფართობის ღერძის
გარეთ თეთრი წნულის დიაგონალზე მოთავსებულია დიდი წარწერა
(იხ. ფოტო 104). წარწერა ჩასმულია ჩარჩოში, რომელსაც კიდურებ-
ზე ორი სახელური ახლავს. ჩარჩო გაკეთებულია ქსოვილის ხუთი
პარალელური ხაზისაგან თეთრი და შავი ფერებით. წარწერის სწორ-
კუთხედსა და მოზაიკის დიდ ფართობს შორის 34 სმ თეთრი მოზაი-
კაა დიაგონალზე. წარწერის სიმაღლეა 81,5 სმ წნულის ჩათვლით.
წარწერის ტექსტი ხუთი პწკარისაგან შედგება. ასოების სიმაღლე
10 სმ (ბოლო პწკარებში კი 11,5 სმ სიმაღლისაა), ქსოვილის ფერი
შავ-გიჟურია, მკვდარი, ზღვის ქვასავით, ასოთა პწკარები ერთმანეთს
დაცილებულია ოდნავ მოწითალო-თეთრი კენჭებით მოსხმული ორი
მწკრივით.

ამისა და მომდევნო წარწერათა თარგმანისა და ახსნა-განმარტე-
ბისათვის იხ. პატრი თარხნიშვილის გამოკვლევა „ბირ ელ-ყუტას
მოზაიკური წარწერები“. ერთი ფაქტი, რომელიც უნდა აღინიშნოს,
ეს არის თავისებურება ამ სადგომების წარწერისა (იხევე, როგორც
სადგომ 13-ის გეგმაში აღნიშნული f ასოსი), რომ მოზაიკის ღერძის
მიმართ სინეტრიულნი არ არიან, ორივეს ერთი და იგივე მხრისაკენ
გადაუნაცვლებიან ადგილი. თეთრი მოზაიკა, რომელიც აღმოსავლე-
თით კედელსა და წარწერას შორისაა, უკეთესადაა შენახული.

სადგომი № 5. სადგომი 4-ის დონეზევე იმყოფება სადგომი
№ 5 ანუ სამზარეულო, რომელიც, გარდა იმისა, რომ კავშირშია
სატრაპეზოსთან, სამხრეთის კარით უკავშირდება ადგილობრივ სა-
წურავების მოწყობილობას, რაც დაახლოებით 70 სმ-ით უფრო
დაბალზეა. ოთახის იატაკი მოზაიკითაა დაგებული. აქედან 66 სმ
5. ვ. ჩაჩანიძე

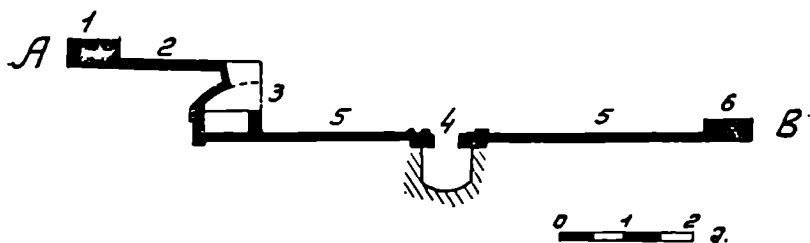
წნულ დიაგონალზე იწყება ფართობი, რომელიც შემოფარგლულია ექვსი პატარა არშიით — ორი შავი და ოთხი თეთრი ფერისა. ფართობს თეთრი არშია მიჰყვება დიაგონალზე, წითელი და შავი ფერის ყვავილებით, ერთიმეორისაგან დაშორებული 26 სმ-ით იმავე ხაზზე³. ფართობი იწყება ნახევარყვავილებიანი არშიის მიჯნიდანვე (მდრ. ფოტო № 105). არშიების გავრცელება: 10 სმ 6 პატარა კუბი, პატარა ყვავილების სიმაღლე 9 სმ, ზიგანე 5 სმ. ჩრდილო-აღმოსავლეთით მოზაიკა დამსხვრეულია. აღმოსავლეთ ნაწილში სადგომი გავსებულია მდიდარი მოზაიკის ფრაგმენტებით და ბევრი ფერადი კენჭით, რომლებიც ჩამოყრილია ზემო სართულიდან. მეორე სართულია კი აღარაფერია გადარჩენილი. დასავლეთისა და ჩრდილოეთის ნაწილი შეტანილი ნაქრითაა გავსებული. სამხრეთის კედელზე ქვით ნაშენი ორი გრძელი სკამია სვეტისაგან ერთმანეთს განკალკეებული. სკამები 50 სმ სიმაღლისაა და ჩაფლულია მიწაში ქუსლით 70 სმ სიღრმეზე; ოსინი თეთრი კირის ბათქაშით ყოფილან შელესილი. ჩრდილოეთის სკამი მეორეჯერ ყოფილა გაფართოებული ქვის ერთი ფენით, სანამ 98 სმ სისქეს მიაღწევდა. სვეტის კვერდითა მეორე სკამს ემიჯნება კედელი, რომელთა შორის ჩადგმულია პაწია აბაზანა, მას პირი ჩაქდობილი ქვისაგან აქვს გაკეთებული სახურავის დამადგმელად (ნაქდობი პირი 28 სმ). პაწია აბაზანა ქვის პირის ქვეშ 65 სმ სიღრმისაა და დიამეტრი 70 სმ აქვს. ძალიან მაგარი და პირწმინდა ბათქაში აქვს გასმული. კედელი, რომელშიც პაწია აბაზანაა ჩადგმული, უკეთესადაა შესრულებული.

ს ა დ გ ო მ ე ბ ი, №№ 6—7. საწურავები ის მონყობილობა. საადგომები 6 და 7 ერთ მთლიან ოთახს ქმნის მიუხედავად იმისა, რომ ის ორ ნაწილადაა გაყოფილი პატარა ტიპრით, რომელიც იატაკიდან ამართულია დაახლოებით 35 სმ სიმაღლეზე. ღვიძისა და ზეთის საწარმოებლად განკუთვნილი ეს მოწყობალობა მიემსგავსება ზირბეთ სიიარ ელ-ლანამის მოწყობილობას.

იატაკები თეთრი მოზაიკისაა, დიაგონალურად წყობილი დიდი არშიებით (7-ნაირი კენჭების 20 სმ წყობა). კედლებზე დარჩენილია ბათქაშის კვალი. კედელი ძალიან მაგარი ჭურჭლის ნაჭრებისაგანაა მოპირკეთებული. სამხრეთის კედელი თითქმის სულ დანგრეულია და მხოლოდ აღმოსავლეთით მდებარე ნაგებობადაა დარჩენილი. სადგომი № 6-ის სამხრეთის და ჩრდილოეთის კედელზე ორი ოთხკუთხა სვეტი ყოფილა მიდგმული.

³ შედარებისათვის მხედველობაში მივიღე სამწირველოს Ain Fawwar-ის ნავის მოზაიკა, იხ. QDAP tav. LVII, 2.

№ 6-ის საკანის მოწყობილობა. ჩრდილოეთის ზარიდან 1,20 მეტრზე მოზაიკის იატაკიდან ერთი დიდი საფეხური ადმართული, მისი სიგანე 2,15 მეტრია. აქ იყო საწნახელი, რომელიც ორი განყოფილებისაგან შედგება (მთლიანად გადარჩენილი არაა, მხოლოდ აღმოსავლეთის ნაწილია), რომელიც ყურძნის დასაწურად იხმარებოდა (2 კრილზე). საწნახლის იატაკი თეთრი მოზაიკის მსხვილი ქვაფენილითაა შესრულებული და კირნაცრის ალიზით ქვების ფენაზე გადაკრული. კედლები, პირიქით, შელესილი იყო მაგარი ბათქაშით 5 სმ სისქეზე (კირნაცრისა და კენჭების ახელი ფენა).

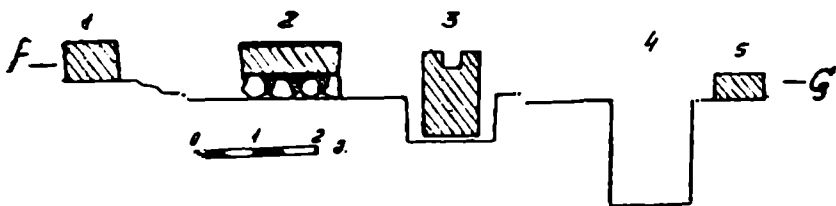

სურ. 31. ყურძნის საწურავი საკანის (მარანი) № 6-ის იატაკის კრილი A—B.

Fig. 31. Sezione A—B dell'impianto del pressorio nel vano n. 6.

ყურძნის დაწურვის შემდეგ წვენი გროვდება საწნახლის დაბლა მოთავსებულ პატარა აუზში (კრილზე 3), რომელშიც ის მოედინებოდა პატარა ღარის საშუალებით. ეს ღარი გაკეთებული იყო მოზაიკისა და ზემოთ მოთავსებული პატარა აუზის წინა პირს შუა (სიგრძე 45 სმ, სიგანე 4 სმ). თავდაპირველ საწნახელს, რომელსაც ძირი მოზაიკისა ჰქონდა, შემდეგში ისეთივე მკვრივი ბათქაში ვაუჯეთეს, როგორიც კედლებს. აუზის თალი გაკეთებულია თეთრი კირის თხელი ფენის ბათქაშისაგან. ყურძნის წურავდნენ აუზში, რომელიც დადგმული იყო სათავსოს ცენტრში (კრილზე 4). მოზაიკური იატაკის ზემოთ მაღლა აწეულია მრგვალი ქვა, რომელიც მკვრივი ბათქაშით შელესილ პატარა ორმოსა ჰკეტავს, რომ შეაგროვოს ქვის ზემოთ გამოწურული წვენი. აუზის სიღრმეა 70 სმ პირიდან ძირამდე. სახურავის ქვას (1,20 მ დიამეტრი) გარშემო ჰქონდა ნაოჭი, რომელზედაც მოათავსებდნენ ხოლმე წნეხის ფიცრებს: ერთი ღარით დაწურული წვენი მიედინებოდა ცენტრში, კვადრატულ სარკველამდე, რომელიც ცენტრალურ ხვრელს ეხურა (დიამეტრი 39 სმ) (იხ. ფოტო № 106).

№ 7-ის მოწყობილობა. ოთახის აღმოსავლეთი ნაწილი ზეთის საწურავისათვის იყო (აღწერილობისათვის მხედველობაში იქონიეთ კრილი F—G და ფოტო №№ 110—111)⁴. ზეთისხალის გელაზის ქვა პირდაპირ იატაკზე კი არაა მოთავსებული, არამედ დევს მძაღლებულ სქელ ქვებზე (45 სმ სიმაღლე), დაცემენტებული არაა, დაყრდნობილია მოზაიკურ იატაკზე. მრგვალი ქვის ზომებია: 155 სმ დიამეტრი და სისქე 55 სმ. მისი პირი ხვრელთან ერთად 15 სმ-ია. გელაზის ფსკერი უსწორმასწოროა, ტალღისებრი, რადგან ზემოდან მბრუნავი ქვებისაგან ცოტა გალეულა (გელაზის ქვა კრილში წარმოდგენილია № 1), ზეთისხილის დაჰყვლეტის შედეგ მისი მასა გამოსაწურად გაივლიდა დიდი სიმძიმის ქვეშ (კრილზე 3). გირაგის* სქელი ქვა 150 სმ-ია სიმაღლით და დიამეტრით 90 სმ, არა აქვს სრული წრიული ფორმა. წვეროზე, ცენტრში კრილი აქვს, კრილი აქვს აგრეთვე ორივე მხრიდანაც. აქვს სხვა ორი ტრაპეციული კრილიც, რომლებიც საშუალებას აძლევენ ოწინარის ქვის წახნაგებს მკიდროდ ჩასხდნენ ბუდეში, რომ საკმაო სიმძიმე ასწიონ.

სურ. 32. ზეთის სახდელი საკანის № 7-ის იატაკის კრილი F—G.
Fig. 32. Sezione F—G dell'impianto del pressioio nel vano n. 7.

სამხრეთის კედლიდან 30 სმ-ზე იატაკის დონიდან ამოღებულია პატარა ქა (118×160 სმ, 175 სმ სიღრმე). მას მთლიანად გადასმული აქვს ჭურჭლის დანაყილი ნამტვრევების ბათქაში, ვულმოდგინედ დაწყობილი კენკებით (კრილზე 4). გელაზის ქვის ჩრდილოეთით, დაახლოებით 23 სმ-ზე, თავდება მოზაიკური იატაკი და იწყება დიდი სისქის კლდოვანი ფენა, რომელზედაც ამოკვეთილია კარებთან ასასვლელი სამი საფეხური სადგომ 5-ის მიმართულებით. კლდე ამოკვეთილია ძალიან უსწორმასწოროდ. იგივე კლდოვანი ფენა წარმოადგენს ჩრდილო-დასავლეთის კუთხის საძირკველს; ეს

⁴ ზეთის გამოხდა აქაური ტრადიციით: დღესაც ვაღი ედ-ღაშიშის ტაფობა ზეთისხილის ხეხილისათვისაა გამოყენებული.

* გირაგო—ქვისაგან დამზადებული წნები (მთარგ).

ადგილი ქვემოთ მოპირკეთებულია 40, 33, 40 სმ ზომის საშენი კვით. ჩრდილოეთის კედელს თეთრი ბათქაშის კვალი ემჩნევა.

ს ა დ გ ო მ ი № 8. ბ ო ს ე ლ ი. აღმოსავლეთის კედელში გაჭრილი პატარა კარის საშუალებით საწურავიდან გავდივართ დიდ სადგომ № 8-ში, რომელიც სხვა არა იყო რა, თუ არა მონასტრის ბოსელი (იხ. ფოტო № 112). ამთავითვე აღსანიშნავია დასავლეთის კედლის ფასადი. ნაშენები მშვენიერი ბლოკებით, ზოლიანი ამოზნექილი ქვებით, ისევე როგორც ეკლესიის ჩრდილო კედელი. პირუტყვთა სადგომი იატაკის სიმაღლე ძირიდან 50, 47, 45 სმ-ია. ხსენებულ კედელზე მიმაგრებულია პირუტყვთა ბაგა, რომელიც გაკეთებულია სწორი კვადრატული ბლოკებისაგან (იხ. ფოტო № 115). ბაგის სიმაღლე გარეპირიდან 75 სმ სიდიდისაა იმ დროს, როდესაც შიგა ზომა 57 სმ-ია, სიღრმე კი — 23 სმ. რგოლების ხერგებილები კედელზე იყო გამწკრივებული (კიდევ მოჩანს ოთხი): ერთი მათგანი ბაგის ძირშია მოთავსებული. დანარჩენი კი კარებამდე უნდა ყოფილიყო გამწკრივებული⁵. იმავე სადგომში ნაპოვნია მსხვილი წრი-სებრი ბლოკი 80 სმ სიმაღლისა და 95 სმ დიამეტრისა.

ზემო ნაწილში ამოთხრილია 55 სმ დიამეტრის პატარა აუზი, 32 სმ სიღრმით; ფსკერზე მოჩანს რგოლის მაგვარი რკინა, ფსკერზე ტყვიით ჩამაგრებული. შესაძლებელია აუზი გამოყენებული იყო ცხოველებისათვის წყლის დასაღევად. ჩრდილოეთის კედლის საძირკველი კლდოვანია, რომელზედაც ეყრდნობა ქვის წყობა. ხსენებული კედლის სიგრძეზე განლაგებულია სხვადასხვა ზომის ოთხი ოთხკუთხა სვეტი. მესამე ოთხკუთხა სვეტზე მოგვიანო ეპოქაში დამატებულია კედელი. როგორც აშკარად ჩანს ქვის წყობის შესწავლიდან (იხ. ფოტო №№ 113—114), ის აგებულია ბლოკებითა და სხვა მასალით; აღსანიშნავია, რომ აღრინდელი ზანის ამოზნექილი და ზოლიანი ქვები გამოყენებულია ხელახლა. იგივე მოკლენა, შენიშნული მესამე ოთხკუთხა სვეტზე, მეორდება მეოთხე ოთხკუთხა სვეტზეც.

სადგომი № 9 არ გვაძლევს საკმარის მასალას მისი უკეთესი აღწერილობისათვის და დამახასიათებელი კონტურების ცალკე გამოყოფისათვის. მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ თავდაპირველად იმავე ოთახის ნაწილს ქმნიდა სადგომ № 8-სთან ერთად. აღსანიშნავია, რომ მთლიანად ამოვსებული სადგომები №№ 8 და 9 მდიდარია მოზაიკის ფრაგმენტებითა და ფერადოვანი არშიე-

⁵ იმავე ტიპის ბაგაა ხ. სიიარ ელ-დანაშის მონასტრის ბოსელში, შედარეთ გვ. 28.

ბით. როგორც გათხრებიდან გამოიკვეა, ისინი ჩამოცვენილნი უნდა ყოფილიყვნენ ზემო სართულში მოთავსებული ოთახებიდან, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს ოთახები გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ბუნთა* საცხოვრებლად.

სადგომები №№ 10—12 შეუძლებელია დავაზასიათოთ, ვინაიდან სრულიად განადგურებულია.

სადგომი № 13. ცენტრალური ეზო. მონასტრის ცენტრში მდებარეობს ოთხკუთხოვანი ფორმის ეზო. მას ემიჯნება: ჩრდილოეთიდან დასაკრძალთა სამწირველო, დასავლეთიდან სადგომები №№ 4 და 5, სამხრეთიდან სადგომები №№ 10—11 და აღმოსავლეთიდან მეკარის ოთახები № 14 და № 15. აღმოსავლეთიდან შესვლისთანავე, ვესტიბულის შემდეგ, მოხვდებით სვეტების ქვეშ, რომელიც გარს უვლიდა ეზოს. აქედან გავდივართ ჩრდილოეთის ნეკროპოლში (№№ 16—18); აღმოსავლეთით კარებს შევყავართ სადგომ № 12-ში, დასავლეთით გასავალია სადგომ მე-3-ში.

ეზოს შესაძლოა მოეძებნოს ორი გაწმასხვავებული ელემენტი: კოლონადა და ღია ეზო, სადაც დგას წყალსატევი.

ა) კოლონადა (დერეფანი). ის შედგება ვიწრო სასეირნოზაგან, რომელიც გარს უვლის ეზოს და მისგან გამოყოფილია სვეტის საყრდენი ცოკოლით, რომლის სიგანე უდრის 67 და სიმაღლე 5 სმ-ს. ცოკოლზე მორგებული იყო ოთხკუთხა სვეტები, რომელთაც ენდა დაყრდნობოდა ფასადი და სასეირნოს სახურავი. რამდენიმე ოთხკუთხა სვეტი აკლია, მაგრამ ადვილია მათი შევსება ისე, რომ მთლიანმა რიცხვმა 18-ს მიაღწიოს. სვეტის ცოკოლის ზოგიერთ ადგილას ამოშენებულია კედელი. ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის მხრიდან სასეირნოს ჩრდილო ნაწილში აგებულია ორი წყვეტილი კედელი; როგორც ჩანს, ისინი მოგვიანო ხანისა უნდა იყვნენ. სასეირნო მთლიანად მოზაიკის იატაკით უნდა ყოფილიყო მოვებული, თუმცა ჩრდილოეთის მხარეზე, სადაც ახლა მხოლოდ კლდეა, ის გამქარალა. აღმოსავლეთის ნაწილში თეთრი მოზაიკაა დიაგონალზე (9-ნაირი კენჭების 20 სმ წყობით). მაგრამ ჩრდილოეთის მხრისაკენ იგი დამტვრეულია („ა“ წარწერის ფრაგმენტის ახლოს).

წარწერის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მახვილი კუთხედიან შემონახული რამდენიმე ასოთი. რაც გადარჩენილია, იმის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აქ უნდა ყოფილიყო ასოების 5 პწკარი, წარწერა მოთავსებულია ვარდისა და მწვანე ფერის პატარა ზოლზე-

* ბუნი—ბერი, ამ მონასტრის მკვიდრი.

ბის ორი რიგის არშიაში, თეთრი ფონითა და წითელი ასოებით (სხვადასხვა პეკარში ასოების სიმაღლე 9, 8, 7 სმ). სხვადასხვა პეკარის წარწერათა ერთმანეთისაგან გამოსაყოფად კენჭებით მოსჭმულია ორი ზოლი: ერთი — ღია იისფერი და მეორე — თეთრი ფერისა (იხ. ფოტო № 118). სამხრეთის მხარეზე მოზაიკა თითქმის მთლიანად აკლია, გარდა მახვილი კუთხისა სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით, სადაც შემონახულია გეომეტრიული ნაკეთის დასაწყისი (გეგმაზე აღნიშნული ასო გ-თი).

უფრო დიდ ინტერესს იწვევს დასავლეთის ფართობი, სადაც მოზაიკური იატაკი ყოფილა. სამწუხაროდ, რამდენიმე ადგალი დაშავებულია (იხ. ფოტო 121, 123—4). მოზაიკური არშიები შედგებოდა 28 კვადრატისაგან, თითოეული 45 სმ სიფართისა, რომლებიც ერთმანეთთან გადაბმულია მდიდარი კლაკნილი ზოლით. კვადრატები ერთმეორეს მისდევდა წყვილწყვილად; რამდენადაც ეს თვალსაჩინოდ შეიმჩნევა ჩრდილო მხარის პირველ ოთხ კვადრატზე, აქ კვადრატები იმავე წესით უნდა ყოფილიყო მოსხმული ისევე წყვილწყვილად. მეექვსე განაკვეთიდან იატაკი მიიმართებოდა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და წყდებოდა ქართული წარწერით, რომლის სამი კვადრატი ახლაც შემონახულია (იხ. ფოტო 119—120).

წარწერა გაკეთებულია კუპრივით შავი კენჭების წყობით თეთრ ფონზე და წარწერების პეკარები გამოყოფილია ყვითელი ფერის ზოლებით. ზოლის ფერებია წითელი, ცისფერი და ყვითელი. მრავალნაირი კვადრატების ორნამენტული ნიმუშები შეიცავენ ჯარანაებს, ამფორებს, ყვავილებს გეომეტრიული ნაკეთებით.

დეტალებისათვის იხ. ფოტო 123—4 და ტექსტები პატრი თარხნიშვილის გამოკვლევაში.

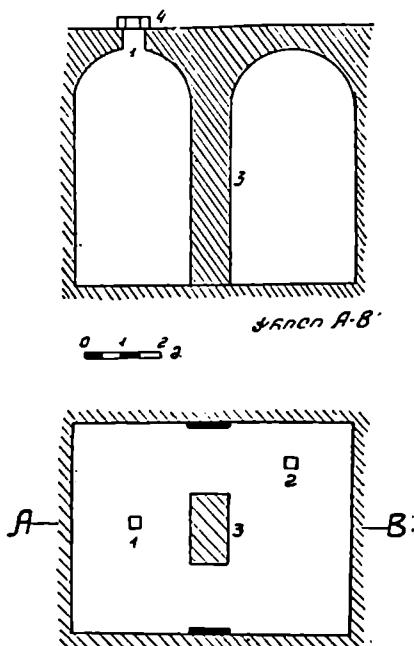
ბ) ღია ცისქვეშა ეზო. ეზოს იატაკი შედგება დიდი მოზაიკისაგან, რომელსაც წყვეტს წყალსატევების ნაპირები (ა), წყლის დასაწმენდი პატარა ჭისაგან (ბ), ორნამენტის ერთი ნიმუშისაგან (გ); უნდა ვივარაუდოთ, რომ მოზაიკა განმეორებული უნდა ყოფილიყო ყველა ოთხ კუთხეში, ვინაიდან არსებობს მათანადო კვალი წყალსატევების დასავლეთ ნაპირთან და წარწერა (დ) ახლოს. მოზაიკა იწყება ცოკოლიდან სამი რიგის პარალელური თეთრი არშიით (რ, 5 სმ), მერე მოსდევს თეთრი არშიის ფანი დიაგონალზე (52 სმ). შექდევ მოდის კვლავ პატარა ზოლი 5 ფერის პარალელური რიგებით —

* მოზაიკის ამის მსგავსი ნიმუშები იხ. შრომაში „გერასა“, ზოლ ამფორები — წმ. ქოვანი ბატისტას ეკლესიაში (tav. LXVII), რომელიც VI საუკ. პირველი ნახევართაა დათარიღებული.

თეთრი, ყვითელი, მწვანე, მოლურჯო, ყვითელი და მერე უცხად გადადის მოზაიკის დიდ მოედანზე. თეთრი არშიის დიაგონალურად წყობილი ზოლი, რომელიც გარს ევლება დიდ მოედანს, სწავადასხება ზომისაა: ჩრდილოეთით 92 სმ, სამხრეთით — 82, აღმოსავლეთით — 195 სმ. ცენტრალური დიდი მოედნის მნიშვნელოვანი ნაწილი დანგრეულია. არშიები მეტად მაღლდება, დაახლოებით 5 სმ-ით და განლაგებულია კირისა და ნაცრის ფენილზე მაღლა, ქვაფენილზე გაცილებით მაღლა. სამხრეთ-აღმოსავლეთის მახვილ კუთხეში ზოლის შიგნითა კუთხის პირდაპირ არის პატარა ფრიზი, რომელიც გაკეთებულია პატარა არშიისაგან, ის კუთხეს ქმნის და თავდება პატარა წრით. კუთხის შიგნით ერთი კვადრატია, რომელშიც ჯვარია მოთავსებული. ჯვრის შუა ნაწილი წითელი არშიისაგან არაა მოხსმული, პაწია კვადრატების გვერდები კი — მწვანე არშიებით. ზემოთ აღწერილი არშიის ფერები (7 პარალელური რიგია) დალაგებულია შემდეგნაირად: თეთრი, წითელი, სამი მწვანე, წითელი, თეთრი. იდენტური ფრიზის კვალი ჩვენ ვნახეთ ახლოს წყალსატევის პირთან დასავლეთის მიმართულებით და „d“ წარწერის მახლობლად ჩრდილო-დასავლეთის მხრით. არშიის ჩრდილო-დასავლეთის კუთხის მიმართულებით, რომელიც შემოხაზავს ეზოს თეთრი დიდ მოზაიკას, გათხრების უკანასკნელ დღეს აღმოჩენილ იქნა მეორე წარწერა (ფოტო 107), რომელიც მოთავსებულია სახელურიდან სიბრტყეზე. სიბრტყის სიგრძეა უსახელუროდ 132 სმ, სახელურის სიგრძეა 21 სმ. წარწერა, რომლის სამი პწკარიღაა ახლა გადარჩენილი, ხუთი პწკარისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი. ასოთა წნულის ფერი წითელია, სიმაღლეა 11,5 სმ პირველ პწკარში, 10,5 სმ მეორეში და 9 სმ მესამეში. ზოლი, რომელიც გარს ევლება წარწერას, შედგება სამი რიგის არშიისაგან ფერებით — თეთრის, მოლურჯო მწვანისა და ყვითლისაგან. სახელურებს კი, პირიქით, აღმოაჩნდა თეთრ ფონზე ჯვარი, წითელი, მწვანე და ყვითელი არშიით, რაც შეეხება ტექსტს, იხ. გამოკვლევა წარწერის შესახებ.

წყალსატევი ეზოს იატაკის ქვეშ მოთავსებულია მშვენიერი წყალსატევი, რომელიც თავისი ფორმითა და აგებულებით მოგვაგონებს ხირბეთ სიიარ ელ-ლანამის „ბირ-ამდანს“, თუმცა ეს თავისი მოცულობით მასზე მცირეა (სიმაღლით 8,00 > 6,30 მ, ფსკერიდან კამარა 7,00 მ), კედლებზე არავითარი ნაპრალები არ შეიმჩნევა, ამიტომ შეუძლებელია თქმა, იგი მთლიანად კლდეში იყო ამოჭრილი თუ ნაწილობრივ ქვით იყო ამოყვანილი. კამარა კი კვადრატული ქვებითაა წყობილი. კედლებსა და ფსკერზე კურკლის დანაყილი ნამტკრევების მაგარი ბათქაშია გასმული ქვების ფენაზე. წყალსატე-

ვი ცენტრში გაყოფილია მოზრდილი ოთხკუთხა სვეტით, რომელიც: ამაგრებს ორ თაღს (იხ. სურ. 33, რომელზეც წარმოდგენილია წყალსატევის გეგმა და ერთი კრილი); წყალსატევის პირის (იხ. იგი ფოტო 117-ზე) ექვსკუთხოვანი ქვების განზომილებებია 78×75 სმ აღმოსავლეთ მხარეზე მყოფისა და 103×82 სმ.

სურ. 33. ეზოში მყოფი წყალსატევის გეგმა და კრილი.

Fig. 33. Pianta e sezione della cisterna del cortile

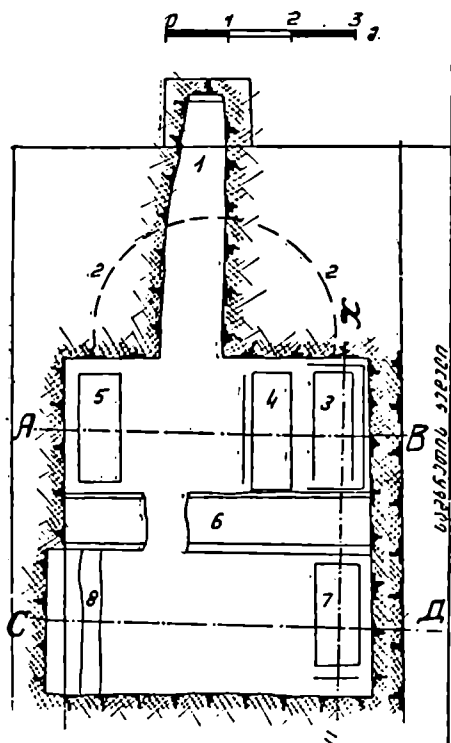
დასავლეთ მხარეზე მყოფისა. ცენტრში მრგვალი ხვრეტილები აქვთ (დიამეტრი 44 სმ და 50 სმ), რომელთა კვადრატულ ნაჭდობში საცობები სხდებოდა. ხვრეტილის ორივე მხარეზე ამფორების* დასაღმელი ორი პატარა ორმო იყო.

საადგომი № 14 და № 15: მეკარის ოთახი. მონასტერში შესასვლელი აღმოსავლეთის მხრიდანაა. კარები მოთავსებულია კლდოვან ფენაში, გამოყვეთილი საფეხულებით. ორმეტრიანი სიფარ-

* ამფორა— ძველ საბერძნეთსა და რომში გავრცელებული თხის ვიწროყელანი ორყურა დიდი ჭურჭელი ღვინს, ზეთისა და სხვა სითხის შესანახად (ავტორი).

თის კარები, კლდოვან ფენაში გამოკვეთილი შესავალით, გადიოდა დერეფანში, სადაც დიაგონალურად დაგებული იყო თეთრი მოზაიკის იატაკი (9-ნაირი კენჭების 20 სმ წყობით). ჩრდილო და სამხრეთის მხრის ორ მოპირდაპირე კედელში გამოჭრილი იყო სკამები, ამავე დროს, ჩრდილოეთი კედლის ვიწრო პაწია კარი გადიოდა პატარა ოთახში, რომელიც ალბათ მეკარის საკანი იყო.

აკლდამა-ნეკროპოლი. მონასტერს დიდი აკლდამა ჰქონდა. მისი ნაწილი ეკლესიის ქვეშ იყო მოთავსებული, ხოლო

სურ. 34. აკლდამა—ნეკროპოლის გეგმა
Fig. 34. Pianta della cripta-necropoli.

უფრო დიდი ნაწილი — მისგან სამხრეთით მდებარე სადგომებში (№№ 16—18-ში). აკლდამის პირველი ნაწილი, ეკლესიის ქვეშ რომ იყო, შესაძლოა აბატებისათვის იყო განკუთვნილი და ჰქონდა ერთგვარ ნეკროპოლს. იგი მთლიანად კლდეშია ამოკვეთილი და მხო-

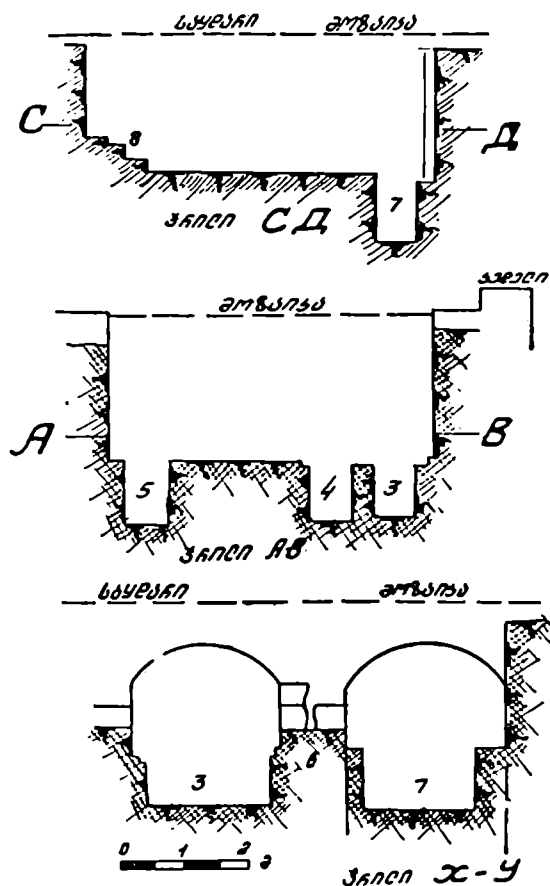
ლოდ იქ, სადაც ეს არ ხერხდებოდა, მის ემატებოდა კვადრატული ბლოკების წყობა (ჩრდილო-აღმოსავლეთისა და სამხრეთის კედლები). კლდე წარმოადგენს კედლის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეს და ორად ყოფს აკლდამას. მისავალი აღმოსავლეთის ზურგიდან და თაღის კედლის ქვევიდან იყო განათებული ღია ხვრელის მეშვეობით. მისასვლელი ქანობიდან იყო გარეთ ასასვლელთან ახლოს, აკლდამა დასაწყისში უფრო ფართოა, გასასვლელისაკენ კი თანდათან ვიწროვდება 110 სმ-დან 75 სმ-მდე (იხ. სურ. 34). აკლდამა გაყოფილი იყო კედლით ორ ოთახად. კედელი იმაგრებდა ორ კამარას (იხ. სურ. 34, № 6). სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებზე კვლავ მოჩანს კირი, რომელიც აკავშირებდა კამარას კედლებთან; კონქს, ყველა ნიშნის მიხედვით, ცოტათი დაუწყევია (შეად. სურ. 35, ჭრილი $x-y$). აკლდამის პირველ ნაწილში გავთხარეთ სამი საფლავე (სურ. №№ 3—5), რომელთა შორის მხოლოდ ერთი იყო დაკავებული (№ 3), დანარჩენი ორი კი — ცარიელი. ესენი არ იყვნენ დაბათქაშებული, ისე როგორც პირველი, რომელიც პრიალა თეთრი კირით იყო გადალესილი. საფლავეში (3) ძვლებს შორის აღმოჩნდა ვერცხლის ბეჭედი, რომელშიც წითელი ღვინისფერი ქვა იყო ჩასმული (ფოტო № 79, № 4).

№ 6 კედლის იქით არის მეორე განყოფილება აკლდამისა მხოლოდ ერთი საფლავეთ, ესეც გადალესილია პრიალა კირითა და ჭურჭლის ნამტვრევების დანაყილი ბათქაშით. საფლავე ცარიელი იყო. მეორე განყოფილების ჩრდილო კედელზე არის სამი საფეხური, მესამე საფეხური 35 სმ-ით შედის კედელში. დასავლეთის კედლის მახლობლად არის პატარა ნიში — კლდეში ამოჭრილი (სივანე — 100 სმ, სიღრმე — 35 სმ). ქვის წყობისათვის გამოყენებული ალიზი ნაწილობრივ თეთრი კირისაა და ნაწილი — კირი და ნაცარია, ადგილი მისახვედრი არაა, თუ რა დანიშნულებისაა ზემოთ მოთავსებული პატარა კიბე (იხ. სურ. 34, № 8 და სურ. 35, ჭრილი $C-D$ № 8). უეჭველად გამორიცხული უნდა იყოს აზრი, რომ იგი ჩრდილოეთის მხრიდან შესასვლელად ყოფილიყო გამოყენებული, რადგან კედლის ნაგებობაში ღია ადგილის კვალი არაა დარჩენილი.

აკლდამის ორივე განყოფილების კამარები ამაგრებდნენ ეკლესიის იატაკს (იხ. სამი ჭრილი სურ. 35 და ფოტო № 97. შესასვლელი აღმოსავლეთიდან შეიმჩნევა).

ნ ე კ რ ო პ ო ლ ი: სა დ გ ო მ ე ბ ი №№ 16—18. მონასტრის ნეკროპოლის დიდი ნაწილი მოთავსებული იყო №№ 16—18 სადგომების ქვეშ მიწაში ეკლესიის სამხრეთით, ის თითქმის მთლიანად ამოთხრილია კლდის ქვაბულში.

ეზოს მიუდგებოდა კაცი ნაწილობრივ კლდეში ამოჭრილი, ნაწილობრივ დამატებითი საფეხურებით გაკეთებული პატარა კუბის მეშვეობით იმ ადგილას, სადაც № 17 დასაველეთის სადგომის კედლის გაგრძელება უერთდებოდა ეზოს ცოკოლს. ამ პატარა კუბით ჩასვლის შემდეგ მოვხვდებით სადგომ № 17-ში, რომელიც შიგნით

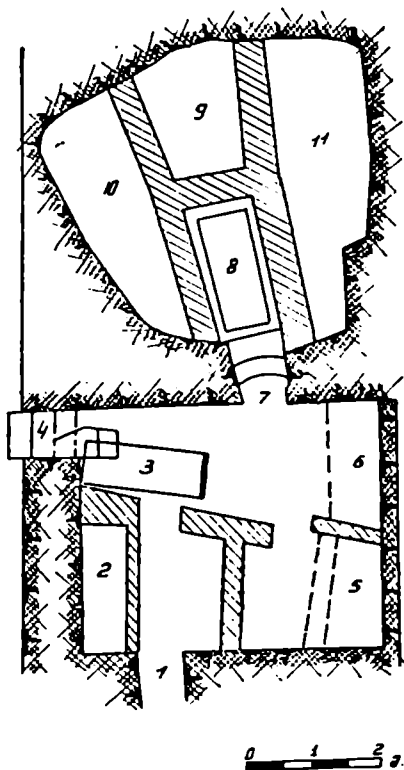

სურ. 35. აკლამა—ნეკროპოლის კრილები

Fig. 35. Sezioni della cripta-necropoli.

დაყოფილია სამ განყოფილებად. დასაველეთის მხარის ყველაზე ღირ. ნაწილში ორი საფლავია. ერთი მათგანი იატაკის დონის ზემოთ (სურ.

36, № 3) და შესავალი კიბის უკანასკნელი მცირე საფეხურის ქვეშაა (სიგრძე 195 სმ, სიგანე 64 სმ, სიღრმე 80 სმ). ის გადაღესილია დანაყილი ჭურჭლის ნამტვრევების მაგარი ბათქაშით. როდესაც მას სახურავი გადახსნეს, აღმოჩნდა, რომ იგი დახურული იყო დიდი ლოდით (130×85 სმ), შიგ მხოლოდ ნეშომპალა აღმოჩნდა. მეორე

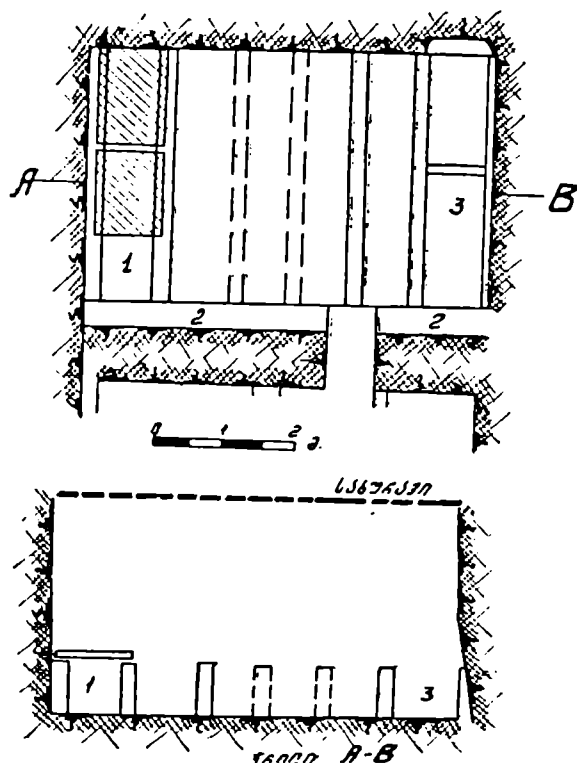
სურ. 36. ნეკროპოლი შღიშე 17—18
Fig. 36. Necropoli vani 17—18

სამარე (ფოტო 36. № 6) ჩრდილოეთის კედელთან იყო მოთავსებული; იგი მთლიანად დანგრეულია. ამას გვიჩვენებს კლდეზე ამონაკვეთი საკეტი ქვის ფილისათვის (იხ. ფოტო № 129). დანარჩენი საფლავები უნდა ყოფილიყო ქვის წყობაში და გვერდზე ერთი საფეხური უნდა ჰქონოდა, როგორც სამუალები გვეძლევა ჩვენ ეს

დავინახოთ ნაკვეთ კლდეზე; დასავლეთის მხრიდან. შესაძლოა სა-
მარხს ზომა სიმაღლით 100 სმ ჰქონდა. საკეტის ფილასთან ერთად,
სიგრძით 215 სმ და სიგანით 70 სმ. აღმოსავლეთით ამ პირველი გან-
ყოფილების გარდა სხვა ორი განყოფილებაც არის. ისინი ერთმანეთი-
საგან გაყოფილია კედლით. ისინიც ნაწილობრივ ქვის წყობისაა და
ნაწილი კლდეშია ამოკვეთილი. ჩრდილო კედელთან იყო კიდევ
ერთი სამარე (№ 5) იმავე ტიპისა, როგორიცაა უკვე აღწერილი № 6;
მას განზომილება ჰქონდა 205 სმ სიგრძით, 95 სმ სიგანით და 100 სმ
სიმაღლით; ამაში შედის საკეტი ფილაც. სამარისგანაც კვალიაა
გადარჩენილი. სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრიდან მესამე განყოფი-
ლება; მასშიც იგივე განლაგებაა, როგორც წინა განყოფილებაში—
ერთი საფლავი სამხრეთის კედლის მხარესაა, საფლავის ზომაა 210
სმ სიგრძით, 70 სმ სიგანით და 110 სმ სიმაღლით; ამაში საკეტ-
ი ფილაც შედის.

აღმოსავლეთის კედლის კარებით; რომელიც კლდეშია გამოკვე-
თილი, შესვლა შეიძლებოდა სადგომ № 16-ში, რომელსაც ებო-
რე მხარეს ქვის წყობის კედელი ჰქონდა, სადაც ძმათა საფლავები იყო,
კარის კედელს ქვის წყობით აქვს 120 სმ სისქე, 155 სმ სიმაღლე და
60 სმ სიგანე გასასვლელად. სადგომ № 16-ის, სადაც ძმათა საფლა-
ვები იყო განლაგებული, საფლავის ფსკერი 110 სმ-ით ძირსაა სად-
გომ № 17-ის დონეზე. ოთახი თითქმის მთელი სიმაღლით კლდეში
ამოკვეთილი ოთახი კედლითაა შემოზღუდული, თუმცა, სადაც თაღის
დაცურება იწყებოდა, იქიდან იწყებოდა აგრეთვე ქვის წყობაც (აღ-
მოსავლეთისა და დასავლეთის კედლები მშვენიერი თლილი ქვები-
თაა ნაშენები), ზოლო სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მეტ-ნაკლებად
გათანაბრებული კედლები უბრალო ქვის წყობისაა. იმავე კედლებ-
ზე შეიძლება თვალი გავადევნოთ თაღის მოზაზულობას (თალი მკვეთ-
თრად დაცურებულია) კლდეზე დატოვებული კირის ფიტლსა მ-
შვეობით. სადგომი ექვს დიდ საფლაად იყო დაყოფილი და ქვის
ფართო ფილებით ამოშენებული. ყველა საფლავს ერთნაირი სიფარ-
თოვე როდი აქვს. მართლაც. ჩრდილოეთიდან დაწყებული, მათი
ზომებია: 69, 85, 60, 67 და 95 სმ, სიღრმე 75—80 სმ აღწევს. უკა-
ნასკნელი საფლავი, სამხრეთის კედელთან მყოფი, ორადაა გაყოფი-
ლი ფილით; საფლავებს, რომელთაც მთელი სადგომის სიგრძე აქვთ
დაკავებული, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ აქვთ მიმართულება
(შეად. სურ. 37, გეგმა და ქრილი). საფლავი № 1-ის დიდი ნაწილი
დაფარული იყო ორი პატარა ფილით, ის უკვე ამოქოლილია, შიგ,
სხვადასხვა ჩონჩხის გარდა, ნაპოვნია შანდლის ტიპის სამი დიდი

კრაქი. ძელები ნაპოვნია აგრეთვე მესამე საფლავში (იხ. ფოტო №№ 125, 126, 127).

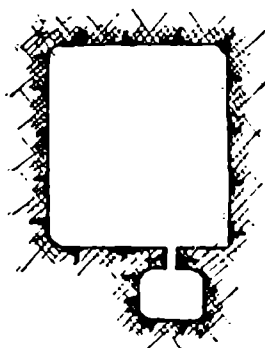

სურ. 37. მღვიმე 16-ის სეკროპოლის გეგმა და კრილი
Fig. 37. Pianta e sezione della necropoli nel vano 16

ს ა დ გ ო მ ი 18. მ ღ ვ ი მ ე — ს ა ც ხ ე დ რ ე. მღვიმე — სა-
ცხედრე შედგება ბუნებრივი გამოქვაბულისაგან, რომლის იატაკი
დაახლოებით 50 სმ-ით უფრო დაბლაა სადგომ № 17-ზე. კლდე
გადაღესილი იყო ყველგან მაგარი ბათქაშით და პრიალა თეთრი
ქირით. კედლები და სახურავი ერთმანეთს კარგად მორგებული არ
იყო, ისინი ერთმანეთს უსწორმასწოროდ უერთდებიან, რისთვის-
საც შეერთება ბათქაშითაა გადაღესილი. შესასვლელი იქ აღმოსავ-
ლეთიდანაა (№ 7) და სამი საფეხურით შევდივართ შუაგულ სივრ-
ცეში, რომელიც უჭირავს გრძელ სამარეს (ზომით: 190 სმ სიგრძე,

80 სმ სიგანე, 110 სმ სიღრმე). სამარის კედლები ქვით არის წყობილი და ბათქაშით შელესილი. მღვიმის დანარჩენი სივრცე გაყოფილი ყოფილა სამ განყოფილებად: ერთი — ცენტრალური 200×160 სმ ზომისაა, ორი გვერდითი არათანაბარი და მოგრძო. განყოფილებები ერთმანეთისაგან გაყოფილია ტიხრებით. ტიხრები აგებულია არაკვადრატული ბლოკებით და სამშენებლო დუღაბით, რომელშიც სილა ქარბოშს. კედლები შელესილია ბათქაშით კამარამდე. მაქსიმალური სიმაღლე მღვიმის ცენტრალური სამარის ძირიდან კამარამდე 3,25 მ-ია. სხვადასხვა განყოფილების გამყოფი ტიხრების სისქე 44 სმ-ია. მღვიმეში არაფერია ნაპოვნი, რადგან ნაგებობა დარღვეულია (იხ. ფოტო № 128 და სურ. 36).

კვლავ გამოყენებული ჰეროდოტული სამარხი. მონასტრის გარეთ, აღმოსავლეთით, ბიზანტიური საწურავის გარდა (იხ. სურ. 38) აღმოჩნდა აგრეთვე ერთი რომაული კოლუმბარეუმი* და მახლობლად კვლავ ერთი ჰეროდის პერიოდის საფლა-

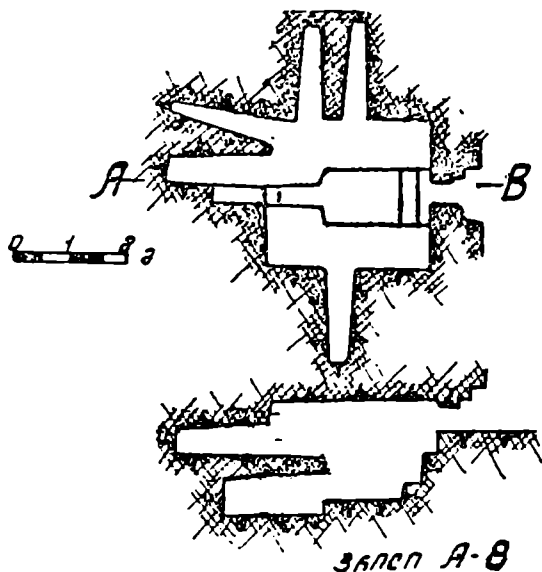
სურ. 38. საწნეხი.

Fig. 38. Pressoio

ვი, ბერების მიერ ხელახლად გამოყენებული სამარხად. ჰეროდოტული საფლავის დათარიღება ხერხდება დიდ თხრილში აღმოჩენილი კერამიკით (იხ. სურ. 39, აღნიშნული № 1-ით). კერამიკა შედგება სამზარეულოს ლარნაკებისა და მალამოს წასასმელი ორი გამომწვარი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტებისაგან. შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ ბერებს ხელუხლებლად დაუტოვებიათ ქვედა თხრილი და ხელახლად გამოუყენებიათ ზეითი თხრილი მასზე უფრო მაღლა მდებარე. ქრის-

* კოლუმბარიუმი—მიცვალებულთა ფერფლის (ურნის) შესანახი. (მთარგ).

ტიანების მიერ ამ თხრილების გამოყენების ნიშანი არის წრეში გამოკვეთილი ჭვარი შესავლის თავზე⁷.

სურ. 39. პეროდიული ხანის სამარხი: გეგმა და ქრილი A—B.
Fig. 89. Tomba erodiana: pianta e sezione A—B.

7 ამ საფლავში ნაპოვნი პეროდიული კერამიკის შესახებ იხ. გვ. 58 და ფოტო 64. აქვე ვათავსებთ კორბოს მიერ მითითებულ გვერდის თარგმანს. მთარგმ.

პეროდიული და რომაული ხანის კერამიკა

პეროდიული და რომაული ხანის კერამიკული ნაქეთობანი აღმოჩნდა სადგომ 17-ის დასავლეთ ნაწილში, თხრილში; იქ ნაპოვნი იქნა სანათური № 7 (ფოტო 72-ზე), რომელიც კლდის თაროზე იდო. 39-სა და 40-ს შორის ზონაში მყოფი ძელებური საწნახელი დამტრეული შეიქმნა მონასტრის ჩრდილო კულის ჩაშენების გამო; აქვე ნაპოვნი იქნა იმავე ტიპის სანათურის წეჭე, ძელის ნატეხი და ზოგიერთი სხვა კერამიკული ნაქეთობის მცირე ზომის ფრაგმენტები. პეროდიული ხანის კერამიკული ნაქეთობის ფრაგმენტების მეტა რაოდენობა ნაპოვნი იქნა 33 მღვიმის ჩრდილო ნაწილის იატაკზე. მის აღოთავე ნაწილში, რომელიც აბაზანის კედლებს ესაზღვრება, ნაპოვნი სანათური № 1 (ფოტო 72-ზე). გარდა ამისა, დასავლეთ ნაწილში, სადაც მღერე ღრმადება, წნები ყოფილა დაღმებული; გარდა 64 ფოტოზე წარმოდგენილი კერამიკული ცხრა საგნებისა, ნაპოვნი აგრეთვე თევში ნაჩენები № 23 სურათ 22-ზე; ზეთისხილის წნების ქვის საძირკელის ქვეშ მღვიმის იატაკზე ნაპოვნი კერამიკული მცირე ზომის ფრაგმენტები, რომლებიც შერეული იყო შიწასა და ნაცარში. 29-ით აღნიშნულ მღვიმის განათხარში აღმოჩნდა აგრეთვე პეროდიული სანათურის სხვა ფრაგმენტი და ბეჭედდასმული თიხის ერთი თევში (ფოტო 71, № 11).

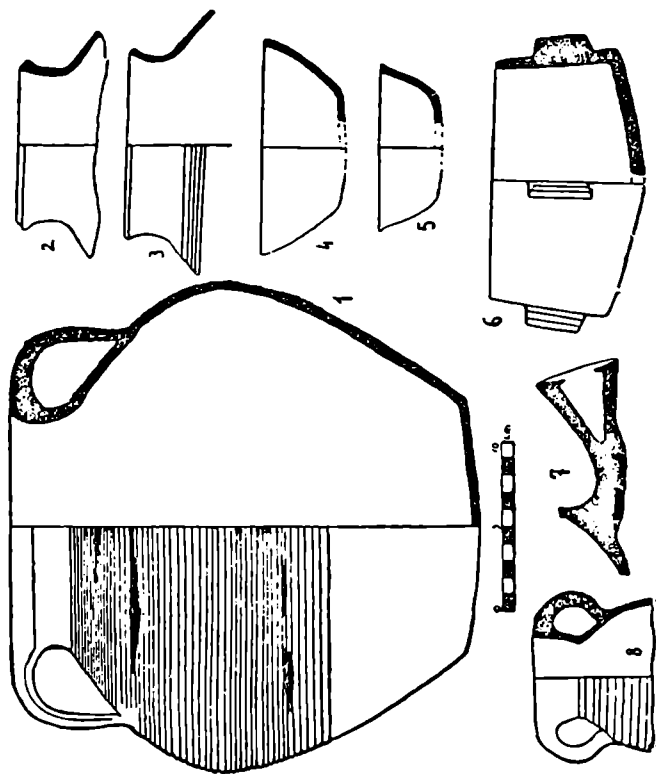

Fig. 18. Vase and fragments

სურ. 18. კერამიკული ნაყოფიანი

პ ა ტ ა რ ა ჭ ა № 19. აღმოსავლეთით მონასტერთან ღობის გაღალმა ნაპოვნია ერთი პატარა შეუღლესავი ჭა, მეტად განიერი პირით და ქვის ფილებით გადახურული. მასში გამოძვვარი თიხის მრავალნაირი ლარნაკებისა და შუშების გარდა ნაპოვნია არაბებზე მიერ მოჭრილი ბიზანტიური მონეტა. ნეშომპალაში ბატკნის უამრავი ძვალი იყო, შესაძლებელია, სამზარეულოდან გადაწყარი.

დ ა ს კ ე ნ ა

ბირ ელ-ყუტის ქართული მონასტრის გათხრები საშუალებას იძლევა კავშირი დავამყაროთ ზოგიერთ საკითხზე ხირბეთ სიიარ ელ-ღანამის ანუ მწყემსთა მინდვრის გათხრებიდან მიღებულ შედეგებთან.

ბირ ელ-ყუტში წარმოდგენილია უფრო ანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი რომაული კოლუმბარიუმი, მის მახლობლად ერთი საფლავია, რომელიც, თუმცა ბიზანტიურ ხანაში ხელმეორედ იქნა

ფოტო 64, № 1 — სამზარეულოს ლარნაკის ყელის ფრაგმენტი, სახელურით; მუქი წითელი ფერისა, ძალიან გამოძვვარი პრაია კედლებიანი (სამზარეულოს ლარნაკების შესახებ იხ. Saller, Excavations, p. 135—139 e fig. 12 n. 1—2; Kahane, Pottery Types, in [E] II, p. 130—1, tav. 7; Sukenik, The earliest Records, p. 362, fig. 6, n. 5).

2—3 სამზარეულოს ლარნაკის ფრაგმენტები, მუქი მოწითალო ფერისა, ძალიან გამოძვვარი (იხ. სურ. 18, ნაკეთი 2—3).

4—5 ზემო აღნიშნულის მსგავსი ფრაგმენტები სახელურებით.

№ 6 სამზარეულოს ლარნაკის ფრაგმენტი, ჰეროდოტის, სახელურით მუცლის ქვემოთ, იქვე აქვს წიბო, რომელიც ჰეროდოტის ხანის ნაკეთობის დამახასიათებელია.

№ 7 კერამიკის მცირე ფრაგმენტი (შესაძლოა სანათურისა იყოს), ყვითელნარევი ფერისა, კარგად გამოძვვარი, გარედან წითლით მონახატი, შიგნიდან ასეთვე ლაქებიანი.

№ 8 ისეთივე ფრაგმენტი, როგორც № 6. მუქი ფერისა.

№ 9 პატარა მათარის ფრაგმენტი. წითელნარევი ფერისა კარგად გამოძვვარი, გარედან ყვითლად მომინანქრებული, ნაზედლებიანი.

(ამ პერიოდის მათარების შესახებ იხ.: Wampler, Tell en-Nasbeh, tav. 42, n. 835 e p. 89; Bagatti, Scoperta di un cimitero, p. 170, fig. 34; Saller, Excavations, p. 141-2 e fig. 13, n. 5—6; Kahane, Pottery Types in [E] III, p. 48—51 e tav. 4, n. 1—2; De Vaux, Fouille a khizbet Qumzan, p. 94 e 99, n. 1.

№ 10 ბირ ელ-ყუტის მთიდან მოშორებით საფლავში ნახული იქნა პატარა ლარნაკი. წითელნარევი ფერისა, კარგად გამოძვვარი, გარედან თეთრ-ყვითლად მომინანქრებული.

№ 11 მათარის ფრაგმენტი (ბირ ელ-ყუტის იმავე საფლავიდან), № 9—ს მსგავსი.

№ 12—14 ბირ ელ-ყუტის საფლავში ნაპოვნი სამზარეულოს ფრაგმენტები მსგავსი ხიარ სიიარის №№ 1—5 ფრაგმენტებისა.

გამოყენებული, მაგრამ შეიძლება დათარიღდეს პირველი საუკუნით
იმ კერამიკის საშუალებით, რომელიც ყველაზე დაბალ თხრილში
იქნა აღმოჩენილი. გათხრა მეტად სასარგებლო გამოდგა სპეციალუ-
რად ბიზანტიური პერიოდისათვის მონასტრული ცხოვრების შესა-

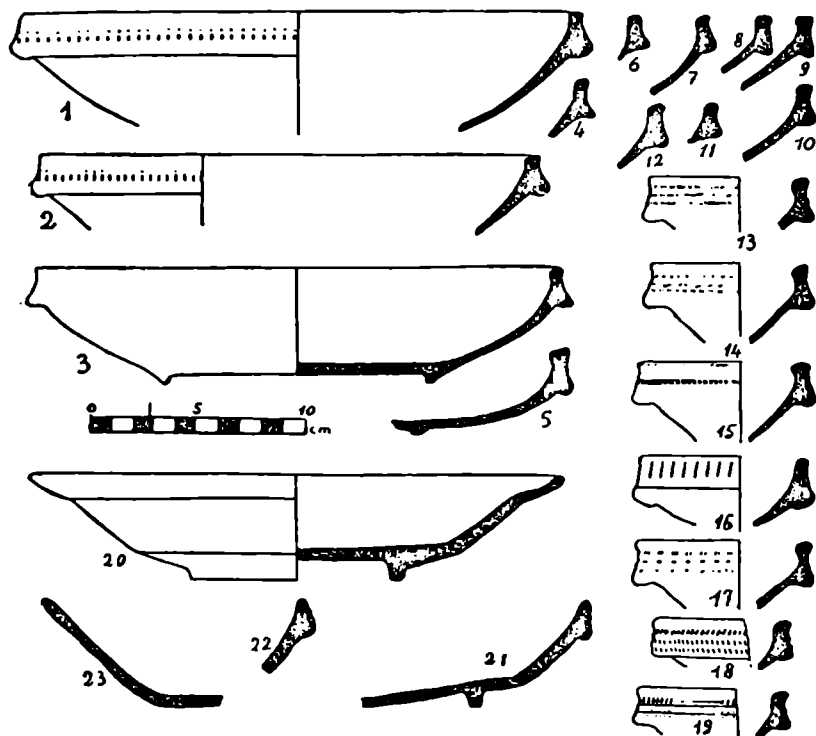

Fig 22. *Piatti in terra sigillata.*

სურ. 22. კერამიკული ნაეობი.

სწავლად ბეთლემის ამ ზონაში, სადაც ბერების მატერიალური საქ-
მიანობა რამდენადმე განსხვავებულად გამოიყურება იუდას უდაბნო-
სხვა მონასტრებთან შედარებით. მართლაც ის ფაქტი, რომ აქ ღვი-

ნისა და ზეთის პროდუქტების საწარმოებლად მოწყობილი იყო სა-
წურავები, — ადვილად გვაფიქრებინებს, რომ აქ სრულყოფილი
სამეურნეო ცხოვრება ჰქონიათ და რომ მინდვრების დასამუშავებ-
ლად უნდა ჰყოლოდათ პირუტყვი და გამართული ბოსლები. ამრი-
გად, სიიარ ელ-დანამის გათხრებში აღმოჩენილი ზოგიერთი ელე-
მენტი საშუალებას გვაძლევს კიდევ უფრო ნათლად წარმოვიდგი-
ნოთ ამ მონასტრის გათხრების შედეგები. ამგვარადვე ნათელი ხდე-
ბა ბეთლემის კონსტანტინესეული დანგრეული ბაზილიკის ქვების
ხელახლად გამოყენების პრობლემა. მართლაც, ამ მონასტერშიც
ვხვდებით ხელახლა გამოყენებულ ბევრ ქვას, იმგვარადვე ტიპიუ-
რად დამუშავებულს, როგორცაა ჩვენ ვხვდებით ხირბეთ სიიარ ელ-
დანამის VI საუკუნის თაღში.

სიიარის გათხრების მონაცემებთან ამ არგუმენტების დამთხვე-
ვის გარდა, ბირ ელ-ყუტის გათხრებს განსაკუთრებული მნიშვნე-
ლობა ენიჭება იმით, რომ აქ აღმოჩნდა მეტად თავისებური მონას-
ტერი თავისი გეგმითა და ნაგებობების განლაგებით⁸, უწინარეს
ყოვლისა კი აღმოჩენილი ქართული წარწერის რამდენიმე ნიმუშით,
რომლებიც ჭერჯერობით ყველაზე უფრო უძველესია, რასაც პალეს-
ტინაში იცნობენ, სადაც V საუკუნიდან მოყოლებული ჰყვავდა იბე-
რიელების სამონასტრო ცხოვრების ამალორძინებელი მოძრაობა,
რომელმაც წარუხოცელი კვალი დააჩნია პალესტინურ ლიტერატუ-
რასაც.

რაც შეეხება დათარიღებას, ვფიქრობთ, რომ ბირ ელ-ყუტის
წმიდა თეოდორეს მონასტერი უნდა დავათარილოთ დაახლოებით
VI საუკუნის მეორე ნახევრით, რაც, ჭერ-ერთი, ეს შესაძლოა და-
ვასკვნათ წარწერებიდან; მეორე იმით, რომ აქ ხელმეორედ გამოყე-
ნებულია ქვები, რომლებიც წამოღებულია კონსტანტინესეული
„შობის“ ბაზილიკის ნანგრევებიდან და იუწყებიან იუსტინიანეს სა-
ხელმწიფოს დასაპარულის პერიოდზე. თუ ეს ხელმეორედ გამოყე-
ნებული ქვები ისეთივეა, რაც წმ. თეოდორეს ამ მონასტრისა, რო-
მელსაც პროკოპი იხსენიებს ლაზების მონასტრის სახელით⁹ იერუ-

⁸ ამ მონასტრის გეგმა ძალიან ჰგავს რომაულ „Villa rustica“-ს, გვეგებას შესა-
დარებლად იხ.: F. Castaldi; La trasformazione della „Villa rustica“ romana in
rapporto alla condizione dell' agricoltura, in annali dell' Istituto superiore di
scienze e lettere „S. Chiara“ dell' Ordine dei Frati Minori. II. Napoli 1950,
pp. 225—334.

⁹ დიდად ცნობილი იყო იერუსალიმში იბერელების მონასტერი დავითის კოშკის
მახლობლად. VMCA-ს სასაფლაოზე აღმოჩენილი საფლავის ქვაზე ერთ ბერძნულ
წარწერაში მოიხსენიება ქართველი ეპისკოპოსი დავითი, კოშკის მონასტრიდან. შეად.

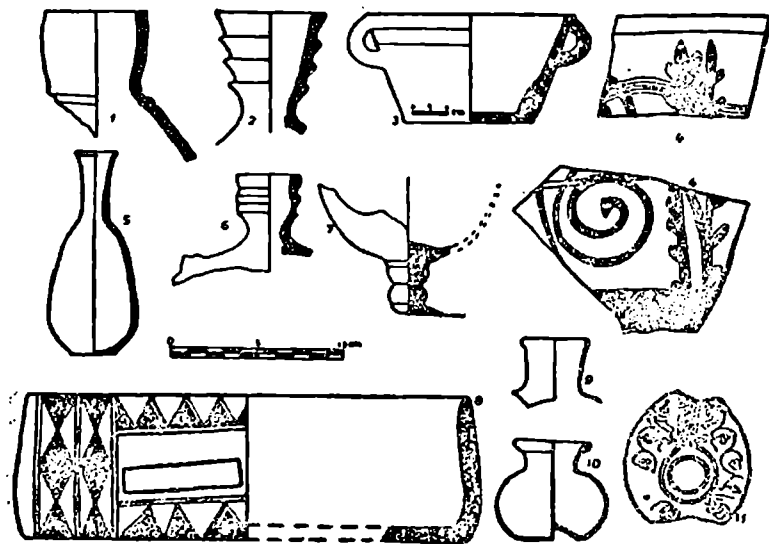
სალიმის უდაბნოში, მაშინ ჩვენ გვაქვს კიდევ ერთი საფუძველი ამ მონასტრის თარიღად მიგველო VI საუკუნე. ეს ერთი დადასტურება იქნება იმისა, რომ ბეთლემის კონსტანტინესელი ბაზილიკის მასალა აქ ხელმეორედლაა სამშენებლოდ გამოყენებული.

II. კერამიკა და მონეტები

კერამიკა

წმიდა თეოდორეს მონასტრის გათხრებში კერამიკა უხვად იქნა ნაპოვნი. აღმოჩენილი ექსპონატები ბიზანტიური პერიოდის უნიკალურ ნიმუშებს წარმოადგენენ.

პეროდიული ხანის ნამარხში აღმოჩენილი კერამიკა გამო-

სურ. 40. ბირ ელ-ყუტის ბიზანტიური და რომაული ხანის მინები და კერამიკული ნაკეთობანი

Fig. 40. Vetri e ceramica bizantina e romana di Bir el-Qutt.

I.H. Iliffe, *Cemeteries and a Monastery at the YMCA, Jerusalem*, in QDAP IV, p. 70—80, tav. XLVIII, 3.

ქართული სამონასტრო მოძრაობის დიდი გამაგრებელი პალესტინაში იყო პეტრე იბერიელი, რომელმაც ეგვიპტეში გაწაფრებული ეს მოძრაობა, იმ ნაგებობათა შორის, რომელზეც იუსტინიანემ განაჩა, იყო აგრეთვე იბერიელების მონასტრები წმიდა ქალასა და ერთ ღმრთის ღვთის მონასტრად წოდებული (Procopio, *De Aedificiis*, I.V.C. IX., p. G. 77, c. 521).

ქართველების შესახებ პალესტინაში შეად. R. Iannin, *Les Géorgiens a Jérusalem*, in *Echos d'Orient* XVI(1931) pp. 32—38, 211—219.

ყენებული ყოფილა აგრეთვე ბიზანტიურ პერიოდშიც. ამრიგად, ჩვენ მოგვეპოება ამ ორი პერიოდის კერამიკული ნიმუშები, რომლებიც უპირისპირდება სიიარ ელ-ლანამის ნიმუშებს.

კერამიკასთან ერთად ნაპოვნი იქნა აგრეთვე რამდენიმე მონეტა. აქაც ისინი თავისი მნიშვნელობით ბიზანტიურ პერიოდს მიეკუთვნებიან. ისე როგორც სხვაგან, უკანასკნელი მონეტები შემოსეული არაბებისეულია, რომლებიც ამავე დროს სამონასტრო მოძრაობის დასასრულის მაუწყებელია.

სურ. 40. წარმოდგენილია ბიზანტიური და რომაული მინისა და კერამიკული ნაკეთობანი ბირ ელ-ყუტის გათხრებიდან:

№ 1 — ამფორის ყელი, ბაცი ვარდისფერი ნაცრისფერში გარდამავალი, ძალიან გამომწვარი, ტანის დასაწყისშივე აქვს ფერადი მონახატი და ჭდე. ნაპოვნია გათხრების სამხრეთით ოთახებში.

№ 2 — ბოთლის ყელი წითელი ფერისა, გარედან ყვითლად მომინანქრებული; ძალიან გამომწვარი. ზემო ნაწილში ყელი გაპკრეთილია. ექსპონატი ნაპოვნია მე-13 ოთახში.

№ 3 — ოღნავ ტლანქად ნაკეთები პირსაბანი ტაშტი, რომელსაც კიდურებზე პატარა სახელურები აქვს. გარშემოწერილობის გარედიაპეტრი 24,5 სმ. ყვითელი ფერის, კარგად გამომწვარი. წარმოდგენილია პატარა № 19 წყალსატევიდან.

№ 4 — პირსაბანი ტაშტის ორი ფრაგმენტი. ყვითელი ფერისა, კარგად გამომწვარი. კოზმიდები შესრულებულია ბაცი წითელი ფერის მონახატებით. წარმოდგენილია მე-13 სადგომიდან¹⁰.

№ 5 — პატარა ლარნაკი მალამოსათვის, წითელი ფერისა, კარგად გამომწვარი, გარედან თეთრ-ყვითლად მომინანქრებული. წარმოდგენილია მონასტრის აღმოსავლეთის მხრივ პერიოდული სამარხებიდან. იხ. ფოტო 53.

№ 6 — პაწია მათარის ყელი. მოყვითალო წითელი ფერისა, ძალიან გამომწვარი. წარმოდგენილია მე-13 სადგომიდან¹¹.

№ 7 — მინის თასის ფრაგმენტი, ღია ლურჯი ფერისა. წარმოდგენილია № 19 პატარა წყალსატევიდან.

№ 8 — სტუპატიტის სამზარეულოს ლარნაკი, რომელსაც გარედან კედლები მოხატული აქვს გეომეტრიული ნაკეთებით, რომელთა შორის გვხვდება რომბები და ნახევრადრომბები. ნაკეთობა ოღნავ დაუხვეწავია. წარმოდგენილია მე-8 სადგომიდან¹².

¹⁰ ამ სახის კოზმიდებს შესახებ იხ. ADAI, p. 16, fig. 5, n. 72.

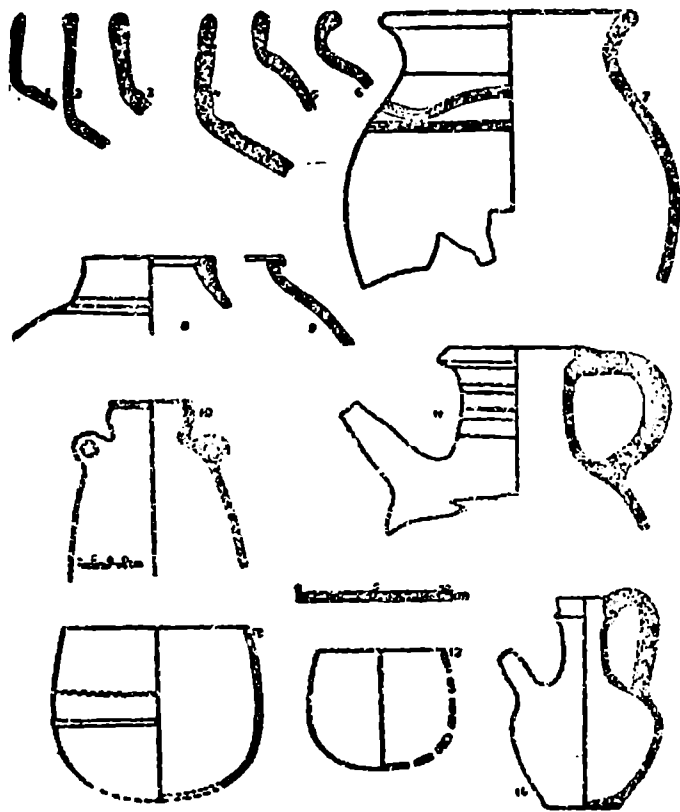
¹¹ № 6 ექსპონატზე Meißner-თან შედარებით ცოტა რაღაცა მსგავსება შეიმჩნევა; იხ. QDAPX, p. 101, fig. 15, n. 5.

¹² ამის მსგავსი გვხვდება ADAI-ში I, tav. III, n. 22.

№ 9 — მინის ლარნაკის ყელი, მომწვანო ფერისა. წარმოდგენილია მე-19 ოთახიდან.

№ 10 — მინის ბუშტული, ლაქეარდოვანი ანარეკლი თეთრი ფერისა. წარმოდგენილია მე-19 ოთახიდან.

№ 11 — სანათურის ფრაგმენტი, მოვარდისფრო, კარგად გამომწვარი, მოხატული, აქვს ხვეული კოზმიდები, მათში ფრინველის, ყურძნის და პაწია ამფორას გამოსახულებით. ამავე ღროს ორ ზერელს შუა სტრიქონში ჩასმულია ასოები. ჩაბეჭდილი ასოები

სურ. 41. ბირ ელ-ყუტის ბიზანტიური ხანის კერამიკული ნაკეთობანი.

Fig. 41. Ceramica bizantina di Bir el-Qutt,

ძალზე გაცრეცილია და ზოგან გაწყვეტილიც. წარმოდგენილია ექსპონატი სამხრეთით მდებარე ოთახებიდან¹³.

სურ. 41 წარმოდგენილია ნაკეთობანი:

№ 1—4: ფიალების ყელები, ვარდისფერისა, საკმაოდ კარგად გამომწვარი. მე-3 გარედან მომინანქრებულია მოყვითალო ფერად.

№ 5—6: თიხის ჭურჭლის ყელები, როგორც № 7 თიხის ჭურჭელია, ვარდისფერისა, ოდნავ ძლიერად გამომწვარი. წარმოდგენილია მე-19 ოთახიდან.

№ 7: თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი, ვარდისფერისა, კარგად გამომწვარი, გარედან და შიგნიდან მომინანქრებულია მოყვითალო ფერად. ყელის ქვემოთ შემოვლებული აქვს სტრიქონისებური ხაზები. წარმოდგენილია მე-19 ოთახიდან.

№ 8—9: პატარა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, ვარდისფერისა. ოდნავ ძლიერ გამომწვარი, წარმოდგენილია მე-10 სადგომიდან.

№ 10: ამფორის ფრაგმენტი, აგურისფერისა, კარგად გამომწვარი, მაგრამ ტლანქად დამუშავებული.

№ 11: მცირე ამფორის ფრაგმენტი. ვარდისფერისა, ძალიან გამომწვარი, ორივე მხრიდან (შიგნით და გარეთ) ყვითლად მომინანქრებული. წარმოდგენილია მე-19 ოთახიდან¹⁴.

№ 12: თიხის თასი, უსახელო, ვარდისფერისა, კარგად გამომწვარი; გარშემო შემკობილია, მეტად შნოიანია, წარმოდგენილია სამხრეთის სადგომებიდან.

№ 13: თიხის თასი, ვარდისფერისა, ძლიერ გამომწვარი; მოხატულია მხოლოდ გარედან. ძირზე წრეხაზები ამოჭრთილი აქვს კარგად, დაზგაზე. წარმოდგენილია სამხრეთის სადგომებიდან.

№ 14: პაწია ამფორა, მოთეთრო ფერისა. ძლიერ გამომწვარი, წარმოდგენილია სამხრეთის სადგომებიდან.

მ ო ნ ე ტ ე ბ ი

1) AE 12/II მმ.

D ბიუსტი d-სი; 1.: სამეფო მანტია და ჯავშანი.

¹³ ამ სანათურის ფრაგმენტი მსგავსია Meifger-ის მრავალი სანათურისა; იხ. QDAPX, tav. XVII, nn. 1, 4, 8; XVIII, n. 1—3, 6. აგრეთვე (5) სანათურის სადგამი ტაბ. XVII, მსგავსია სადგამის, რომელიც ნაპოვნია იქნა ბირ ელ—უტში. 'Abbibas—'Abibas სახელი შესაძლებელია ერთი გრაფიკული ვარიანტთაგანი იყოს შუასაუკუნეების იმ თავისუფალი ქალაქისა, რომელიც სხვა წარწერებიდანაცაა ცნობილი. შეად. Saller-Bagatti; The Town of Nebo, p. 262.

¹⁴ ამის მსგავსი კომპლექტები იხ. QDAP IV, tav LXVII, nn. 2—4, 10.

D. NVALENTIANUS ვალენტინიანოს II-ისა

(375—392 წწ.)

R; გვირგვინზე:

VOT (is) დაპირება (ალქმა)

X¹ (decennalibus) ათწლიანები

MULT (tiplicibus) გამრავლებულნი

XX

NT (Antiochia?) იკითხება ანტიოქია?

ნაპოვნია ეზოს სამხრეთ ნაწილში.

2) Follis წარწერით:

AE 31/29 მმ.

D. ANASTA*SIUSPPAUG (Dominus noster

Anastasius, perpetuus Augustus) ჩვენი უფალი

ანასტასიოსი, მარადიულად აღზევებული.

ბიუსტი ანასტასიოს I-ისა (491—518) მარჯვნივ, წვერგაპარსული (უწვერულვაშო), თავსამკაულით, ჯავშნითა და სამეფო მანტიით.

R მთავრული M (= 40 ფულს) ორ ვარსკვლავს შორის.

ზემოთ პატარა ჯვარია, ქვემოთ სიგელი A.

ლევანდით: CON (stantinopolis) იკითხება — კონსტანტინოპოლი.

3) მე-19 წყალსატევეში ნაპოვნი მეორე მონეტა M მოჭრილია კონსტანტინოპოლში. იგი ძალიან დაზიანებულია.

4) ეზოში ნაპოვნია მონეტა, რომელიც უთუოდ კონსტანს II-ისა (641—668) არის; მოჭრილი და მოქედილია იგი არაბების მიერ.

5) აიუბიდების ხანის მონეტა.

D. სარწმუნოების აღიარება.

R. Muhammed rasul Allah. მუჰამად რასულ ალაჰ.

III. ბირ ელ-ჟუშტის მონასტრის მოზაიკური წარწერები¹

დიდად აბივიცამული მ. თარხიზვილის გამოკვლევა

უკანასკნელ წლებს ღირსეულად უნდა ეწოდოს მდიდარი და ნაყოფიერი ხანა ქართული კულტურის ძეგლებისა და მისი საზღვარგარეთული ცენტრების აღმოჩენის მხრივ. მართლაც, მრავალმა ჩა-

* დედანში DNASTA, აკად. გ. წერეთელი D. ANASTA-ს წერს. იხ. გ. წერეთლის ნაშრ., გვ. 29. ვ. ჩაჩანიძე.

¹ იხ. ქართული ტექსტო ამ ნარკვევისა „ბედი ქართლისა“-ში: Le destin de la Géorgie. Recueil historique, scientifique et littéraire géorgien, n. 16, gennaio 1954, p. 12—17.

ტარებულმა გათხრებმა სინათლეზე გამოიტანეს ზოგიერთი ქართული მონასტერი ანტიოქიის მიდამოებსა² და ეგვიპტის უდაბნოში³. ყველაზე დიდი და მნიშვნელოვანი აღმოჩენა ეკუთვნის დიდად პატივცემულ პროფესორ პატრ ვირჯილიო კორბოს, წმიდა ნაკრძალ ადგილთა გათხრების დირექტორს⁴.

ჩვენ ვიცოდით, რომ იერუსალიმში ქართული მონასტრები იყო, მაგრამ სრულიად არაფერი ვიცოდით ქართული მონასტრის არსებობის შესახებ ბირ ელ-ყუტში, ბეთლემის მახლობლად, რომელიც ერთი წელია დიდად პატივცემულმა პატრმა კორბომ აღმოაჩინა. მონასტრის ნანგრევებში პატრ კორბოს წილად ხვდა ბედნიერება ეპოვნა ოთხი ქართული წარწერა, რაც საშუალებას გვაძლევს გავარკვიოთ მონასტრის თანამსგავსება და დავადგინოთ მისი აშენების თარიღი. წარწერების შესწავლის გასაადვილებლად ჩვენ ვსარგებლობთ ანბანის პირველი ასოებით: A, B, C, D.

წარწერა A ნაპოვნია სადგომ № 4-ზე⁵, წარწერა B ცენტრალური დიდი ეზოს კოლონადის დასავლეთით, ხოლო დანარჩენი ორი C და D აღმოჩენილია: პირველი — გეგმაზე ასო „d“-თი აღნიშნულ ადგილზე ღია ცის ქვეშ, ეზოს დასავლეთ ნაწილში, მეორე კი ასო „a“-თი აღნიშნულ ადგილზე დერეფნის დასასრულს. ეს უკანასკნელი თითქმის მთლად დაზიანებულია.

ყველა ეს წარწერა შესრულებულია მოზაიკურ იატაკზე ასომთავრულით (ხუცური მთავრულით), ე. ი. საეკლესიო დამწერლობით.

² M. Tarchnisvili, Monumenti di arte georgiana presso Antiochia, in *Bedi K'art'liissa*, n. 9, marzo 1951, pp. 17—20.

³ U. Monneret de Villard, Una chiesa di tipo georgiana nella necropoli tebana, in *Coptic Studies in honor of W.E. Crum*, Boston, Mass. 1950, pp. 495—500; cfr. *Bedi Kartliissa*, 11, febbraio 1952, pp. 25—27.

ამ ტიპის ეკლესია არ შეიძლება იყოს VII საუკ. უფრო გვიანდელი და შეიძლება მიადწიოს პეტრე იბერიელამდეც.

⁴ ამ აღმოჩენების შესახებ იხ. გამოქვეყნებული წერილები:

La Terra Santa-ში, giugno 1953, pp. 181—186; *ibidem* settembre 1953, pp. 279—284.

⁵ შეადარეთ საბერძნოვნო ნაგებობის გეგმა, შესრულებული P. V. Corbo-ს მიერ, მოთავსებულია „*La Terra Santa*“-ში, sett. 1953, p. 280. (უფრო დიდი მასშტაბის გეგმა იხ. გვ. 59. ვ. ჩ.).

ქართული ტექსტი

1. შუქუნიძე ქრისტე ზე მ	1. შეწვენიტა ქრისთა და მ-
2. ეფრემიძე მკრძანე მკრძანე	2. ეოხებოთა წმიდისა თეოდორესითა
3. შ-ე წმინდნი ღმრთი ზე ღმრთი მკ	3. შ-ნ ანტონი აბა და იოსია მო-
4. მსხველი ამის სეფისა და მა-	4. მსხველი ამის სეფისა და მა-
5. მკ ზე ღმრთი ღმრთი მკ	5- მა დედა იოსიაჲსი ამენ.

ამ წარწერის წაკითხვა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს*, წარწერა სრული სახითაა შემონახული: მისი დიდი და მრგვალი ასოები ჰგვანან ბოლნისისა და ჯვარისას (V—VI სს.)⁶. ასო „ბ“ ზემო ნაწილში თავშეკრულია ზუსტად ისევე, როგორც ბოლნისისა და ჯვარის წარწერებში. თუმცა ასო „შ“ კი ღიაა.

ამ წარწერაში სამი სიტყვაა შემოკლებული: ქრისტე (პწკარი 1), თეოდორე (პწკარი 2) და შ-ნ (მესამე პწკარის დასაწყისი) მათი ქარაგმული ნიშნებით. ეს ქარაგმები და ლამაზი წარწერის მთელი ეს ტექსტი გვარწმუნებს, რომ VI საუკუნის ქართულ ეპიგრაფიკას შორეული ტრადიცია ჰქონია უდაოდ, გაცილებით აღრინდელი, ვინე VI საუკუნისა, რაც ბოლნისის წარწერიდანაც მტკიცდება.

წარწერაში სამი პირია მოხსენიებული: თეოდორე, ანტონი აბა და იოსია. ეს წმ. თეოდორე ტიროელი აღმოსავლეთის სახელოვანი წამებულია (IV საუკუნე), მეტად პატივცემულია აღმოსავლეთში და, უპირველეს ყოვლისა, იერუსალიმში. კ. კეკელიძის მიერ გამოცემული იერუსალიმის საეკლესიო სამართლის ერთი ქართული ვერსიის მიხედვით⁷, VII—VIII საუკუნეებისა, მას ოთხჯერ დღესასწაულობენ — 10 მარტს, 2 თიბათვეს, 2 მკათათვეს და 8 აგვისტოს. იერუსალიმში იყო აგრეთვე ერთი ეკლესია, წმ. თეოდორესადმი მიძღვნილი, VII საუკუნისა, რომლის შესახებაც იმავე საეკლესიო სამართალშია ლაპარაკი: 3 მკათათვეს, 23 სექტემბერი.

* იგი უპირაგმოდ წაკითხება ასე:

1. შეწვენიტა ქრისტესითა და მ—
2. ეოხებოთა წმიდისა თეოდორესითა
3. შეიწყალენ ანტონი აბა და იოსია მო—
4. მსხველი ამის სეფისა და მა—
5. მა დედა იოსიაჲსი ამენ.

* M. Tarchnisvili, Les récentes découvertes épigraphiques et littéraires en géorgien, in le Muséon 63 (1950) pp. 249—250.

⁷ Tbilisi, 1912.

აბატი* ანტონი (პწკარი 3). ცნობილია ერთი აბატი ანტონი წმ. მართას ცხოვრებაში, წმ. სიმონ მესვეტეს დედა (VI საუკ.), სადაც ნათქვამია, რომ წმინდანმა გამოზარდა სამი ქართველი მონაზონი, ერთი მათგანი იყო „ანტონი მონასტრის პატივსაცემი ილუმენი და მრავალი ბერის მეთაური“⁸.

* Н. Марр, Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивара (Записки восточн. отдел. русск. археол. общества 13(1901), стр. 38; Acta SS. Maii V, pp. 423—430.

გ. კობახიშვილის წიგნის რედაქტორის შენიშვნა, წმ. მართას ცხოვრების კომენტატორის მიხედვით, რომელიც მოთავსებულია Acta SS Maii V-ში. წმ. სიმონ უმცროსი დაბადებულია 521 წ. და გარდაცვლილია 596 წ. (გვ. 304, № 20, ბოლოში). ქრონოლოგია დადგენილია ქ. ანტონიში მომხდარი მიწისძვრის მიხედვით, როდესაც წმინდანი ხუთი წლის ასაკში იქაურობას გასცლია.

ქართველი აბატი ანტონი წავიდა და წაიღო წმიდა ჯვრის წმიდა ნაწილები. წმიდა ნაწილებს წაასლებად წავიდა წმ. სიმონთან წმ. მართას სიკვდილის შემდეგ (551), ერთი წლის შემდეგ სტეფანოსის (სტეფანოსის) სვეტზე ასვლიდან ანუ 552 წელს, როდესაც წმინდანი 32 წლისა იყო (შეად. გვ. 389, № 4 და თავი VIII, გვ. 423).

ანტონმა წაუღო ჯვარი წმ. სიმონის და მთაზე ღარა, რამდენიმე წლის შემდეგ წმინდანმა იგი სელევიკის ეპისკოპოსად დანიშნა (შეად. VIII, გვ. 424, № 70).

* მესამე სტრიქონში მოხსენიებული „ანტონი აბაი“ მ. კარბინიშვილის „აბატი ანტონის“ სახელით აქვს გადმოცემული. დასაშვებად მივჩნეოთ, რომ „აბაი“ საკუთარი სახელი შეიძლება ყოფილიყო და არა საეკლესიო თანამდებობის პირი „აბატი“. ასევე აღვნიშნავთ, რომ აბაი ანტონი არაბულად „ამა ანტონის“ შესატყვისი განხილავდა, რადგან თითოეულის სახელი მხედვებით არ არის გამოყოფილი; ამდენად დასაშვებია ნებისმიერი ვარიანტი. ამის საფუძველზე 1-ლი წარწერის დათარიღება VI საუკუნის მიწის არ დაუმტკიცებია, რადგან საამისო უტყუარი საბუთი ჯერ ჩვენ არ გვაქვანია. მხოლოდ ერთი რამ ნათელი და სარწმუნოა, რომ არქეოლოგიური ინვენტარის წყალობით ქართული მონასტერი IV საუკუნის ძველი გახდა. ამის შემდეგ საფუძველი ეცლება საპირისპირო მოსაზრებებს, რომ წარწერები მოგვიანო ხანაში შესრულებულად მიგვეჩნია. სინამდვილესთან უფრო ახლო იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ქართული მონასტრის, იგივე ლაშთა მონასტრად წოდებულს; განმარტებული პეტრე იბერიელი სამონასტრო ცხოვრებას სათავეში ჩაუდგებოდა თუ არა, მისევე დაცემით უნდა გავთვებულიყო მოზაიკური წარწერები IV საუკუნის წმიდა თეოდორეს სახელზე. მაშასადამე, სინქრონიზირებული ხდება როგორც სამონასტრო ცხოვრების განახლება, ასევე მისი ეპიგრაფიკული დადასტურებაც. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაუკონკრეტებელი იქნებოდა, რომ მოვიგონებთ ქართულებს წმ. თეოდორესადმი მიძღვნილი მონასტერი უწარწეროდ დაეტოვებინათ და ამგვარად ბერებს ქრისტიანული იდეოლოგიის პირობაჲდის მთავარი მიზანი უსაგნო გაეხდათ. სამწუხაროდ, IV საუკუნეზე აღმართული წარწერები ძალიან დაზიანებული ან მოსპობილია, მაგრამ ზოგი წარწერის შემორჩენილი კვალისა და მიხედვით შესაძლებლობა გვეძლევა უფრო გარკვეული აზრი შეგვექმნებინა და დაგვედინა, თუ რა ხანგრძლივი ისტორია გავუძლია ქართველთა სამონასტრო ცხოვრებას ადრე საუკუნეებში. მონასტრს რომ გადაეცემა-განახლება განუცდია თავისი არსებობის მანძილზე, ეს არქეოლოგიურმა შესწავლამაც გამოავლინა დღის სინათლეზე. გასარკვევი რჩება მხოლოდ ის, თუ რა ვითარებაში მიმდინარეობდა მოღვაწეობა სამშობლოდან მეტად დაშორებულ ქართული კულტურის კერებში, რამაც წარუბო-

იოსია ებრაული საკუთარი სახელია ბერძნული ფორმით (იოსი-
ას), ქართული ნომენკლატურისათვის სრულიად უცნობი.

წარწერის შინაარსი ცოტა ბუნდოვანია. კარგად არ იციან, რო-
გორ გაიხსნას მესამე პწკარის ქარაგმული სიტყვა შ"ნ. პროფ. მი-
ხეილ წერეთელი, რომელსაც წარუდგინეს წარწერა A, B, C, კით-
ხულობს შ"ნ-ს როგორც „შეიწყალენ“.

მეორე სიტყვა, რომელიც პირველად გვხვდება ამ წარწერაში,
არის „სეპი“ (პწკარი 4), რომელიც ჩვენ მივიჩნიეთ ირანულ ტერ-
მინად: ნამდვილად კი „სეპი“ სირიული სიტყვაა. „სეპ“, „სეპ“-ი,
ე. ი. ქვიანი, კენჭოვანი, ქვების სერია, მასასადამე, მოზაიკა⁹. ასეთი
ინტერპრეტაცია დასტურდება ზედსართავი სახელით, „მომსხმელი“
ზმნიდან „სხმა“: დადება, დადგმა, დაწყობა. ზმნა „მოსხმა“ ღღეს
იხმარება ტანსაცმელზე მოკაზმულობის ნახელავის მიმაგრების მნი-
შვნელობით, როგორიცაა მარგალიტი, ძვირფასი ქვები და სხვ.

გამოთქმა „მშობლების“ მაგიერ აქ ხმარებულია მისი შერწყმე-
ლი სახელი „მამა-ღედა“, როგორც ბიბლიაში¹⁰.

ამ განმარტების შემდეგ ამ წარწერის ლათინური თარგმანი იქ-
ნება:

1. Auxilio Christi et
2. intercessione sancti Theodori
3. miserere (Deus) Antonii abatis et Iosiae
4. stratoris huius sepi et pa —
5. tris — matris Iosiae. Amen.

მაგრამ ყველა ხედავს, რომ მსგავს წინადადებებს სიძნელე ახ-
ლავს: არცერთი ქრისტიანი ღმერთს არ მიმართავს ქრისტეს მეშვეო-
ბით. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩვენ აქ გვაქვს წარწერის ერთი ძველი.
ფორმულათაგანი უცვლელად შემონახული, რომელშიც ქართული
ფრაზეოლოგიის მიუხედავად ქრისტე პირველ რიგში მოიხსენიება.

ცული კვალი დააჩნია პალესტინის სამწიგნობრო განვითარებას და შექმნა საეკლესიო.
მწკრლობის მთელი ეპოქა. ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნიდან მოკიდებული
ქართველთა სამონასტრო ცხოვრება რომ ვითარდებოდა პალესტინაში, ეს ჩანს იერუ-
სალიმის უდაბნოს ჯვარის მონასტრის ზეთისხილის ბაღში უძველესი კატაკომბის არ-
სებობით, რომელიც ქრისტიანული ტრადიციით ქართველ მონაზონთა საძვალედ ითვ-
ლებოდა. მთარგმნელმა პირადად ინახულა 1935 წელს ჯვარის მონასტრის უძველესი
კატაკომბი და მონასტრის ახლანდელმა ბერძენმა ილუმენმა და სხვა ეროვნებათა—იტა-
ლიელების, ფრანგებისა და ინგლისელთა მონასტრების წინამძღვრებმა დაადასტურეს,
შემოაღნიშნული ტრადიციული გადმოცემა. მთარგ.

⁹ იხ. ბერძნული პქფიც,

¹⁰ იხ. Byzantinische Zeitschrift, 40 (1940), გვ. 62.

აქ იხსენიება ოსია, რომელმაც ქრისტეს შეწევნითა დაწმ. თეოდორეს ჩარევით ეს მოზაიკა გამართა. ამ შემთხვევაშიც აკლია სახელი შემწევენი ღმერთისა, რომელიც წარწერაში არ მოიპოვება. ამავე სიძნელის წინაშე დავდგებით, თუ წავიკითხავთ „შ“ნ“ როგორც „შენ“: „შენ (გიძღვნი უფალო ამ ნამუშევარს) მე აბატი ანტონი, იოსია...“. მიუხედავად ამ ნაკლოვანებისა, წარწერა თავისუფლად ინარჩუნებს თავის მაღალ ისტორიულ ღირებულებას.

II. წ ა რ წ ე რ ა B (იხ. ფოტო 119—120)

1. ԾՇ ԺԳԿԺ	a	1. ...და ძუძ —	1. et al-
2. ԴԳԿԻՆ Ժ		2. ეულნი მ—	2. umni
3. ՇԹԻՆ ԼԸ		3. ათნი ბა —	3. eorum Ba-
4. ԿԳԿԺ ԾՇ		4. კურ და	4. kur et
5. ԴԿԻ—ԳԿԺ	b	5. გრი ორგ —	5. Gzegor Orm-
6. ԴԽ ԾՇ Ի		6. იზღ და ნ —	6. ird et
7. ՇԽԳԻՆ		7. აშობნი	7. nali
8. ԺՇԹԻՆ ԽԴ		8. მათნი ქ-ე...	8. eorum Christe...
[9. . . .]	c	1. შინ (შენ?)	1. (miserere?, tibi?)
[10. . . .]		შეიწყალენ? შენ?)	
11. ԻՄ ԴԴ ԻՆ		2. ამენ.	2. amen.
12. ՇԽ ԴԻ			

წარწერა B მოთავსებულია რვაპწკარიან სწორკუთხედში, რომელიც ორ თანასწორ კვადრატად არის გაყოფილი (კვადრატის სიგანე 45 სმ). თითოეულში ოთხი პწკარია (a, b), ყოველ კვადრატს თითო ზოლი აკრავს, როგორც ეს ნათლად ჩანს ფოტოსურათზე, რომლის გამოქვეყნებას დიდად პატივცემული პატრი კორბო არ დააყოვნებს. ეს წარწერა, როგორც ჩანს, უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე წარწერა A. მაგრამ ეს განსხვავება შესაძლოა გამოწვეული იყოს მისი ავტორის ხელწერითაც, რომელიც აშკარად არ არის A წარწერის მსგავსი. აქაც ასო „ბ“ დახურულია და „შ“, პირიქით, ღიაა. მიუხედავად მცირე დაზიანებისა, მეექვსე და მეშვიდე პწკარს შორის წარწერა მაინც კარგად იკითხება.

წარწერა c, ფოთლების გვირგვინში მოთავსებული, კვადრატ b-ს მარჯვნივა და თავდება „ამენით“. ეს „ამენი“ ამავე დროს უჩვენებს, რომ აქ თავდებოდა წარწერა. რამდენადაც სწორკუთხედი მთლიანად შემონახულია და ტექსტი a კვადრატისა გრძელდება „და“-თი, ჩვენ

უნდა ვივარაუდოთ, რომ წარწერა მთლად სრული არ არის, რაც მისი არასრულყოფილი შინაარსიდანაც ვლინდება.

დარწმუნებული ვარ, რომ მთლიანად ეს წარწერა არანაკლები სამი სწორკუთხედისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი. მაშასადამე, აკლია პირველი კვადრატის გარენაწილი და მესამე კვადრატში გადარჩენილი ორი პწკარის შემავსებელი. ამისდა მიუხედავად, ეს წარწერა მეტად მნიშვნელოვანია.

სიტყვა „ძუძუელი“¹¹ ყველა ქართულ ლექსიკონს აკლია, მაგრამ მას ჩვენ ვხვდებით სომეხ აგათანგელოსის¹² უძველეს ვერსიაში და ნიშნავს: მოწაფეს, სიტყვისაგან ძუძუ; ბაკური წმიდა დინასტიური საკუთარი სახელია, პირველი ბაკური, შემდეგ ბაქარი; ამ სახელს საქართველოში არქმევდნენ მხოლოდ სამეფო სასახლის წევრებს.

ნათელი არაა, რაც „ბაკურს“ მოსდევს 4 და 5 პწკარში „და გრი“. ყოველთვის ვვარაუდობდი, რომ წარწერა b გაგრძელება უნდა იყოს a-სი. მე მივიჩნევდი „და“-ს (მეოთხე პწკარის ბოლო) როგორც კავშირს და „გრი“-ს, როგორც დაქარაგმებულს „გრიგორი“ (გრეგორი), მიუხედავად იმისა, რომ ვერ ვხედავ რაიმე ნიშანს ქარაგმისას „გრი“-ს თავზე (მეხუთე პწკარში). პროფ. მ. წერეთელს ასეთი ნიშნის არსებობა დასაშვებად მიაჩნდა და კითხულობს „გრი“- ასე: გიორგი ან გრიგორი, მე ვამჯობინებდი გრიგორს, ვინაიდან ქარაგმის ნიშანი გიორგისათვის, საერთოდ, მიღებულია „ვი“ და საქართველოში V—VI სს. დარქმეული სახელი გრეგორი უფრო მეტად გავრცელებულია, ვიდრე გიორგი.

„ორმიზდი“ (პწკარი 5—6) ახალი სახელია, იგი ნამდვილი სპარსული საკუთარი სახელია, ისე როგორც „ბაკური“, c წარწერის პირველი სიტყვა კარგად არ იკითხება: შინ? შენ? მ. წერეთელი კითხულობს „შენ“ და ხსნის როგორც „შ-ნ“ წარწერა A-ში — შეიწყა-ლენ.

მაშასადამე, ამ წარწერაში ნახსენები არიან „მათი“¹³ მოწაფენი ბაკური, გრეგორი, ორმიზდა და მათი შვილები“, ამას მოსდევს ქრისტესადმი მიმართვა და ბოლოვდება ამენით.

¹¹ ou-უ.

¹² G. Garitte. Un fragment géorgien d'Agathange, in Le Muséon 61 (1948), p. 93, rigo 13.

¹³ პირველ კვადრატში მოხსენიებული წინა პერი წაშლილია.

III. წარწერა C (იხ. ფოტო 107)

1. ქაიხაძე თეოდორი	1. წმიდა თეოდორ-	1. Sancte Teodor-
2. ემარ /z/ ანდა ბო-	2. e Mar(u)an et Bur	
3. რზნ	3. /z/ რზნ... ენ ამი-	3. rzn en
4. ['] 7	4. ე.	ami-
5.]		4. e

2—3 პწკარში ორი პიროვნების სახელი უნდა იყოს: მარუან და ბურზნ, რომელნიც ევედრებიან წმიდა თეოდორეს; უეჭველია, ეს წმინდანი ეკლესიის და მონასტრის სახელის მიმცემი პატრონია. ეს სახელები საქართველოში ცნობილი იყო ცოტა სხვანაირი ფორმით. ქართლის ცხოვრების მიხედვით პეტრე იბერიელის (V საუკუნე) ქართული სახელი მურვანოსი იყო და ამავე პეტრეს მამას ბუზმირი რქმევია. სახელ ბუზმირს ერთი ქართველი თავადი ატარებდა დაახლოებით VI საუკუნის ბოლოს¹⁴. წარწერის დანარჩენი ჩამონგრეული ნაწილი არავითარ შთაბეჭდილებას აღარ იძლევა.

IV. წარწერა D (იხ. ფოტო 118)

ეს წარწერა, რომლის საწყისი ასოებიღაცა გადარჩენილი ზუთივე პწკარში, ყველა დანარჩენზე უფრო მშვენიერი იყო.

[1. .]	1. ვერტიკალური ხაზი	1. una linea vertikale
2. ზ	2. ზ?	2. Z?
3. 7(?).	3. ი?	3. I?
4. CO (?)	4. კო?	4. Co?
5. MCO (?).	5. ყო?	5. Qo?

მისი ასოები უფრო დიდებია, ვიდრე სხვებისა. იგი შეიცავდა, რა თქმა უნდა, ყველა საჭირო ცნობას ამ ძეგლის შემქმნელთა და აქაურ შემოქმედთა შესახებ.

დათარიღება

დათარიღებისათვის საშუალება გვძლევა გავითვალისწინოთ აღნიშნული ელემენტები. ის გარემოება, რომ ყველა წარწერაში ასო „ზ“ ყოველთვის დახურულია და იგი გახსნას არ იწყებს VII საუკ. ნახევრამდე (ჯვარის ეკლესია მცხეთის ახლო, საქართველოში), უნდა

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I. თბილისი, 1928, გვ. 217, 241.

ვერწმუნოთ, რომ ეს წარწერები არ შეიძლება იყოს VI საუკუნეზე უფრო გვიანდელი. მეორე მხრივ ასო „შ“ აქ ყოველთვის ღიაა, მაშინ როდესაც ამავე ასოს ბოლნისის წარწერაში ვხვდებით (493—494 წლები) ორი დაწერილობის ფორმით: დახურული და ღია. ეს ფაქტი დაამტკიცებდა, რომ ჩვენი წარწერები არ შეიძლებოდა ყოფილიყო VI საუკუნეზე ადრინდელი. უფრო ზუსტი დათარიღებისათვის შეიძლება ვსაარგებლოთ უჩვეულო საკუთარი სახელით — „ორმიზდი“, რომელიც წარწერა Bb-ში გვხვდება. ეს სახელი სრულიად უცხოა ქართული ნომენკლატურისათვის, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის დაარქვეს ერთ ქართველ ბატონიშვილს — სპარსეთში ტახტზე მჯდომი თვითმპყრობელის პატივსაცემად, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს მბრძანებელი იყო V—VI სს. ორმიზდ III (457—9) ან უკეთ ორმიზდ IV (579—590).

სამეფო სახელების — ბაკური, ორმიზდი, — საპატივცემოდ ეს წარწერა შეეძლო გაეკეთებინა რომელიმე მაღალი თანამდებობის მქონე პირს, თუნდაც ისე, როგორც ეს წარწერა B-შია.

ქართულისა და არაბერძნული წარწერების არსებობა ბეთლემის ახლო მონასტერში არ წარმოადგენს რაღაც არაჩვეულებრივს VI საუკუნისათვის, რომელსაც ეს წარწერები ეკუთვნის, ვინაიდან წმიდა საბას¹⁵ (524) ტიპიკონის მიხედვით, ნებადართული იყო ქართველი ბერებისათვის, რომლებიც თავიანთ მონასტერში ცხოვრობდნენ, წმინდა ღმრთის მსახურება შეესრულებინათ ქართულ ენაზე.

¹⁵ Ed. Kurtz, Das Typicon des hl. Sabbas, in Byzantinische Zeitschrift, 3(1894), p. 169.

მთარგმნელი ბექან გიორგაძე

В. И. ЧАЧАНИДЗЕ

ПЕТР ИВЕР И АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ ГРУЗИНСКОГО МОНАСТЫРЯ В ИЕРУСАЛИМЕ

Резюме

Петр Ивер (411—491) принадлежит к числу наиболее выдающихся деятелей грузинской культуры. Значение его деятельности выходит далеко за пределы грузинской действительности. Как неоднократно отмечалось современными ему византийскими авторами, он играл особую роль в культурной и идеологической жизни Восточно-Римской империи.

Биографы Петра Ивера подчеркивают «многогранность и широту его таланта, проявляющегося от юности до глубокой старости»; сии пишут о Петра Ивере как об «удивительно прославленном во всем мире человеке». Автор грузинского «Жития Петра Ивера» считает его «гордостью Грузии». Акад. И. А. Джавахишвили писал о большом авторитете и безграничном уважении к Петру Иверу, «которое он снискал даже в кругах своих противников». По словам акад. Эрнеста Хонигманна, «личность Петра оказывала неизмеримое впечатление на наиболее возвышенные души».

Иверийский царь Вараз-Бакар, отец царевича Мурвана (будущего Петра Ивера), проявлял большую заботу о его воспитании, пригласив с этой целью ученого Митридата Лаза, в будущем неразлучного наставника и друга Петра, известного в дальнейшем под именем Иоанна Лаза.

В силу сложной политической обстановки в южных соседних странах Грузии в V веке, царь был вынужден отослать сына в качестве заложника ко двору византийского императора Феодосия II, где воспитанию Мурвана уделяли большое внимание как император, так и его сестра Пульхерия и супруга его Евдокия.

Духовная атмосфера, сложившаяся вокруг Петра Ивера, оказалась весьма плодотворной для развития его личности. Евдокия (до принятия христианства — Атенайда) была образованной женщиной, воспитанной на античных традициях и обладавшей литературным талантом.

Отец ее, Леонтий, преподавал неоплатоническую философию в Афинской школе.

При дворе императора молодой Петр быстро выдвинулся и достиг значительных успехов: был назначен на должность начальника царской кавалерии. Но несмотря на свое блестящее положение он покинул двор и вместе с Иоанном Лазом тайно отправился в Палестину. С этого времени начинается новый период в духовной и практической деятельности Петра Ивера.

Палестина, Сирия и Египет, в частности, город Газа, близ которого в Маюме Петр получил высокую должность епископа, в V веке представляли значительный центр интеллектуальной жизни, где происходило интенсивное изучение античного философского наследия. Наряду с греческими памятниками христианской литературы, там переводились на сирийский язык античные философские сочинения, расширялись изучение и разработка античной философии. Там же была переведена с греческого на сирийский язык большая часть биографии Петра Ивера и источники, содержащие сведения о его жизни.

Петр Ивер — значительная фигура в этой идеологической и интеллектуальной жизни. Из письменных сведений четко вырисовывается его энергичный, непримиримый характер и высокий интеллект. Вместе с тем, ряд фактов свидетельствует о том, что Петр Ивер равнодушен к должностям, догматическим спорам и официальным документам, направленным к узаконению отдельных, враждующих между собой направлений, возникших внутри церкви.

Вокруг Петра Ивера объединяется группа известных деятелей того времени. Среди них Иоанн Руфус — автор многих работ, в том числе т. н. Сирийского жития Петра Ивера, занявший кафедру в Маюме после Петра; Захарий Ритор — автор многих исторических и теоретических (полемических) сочинений, в которых нашло отражение глубокое знание неоплатонизма. Он написал специальную работу, посвященную жизни и деятельности Петра Ивера, к сожалению, до нас не сохранившуюся. Богатые сведения о Петре содержит его «Церковная история».

Петр Ивер находился в дружественных отношениях с известным писателем и деятелем Тимофеем Элуром, в рукоположении которого патриархом Александрии он принял участие. Известие о том, что Петр Ивер находится в Александрии и должен принять участие в торжественной церемонии рукоположения, вызвало в народе такое воодушевление, что, по словам историка, «они тотчас устремились к нему, подняли на плечи и привели так, что он даже не прикоснулся к земле».

Тесная дружба связывала Петра Ивера с Исаем Египетским, к которому известный ученый Эней Газский обращался за помощью при толковании сложных и трудных текстов Платона, Аристотеля, Плотина.

Одна из значительных сторон деятельности Петра Ивера связана с широко развернувшимся строительством монастырей, церквей и гостиниц в странах ближнего Востока. Особое внимание привлекают построенные им грузинские монастыри. В одном из них, до настоящего времени именуемом грузинским монастырем, провели многие годы своей жизни Петр Ивер и Иоанн Лаз. Один из построенных Петром Ивером грузинских монастырей был обнаружен (1952 г.) поблизости от Вифлеема итальянской археологической экспедицией.

В долгий период жизни за пределами Грузии в душе Петра Ивера не угасала любовь к родным, к грузинскому народу и культуре. Он получал письма от близких, переписку вели с ним мать Бакурдухт (дочь царя Бакура), царь Арчил (брат его деда) и др.

Сведения об этой выдающейся личности появляются в Грузии только с XIII века. Причину этого, согласно мнению исследователей, нужно искать в том, что Петра Ивера считали в Грузии еретиком, как монофизита. Лишь с XIII в. имя Петра Ивера становится популярным в Грузии и грузинская церковь объявляет его собственным святым.

Предметом особого внимания мировой науки имя Петра Ивера становится после появления в свет исследований советского ученого Шалва Нуцубидзе и западного ученого Эрнеста Хонигманна, идентифицирующих Петра Ивера с Псевдо-Дионисием Ареопагитом.

В средневековой восточно-христианской и западной философии большой известностью пользовался т. н. ареопагитский корпус (Corpus Areopagiticum), представляющий христианскую переработку неоплатонизма. Историческая традиция создание этого корпуса приписывала деятелю I века Дионисию Ареопагиту. Определяющее влияние ареопагитских идей испытали Иоанн Скот Эригена (IX в.), Майстер Экхардт (XIII в.), Николай Кузанский (XV в.) и др.

Большое влияние это учение оказало и на средневековую грузинскую философскую мысль, т. к. ареопагитский корпус стал известен в Грузии весьма рано. После полного перевода корпуса, выполненного Ефремом Мцире (XI в.), ареопагитское учение, вместе с античным неоплатонизмом, становится идейным источником наиболее значительного и последовательного философского течения в Грузии. Следует ука-

зять, что «мудрого Дионисия» упомянул и Руставели, как источник одной из основных идей поэмы «Витязь в тигровой шкуре». Толкование идей добра и победы добра над злом в поэме Руставели берет свое начало в ареопагитском учении.

В эпоху Ренессанса, в условиях пробуждения особого интереса к неоплатонизму и ареопагитскому учению, в результате их интенсивного изучения, стала очевидной зависимость этого учения от идей Прокла (410—485), стало ясно, что ареопагитский корпус не мог возникнуть раньше второй половины V века и Дионисий Ареопагит не мог быть его автором. С этого времени встала проблема установления подлинного автора ареопагитских сочинений, имеваемого в науке Псевдо-Дионисием.

Дальнейшее изучение вопроса в XIX в. и в начале XX в. (Штигльмайр, Крюгер и др.) не привело к убедительным результатам.

Согласно исследованию Ш. Нуцубидзе («Тайна Псевдо-Дионисия Ареопагита», 1942), под именем Дионисия Ареопагита — автора ареопагитского корпуса — скрывается Петр Ивер. Теория Ш. Нуцубидзе является значительным шагом вперед с точки зрения разгадки проблемы. Вместе с тем она явилась новой и неожиданной для западной науки. Исследование Ш. Нуцубидзе получило отклик со стороны ряда советских ученых, среди которых большинство относится к нему положительно. За рубежом взгляды грузинского ученого обратили на себя внимание только после работы Э. Хонигманна „*Pierre l'Iberien et les écrits du Pseudo-Denys l'Areopagite*“ (Bruxelles, 1952).

Исследование Э. Хонигманна, представляющее по существу подтверждение тезиса Ш. Нуцубидзе, — результат самостоятельных и долгих разысканий автора. Первый раз он высказал свои предположения по этому вопросу в работе, написанной в 1946 г., затем в сообщении, представленном первому византино-славяно-ориенталистскому конгрессу в Нью-Йорке. Ознакомившись по короткой рецензии с работой Ш. Нуцубидзе, Э. Хонигманн вернулся к исследованиям в этом направлении. Сама работа Ш. Нуцубидзе осталась для него неизвестной.

Несмотря на это, ряд важных соображений и доводов в работах этих двух ученых совпадают. В работе Э. Хонигманна имеются как новые доводы, так и новые заключения. Он доказывает идентичность Иоанна Лаза (воспитателя и неразлучного друга Петра Ивера) с духовным отцом — автора ареопагитского корпуса — Иеротеосом, а затем

делает заключение о тождестве Петра Ивера с Псевдо-Дионисием.

Работа Э. Хонигманна произвела огромное впечатление на западную науку. Журнал «La nouvelle Clio» (1952, 15—8) выводы его назвал «поразительным открытием», подчеркивая вместе с тем «к сведению скептиков, сомневающихся в учености и образованности грузинских монахов в области греческой литературы» их грандиозный вклад в дело укрепления контактов между новой религией и греческой культурой. Согласно Фр. Дельгеру («Byzantinische Zeitschrift» 1953, 46В, № 2), Э. Хонигманн решил проблему, которая «на протяжении веков мучила науку».

На современном этапе теория Нуцубидзе-Хонигманна является предметом особого внимания и спора в мировой науке. По данному вопросу публикуется множество работ на различных языках.

СВЕДЕНИЯ О ПЕРЕНЕСЕНИИ ОСТАНКОВ ЦАРИЦЫ ТАМАР В ИЕРУСАЛИМ

В период моей работы в Италии (1945—1950 гг.) доктор теологии при дворе Ватикана картвелолог¹ Микел Тархншвили, по национальности грузин, рассказал мне интересную историю о перенесении останков царицы Тамар из Грузии в Иерусалим.

В частности, он сказал, что в архивных фондах Ватикана имеется редкий документ, повествующий о перенесении останков царицы Тамар в Иерусалим. Будто бы, перед нашествием монголов на Грузию, молодой царь Георгий Лаша, выполняя обет, данный матери, перенес останки царицы Тамар и похоронил их в одном из грузинских монастырей вблизи Иерусалима. Вместе с этим из Грузии были вывезены драгоценности царского двора и укрыты в монастыре.

Нам неизвестно, что представляет собой подлинник этого документа, хранящегося в Ватиканском архиве, однако в Парижской национальной библиотеке хранятся документальные материалы «Histoire Littéraire de la France. Ouvrage commencé par des religieux bénédictins... et continué par des Membres de L'Institut (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, T.XXI, Paris, 1847), где приводятся достоверные данные с соответствующими

¹ Картвелология — комплекс наук по изучению грузинского языка и культуры (литературы, истории, этнографии...).

щими разъяснениями по затронутому вопросу. Материалы эти обнаружены в 1847 году. В них упоминается о письме одного крестоносца, в котором имеются сведения о перенесении останков царицы Тамар в Иерусалим.

Впервые об обнаружении вышеприведенных материалов было сообщено в труде Перриха 1893 г. — *Reichert, Regesta Regni Hierosolymitani (MXCVII—MCCXCI) edidit Reinhold Röhricht. Oeniponti, 1893, pp. 233—4. 868.*

Перевод письма крестоносца с латинского на русский язык:

«Преподобному отцу во Христе и горячо любимому повелителю А(мадею), произведением Господа Бога архиепископу безансонскому, Г...де Бою, покорный слуга, аминь. Если бы я побеспокоил Вас осведомлением о моем благополучии, знайте, что по милости Божьей я и моя супруга пребываем здоровыми и невредимыми. О слухах Земли обетованной и других земель, расположенных вокруг, (сведения) эти я Вам вкратце собираюсь изложить, хотя они не все настолько значительны, чтобы казались достойными удивления. Во-первых, знайте, что королевство Иерусалим перемирие имеет с Саррацинами и также император Антиох(ии), который был подвергнут бесчисленным преследованиям, как со стороны султана Вавилона, так и со стороны короля Армении, долгое время имеет перемирие с названным султаном. Послушайте еще другие новости, которые достойны удивления. Мы слышали и считаем это правдой благодаря надежным вестникам, что из Иверии, какие-то христиане, которых называют грузинами, с бесчисленным количеством закованных солдат, воодушевленных божьей помощью, неустрашимо вооруженной рукой, смело восстали против неверующих язычников и уже из 300 крепостей и 9 больших городов, подчиненных своей власти, более сильные оставили, а более слабые превратили в пепел. Между упомянутыми городами какой-то расположенный на Евфрате из всех нехристианских городов был самый известный и большой. Властелином этого города был сын султана Вавилона, который схваченный упомянутыми христианами, был лишен головы, хотя обещал дать бесчисленное количество золотых денег. Что скажу более подробно? Те, которых я упомянул, придут освободить святую землю Иерусалима, подчиняя себе всех неверующих. Прославленный их шестнадцатилетний король равен Александру в доблести и скромности, но отнюдь не в верности. Этот же юноша кости матери своей могущественнейшей королевы Тамар с собою носит, которой пока она жила дал обет идти в Иерусалим и когда она умрет, проси-

ла сына своего, чтобы ее кости были сложены в гробницу Господа. Итак, он следуя просьбе матери, пожелал исполнить обет матери своей и ей обещал похоронить в святой земле, хотят этого или не хотят неверные...».

(Перевод выполнен на кафедре общей филологии Тбилисского педагогического института иностранных языков им. И. Чавчавадзе под руководством доц. И. Г. Шенгелия. Перевел Станислав Янович Равич, 20.IV.1972 г.).

По этому же вопросу высказались и грузинские ученые: проф. С. Какабадзе в 1940 году в газете «Индустриальный Кутанси» от 11 декабря № 286 и академик Ш. Амиранашвили в статье опубликованной в журн. «Сабчота хеловнеба» («Советское искусство»), 1961 г., № 4.

О вышеназванном документе, хранящемся в фондах Ватикана, хорошо знал предводитель Римского католического института востоковедения «Понтифике» Альберто Фори, который вскоре после его назначения патриархом Иерусалима в 1946 году пригласил к себе итальянского археолога П. Вирджилли Корбо, производящего археологические раскопки вблизи Иерусалима в пустыне Иордана на территории предполагаемого местонахождения грузинского монастыря, известного под названием «Лазского».

В результате археологических раскопок был обнаружен грузинский монастырь имени Святого Теодора с замечательными памятниками, среди которых особенную ценность представляют мозаичные грузинские надписи на полу монастыря, свидетельствующие о том, что грузинская письменность возникла почти на полвека раньше, чем это предполагалось до сих пор наукой.

По имеющимся сведениям, эти редкие мозаичные надписи были разобраны, уложены на цементную основу и в виде плит перенесены в Иерусалимский музей. Предполагают, что эти надписи почти на полвека раньше, чем известные надписи в Болнисском Сионе (492 г.) и Мухетском Крестовом соборе (Джвари — VI в.).

Исторические и церковные источники, а также найденные в результате раскопок материалы подтверждают, что в обнаруженном в Иерусалиме грузинском монастыре в пятом веке жили и работали выдающиеся грузинские мыслители Иоани Лаз и его ученик Петр Ивер. При раскопках были найде-

ны три захоронения. Ученые предполагают, что они принадлежат Иоанну Лазу, Петру Иверу и Абраму Архибелю.

Из-за недостатка средств В. Корбо приостановил раскопки. Однако, как нам стало известно, в настоящее время раскопки в этом районе ведутся широким фронтом археологической экспедицией других стран.

При таком характере раскопок и отсутствии международного контроля за ними имеется большая опасность в том, что величайшие культурные памятники могут быть утеряны как для нашей страны, так и для всей мировой культуры.

Считаем целесообразным, чтобы этим важным вопросом незамедлительно занялись компетентные ученые республики и наша страна приняла бы нужные меры, основанные на международной законности, во избежание нежелательных последствий.

Итальянская археологическая экспедиция под руководством П. Вирджиллио Корбо обнаружила в 1952 г. грузинский монастырь в районе Бир ел-Кутт, недалеко от Вилфлеема, к северу-западу от Хирбет Синар ел-Ганам (фиг. 29, фото 1, 2, и 95). Монастырь этот представляет собой комплекс строений: с северной стороны воздвигнута церковь-I (фиг. 30), которая связана с внутренним двором (13) и строениями, расположенными к юго-западу, а также с площадкой с мозаикой и столовой (4). Мозаичный пол столовой хорошо сохранился. С южной стороны к столовой примыкает помещение, являющееся, по мнению В. Корбо, кухней. Ее пол также покрыт мозаикой. Кухня связана с двумя помещениями (6 и 7) с мозаичным полом. Одно из них (6) — с даильней для винограда, другое (7) — с даильней для получения оливкового масла. Помещение (7) имеет связь с хлевом (8), где устроен бассейн.

Назначение других помещений (9, 10, 11, 12) неизвестно, так как они полностью разрушены, но и эта часть монастыря изобилует мозаикой и цветным плетением.

Центральную часть монастыря составлял прямоугольной формы двор (13), к которому с северной стороны примыкает часовня (2), с юга — помещения 10, 11, а с восточной стороны — комнаты привратника (14 и 15). С востока вестибюль ведет к колоннам, окружающим двор. К северу от колонн — проход к некрополю (16—18). С восточной стороны дверь ведет в помещение 12, а с запада — проход в придвор 3.

Колоннада образует узкую прогулочную дорожку, которая окружает двор. Дорожка полностью была вымощена мозаикой.

Во дворе находятся бассейны (сс) и углубление (в) для стока воды. Двор также целиком покрыт мозаикой.

В. Корбо считает грузинский монастырь весьма оригинальным по плану строения и расположению вокруг двора помещений, а также наличием для винограда и оливков, указывающих на большую хозяйственную деятельность подвизавшихся здесь монахов. Грузинский монастырь выглядит в этом отношении, по его словам, весьма своеобразно сравнительно с другими монастырями Иудейской пустыни. При этом он указывает, что в качестве строительного материала частично был использован местный камень, а часть материала взята из развалин древней базилики «Рождества» Константина в Вифлееме.

В. Корбо грузинский монастырь датирует VI веком и считает его идентичным со строением, упомянутым Прокопием под названием Лазского монастыря в Иерусалимской пустыне.

В Грузинском монастыре Иудейской пустыни было найдено четыре цветных мозаичных грузинских надписи. Для изучения их пригласили исследователя грузинской письменности М. Тархнишвили. Он прочел надписи и дал их перевод.

Надпись I найдена в восточной части столовой (4). Она помещена в раме (см. фото 104 и табл. 1). Высота надписи, включая мозаичное плетение, достигает 81,5 см. Надпись состоит из пяти строк. Высота букв 10—11,5 см. Надпись хорошо сохранилась. Текст надписи (см. на стр. 92) в переводе с грузинского гласит: «Воспомоществованием Христа и ходатайством святого Феодора пусть поминует (Бог) авву Антония и Иосию, укладчика этой мозаики, и родителей Иосии. Аминь».

Надпись II. К северо-западному углу плетения (см. фиг. 30), окружающего большую белую мозаику двора, в последний день раскопок была найдена грузинская надпись (см. фото 107, табл. 2) на горизонтальной плоскости с двумя треугольниками по бокам. Длина всей площади надписи — 132 см. треугольников — 21 см. От надписи сохранились только три строки и след одной буквы четвертой строки. По мнению В. Корбо, надпись должна была состоять из пяти строк. Высота букв в первой строке — 11,5 см, во второй — 10,5 см и третьей — 9 см. Надпись обрамляют две полосы белого, синевато-зеленого и желтого плетений. На белом фоне тре-

угольников выделяется крест, выполненный зеленым и желтым плетениями. Текст надписи (см. на стр. 97) в переводе с грузинского гласит: «Святой Феодор, Маруана и Бурзен... ен... ами... е...».

Надпись III. Мозаичный пол западной стороны колоннады состоял из 28 квадратов (см. план, фиг. 30, I), каждый размером в 45 см. Квадраты отделены друг от друга богатым плетением (см. фото 121, 123—124). Квадраты следовали друг за другом попарно, как это видно по первым двум квадратам. У шестого ряда (с севера к югу) в конце пола имеется грузинская надпись, сохранившаяся только в трех квадратах (см. фото 119—120 и табл. 4). Надпись сделана на белом фоне черным узором. Строки отделены друг от друга желтыми линиями. Текст надписи (см. на стр. 95) в переводе с грузинского гласит: «И воспитанников их Бакура и Гри-Ормизда и детей их. Христос!... помилуй, Аминь».

Надпись IV. На восточной стороне белой мозаики, в том месте, где она разломана, сохранился фрагмент надписи (см. план, фиг. 30.а). От надписи уцелел только угол юго-восточной стороны с несколькими буквами (см. фото 118 и табл. 3). Текст помещен на белом фоне в раме розового и зеленого плетений и выполнен красными буквами. Надпись была составлена из пяти строк, отделенных друг от друга светло-фиолетовой и одной белой полосой из камешек (высота букв в строках соответственно 9, 8 и 5 см). С южной стороны мозаика почти полностью исчезла кроме угла, где сохранилась часть геометрического рисунка. Прочсть надпись невозможно, видны только отдельные буквы (см. на стр. 97).

В вышеуказанных надписях I, II и III упомянуты следующие лица: Святой Феодор (I и II надписи), авва Антоний (I надпись), Иосия и родители его (I надпись), Маруан (II надпись), Бурзен (II надпись), Бакур (III надпись) и Гри-Ормизд (III надпись). Личности эти известны в церковных источниках и в истории христианства. Они сыграли значительную роль в развитии культуры в древней Грузии и соседних с ней странах.

Святой Феодор является амасийским мучеником IV века Феодором Тироном. Он на ближнем Востоке пользовался большим почетом, в частности в Иерусалимской церкви. В Иерусалиме в его честь существовал храм (или монастырь).

Авва Антоний был грузином, селевкийским епископом, облеченным саном священства, «старейшиной честного монастыря и настоятелем сонма братства». Нет сомнения, что он и есть тот «авва Антоний» (надпись I), по поручению которого Иосия выполнил мозаику и сделал грузинскую надпись. Это могло быть в период 532—552 гг.

Имя Бурзен встречается в роду известного грузинского деятеля V века, впоследствии епископа Маюмского. Петра Ивера. Известно, что его отец и дед назывались Бурзоном. Сестра (неродная) Петра Ивера тоже носила сходное имя — Бузмирофура.

Из грузинского текста жития Петра Ивера узнаем, что его настоящее имя было Мурванос и что он «Петром» был назван лишь по прибытии в Палестину после того, как начал подвизаться на церковном поприще. Не может быть сомнения в том, что Маруан в надписи — это настоящее имя самого Петра, сохраненное в несколько измененной форме. А Бакур, упомянутый в надписи III, является дедом Петра Ивера по матери.

Из всего сказанного следует, что мы имеем дело с памятником, построенным самим Петром Ивером. Это подтверждается также сведениями из жития Петра Ивера, где говорится, что Петр Ивер в Палестине и Египте построил не один монастырь, в том числе и в Иорданской пустыне, недалеко от Иерусалима.

Дополнительным доказательством является и то, что в этом монастыре имеется специальное помещение с давяльной для винограда, что нехарактерно для других монастырей этой местности.

Грузинский монастырь в Иудейской пустыне мог быть построен при непосредственном участии Петра Ивера в период прибл. 444 г. Очевидно, к этому периоду относятся те надписи, в которых упомянуты Петр Ивер и его предки. Но эти надписи, по крайней мере, на одно столетие старше надписи с упоминанием «аввы Антония». Не исключено, что в результате землетрясения (эта зона весьма сейсмична) или по какой-либо другой причине, построенный Петром Ивером монастырь впоследствии был частично разрушен, но в дальнейшем его восстановили. Возможно, что заслуга в деле восстановления монастыря принадлежит Антонию Селевкийскому, который и поручил Иосии выложить мозаику и сделать соответствующую надпись. Может быть, относительно строительства или восстановления монастыря речь шла в надписи IV, как это считает М. Тархнишвили.

При раскопках монастыря были найдены монеты двух видов, в точности соответствующие двум эпохам, к которым относятся надписи.

Таким образом, во II и III надписях монастыря в Иудейской пустыне мы имеем древнейшие памятники грузинского письма, которые почти на полстолетие опережают надписи в Болнисском храме (см. табл. 5), считавшиеся до сего времени самыми древними. М. Тархнишвили относительно надписи I замечает, что ее первая часть сохранилась неизменной со

времени первоначального строительства монастыря. Академик Ш. Нуцубидзе, исследуя эту надпись, заявляет, что первые две строки надписи принадлежат раннему периоду, т. е. IV веку, а последние три строки сделаны в VI веке при восстановлении монастыря аввой Антонием.

Из перечисленных имен в настоящее время остается неизвестной личность Гри-Ормизда. Предполагают, что эта личность находится в каких-то родственных связях с Бакуром. По мнению М. Тархнишвили, это имя упомянуто в честь какого-то высокопоставленного лица, например, персидского царя Ормизда III (457—459) или Ормизда IV (579—590).

Грузинские надписи, обнаруженные в Иудейской пустыне, имеют большое значение для изучения истории культурной жизни Грузии в ранний период христианства. Прежде всего они дают новые материалы для изучения личности известного грузинского деятеля V века Петра Ивера. Они свидетельствуют о том, что Петр Ивер своей деятельностью в «святых местах» той эпохи выносил грузинский язык и грузинскую культуру на международную арену. Ему и другим подобным деятелям были обязаны грузины тем, что уже в конце V и начале VI веков их культура достигла такой высоты, что грузинским деятелям разрешено было в крупнейшем христианском центре — Иерусалиме — петь молитвы и изобразительно читать Апостол и Евангелие на своем родном языке. Эти надписи имеют также значение для изучения грузинской письменности. Исторические данные, характер письма, а также орфографические и языковые нормы свидетельствуют о том, что традиция грузинской письменности возникла и существовала значительно раньше, чем это принято считать.

Ученые считают, что крупнейшие мыслители грузинской культуры эпохи IV—VII вв. — Бакур Великий (IV в.), Мобидан (IV в.), Петр Ивер (V в.), Эстате Мхетский (VI в.), Иоанн Мосхи (VII в.) и др. писали свои творческие произведения на родном грузинском языке.

Археологические раскопки Иудейской пустыни имеют еще одно большое значение для грузинской культуры. Здесь обнаружены могилы почетных предков грузинской культуры — Иоанна Лаза и Петра Ивера. Из исторических источников было известно, что Иоанн Лаз и Петр Ивер были похоронены в монастыре, ими выстроенном, где до конца своей жизни они вели творческую работу. Академик Ш. Нуцубидзе об этом пишет: «Они лежат рядом в саркофагах под сенью грузинской обители в Иерусалиме, построенной ими».

110.

же, и хранить под плитами вечного покоя великую тайну о своих делах и своей матери-родине»².

Четыре могилы наших предков найдены в церкви (I) монастыря в восточной его части (см. фиг. 30; в увеличенном виде — на фиг. 34 и 35). Предполагают, что это — могилы настоятелей (аббатов) монастыря. В правой части под полом церкви найдены три могилы (3, 4, 5) и одна могила (7) — в левой части. В первых трех могилах саркофаги 4 и 5 оказались пустыми, а в могиле 3 среди костей было обнаружено серебряное кольцо с красным драгоценным камнем (см. фото 79, 4).

В. Корбо не обратил на эти могилы особого внимания; он не знал, что здесь похоронены великие мыслители своей эпохи—Иоанн Лаз в 464 г., Петр Ивер в 491 г. и Абрам Архипов (?).

Предполагается, что могилы 4 и 5 принадлежали Иоанну Лазу и Петру Иверу. Бывало чаще, что могилы больших деятелей разграблялись и уничтожались завоевателями, имеющими другое вероисповедание. Однако относительно разграбления могил Петра Ивера и Иоанна Лаза история ничего не знает. Акад. Ш. Нуцубидзе предполагает³, что позднее останки их перенесли в Палестинский грузинский монастырь «Джвари» и похоронили в том месте, куда привозили останки великих грузинов — Вахтанга Горгасали, Баграта Куропалати, Эквима и Георгия Мтацминдели, Шота Руставели и др.

² Ш. Нуцубидзе. Критические очерки. Мышление и творчество (на грузинском языке). Тбилиси, 1966, стр. 100.

³ Ш. Нуцубидзе; указ. труд, стр. 102.

V. CHACHANIDZE

PETRE THE IBERIAN AND EXCAVATIONS OF A GEORGIAN MONASTERY IN IERUSALEM

Summary

Petre the Iberian is one of the most brilliant Georgian scholars who did a great deal to promote Georgian culture. However, the significance of his work is not confined to his country alone. Byzantine authors, his contemporaries, have often stressed the outstanding part he has played in the culture and ideology of the East Roman Empire.

Petre the Iberian's biographers make particular mention of «the versatility and breadth of his talent which manifested itself till he had reached a venerable old age»; they write of Petre the Iberian as of a man «of remarkable renown throughout the world». The author of the Georgian «version» of «The Life of Petre the Iberian» names him «the pride of Georgia». Academician I. A. Djavakhishvili writes that «even among his opponents» Petre the Iberian was looked up to as a great authority and enjoyed a profound respect. According to Ernest Honigmann, «Petre's personality made a tremendous impression upon the most elevated minds».

King Varaz-Bakar of Iberia, the father of Prince Murvan (the future Petre the Iberian) gave his son a thorough education, having invited as tutor to the Prince the scholarly Mithridates the Laz who became Petre's close associate and friend. Later Mithridates was known as Ioanné the Laz.

In view of the critical political situation, that prevailed in the fifth century in countries lying to the south of Georgia, the King had to send his son as a hostage to the court of the Emperor Theodosius II, where the Emperor himself, his sister Pulcheria and his Empress Eudoxia devoted a great deal of attention to the education of Prince Murvan.

The spiritual atmosphere in which Petre the Iberian found himself happened to be most favourable to the development of his personality. Eudoxia (Athenais before she adopted the Christian faith) was an enlightened woman, a gifted writer, reared on the antique traditions. Her father Leontius taught neoplatonic philosophy at the Athens school.

Young Petre soon achieved prominence and considerable success at the Imperial court. He was appointed captain of the Royal Cavalry. Despite this, he left the court and, accompanied by Ioanné the Laz, escaped to Palestine. This marked the beginning of a new period in Petre the Iberian's theoretical and practical activities. Egypt, Syria and Palestine, particularly the city of Gaza near which Petre was appointed to the episcopal see of Mayum, were for a long period of time important centres of intellectual life where the works of ancient philosophers were assiduously studied. Works of Christian Greek literature, as well as works of antique philosophers were translated into Syriac; antique philosophy became an object of intensive research. It was there that the greater part of Petre the Iberian's biography and other sources containing information on him were translated into Syriac.

Petre the Iberian was a prominent figure in this ideological and spiritual life. Written sources show him up clearly as a man of great energy, uncompromising and endowed with a powerful intellect. At the same time, a number of facts attest that Petre the Iberian regarded high posts and dogmatic controversies with indifference, and took no notice of official documents legalizing antagonistic trends within the church.

A group of outstanding men surrounded Petre the Iberian. Among them was John Rufus, author of numerous works, including the so-called Syrian «Life of Petre the Iberian»; Rufus was Petre's successor to the see of Mayum; Zacharius the Rhetorician, another of Petre's associates, was the author of many historical and theoretical (polemical) works reflecting his profound knowledge of neoplatonic ideas. He wrote a book on the life and activities of Petre the Iberian which has not come down to us; but his «Ecclesiastical History» contains much valuable information concerning Petre the Iberian.

Petre the Iberian was on terms of friendship with the well-known Timothy Elurus in whose consecration as Patriarch of Alexandria he participated. The news that Petre the Iberian was in Alex-

andria and was to take part in the solemnities of the consecration aroused such enthusiasm among the people, that, according to the historian, «they ran up to him, raised him shoulder-high and carried him thus not letting his feet touch the ground».

Petre the Iberian was also a close friend of Isaiah of Egypt, whose assistance the eminent scholar Aeneas sought when construing difficult or obscure passages from Plato, Aristotle, Plotinus.

The construction of monasteries, churches and hostleries which was then carried on on a broad scale, was another important part of Petre the Iberian's activities. The Georgian monasteries he erected deserve especial notice. Petre the Iberian and Ioanné the Laz spent a great many years in one of them, called «Georgian monastery» to this day. One of the Georgian monasteries built by him was discovered near Bethlehem (1952) by an Italian archaeological expedition.

During the many years Petre the Iberian spent far away from his country, he never ceased to love it, its people and its culture. He received many letters from home when in Palestine, he kept up a correspondence with his mother Bakurdukht (daughter of King Bakur), with King Archil (a brother of his grandfather) and with others.

In Georgia, we find evidences of this remarkable personality only beginning with the 13th century. According to the opinion prevalent among researchers, this is attributable to the fact that in his home-country the Iberian was regarded as a heretic, a monophysite. His name gained popularity in Georgia only beginning with the 13th century when he was canonized by the Georgian church.

The name of Petre the Iberian became known to world science after the Soviet scholar Shalva Nutsidze and the Western philologist Ernest Honigmann had published the results of their research, identifying Petre the Iberian with Pseudo-Dionysius the Areopagite.

The so-called Corpus Areopagiticum, a Christian version of neoplatonic philosophy, had a great impact upon mediaeval East-Christian and Western philosophy. Historical tradition ascribed this Corpus to Dionysius the Areopagite, a scholar who lived in the 1st century. Johannes Scotus Erigene (9th c.), Meister Eckhart (13th c.), Nicholas Cusanus (1401—1464) and many others were greatly influenced by Areopagitical ideas.

These ideas also influenced mediaeval Georgian philosophy. The Corpus Areopagiticum became known in Georgia at an early date. After Ephrem Mtsiré (11th c.) had translated the entire Corpus into Georgian, the areopagitical tenets, together with antique neoplatonic philosophy, became the ideological source of the most important and consistent philosophical trend in Georgia. It should be mentioned that «The Wise Dionysius» was referred to by Rustaveli as the source of one of the principal ideas in «The Knight in the Panther's Skin». Rustaveli's expounding of the ideas of the good and its triumph over evil springs from the areopagitical teachings.

During the Renaissance, interest in neoplatonic philosophy and the areopagitical tenets was reawakened; a thorough study of the tenets made it abundantly clear that they stemmed from the ideas of Proclus (410—485), that the Corpus Areopagiticum could not have been composed before the latter half of the 5th century and, consequently, Dionysius Areopagiticus could not have been its author. Since then the theory was proposed that the real author of the areopagitical works must have been the man to whom scholars gave the name of Pseudo-Dionysius.

Later research into the problem in the 19th and early 20th centuries (Stieglemeir, Krüger et al.) yielded no convincing results.

According to Sh. Nutsubidze's research («The Mystery of Pseudo-Dionysius the Areopagite», 1942), Dionysius the Areopagite was the assumed name of Petre the Iberian, the real author of the Corpus Areopagiticum. Sh. Nutsubidze's theory was an important step forward as regards the unravelling of the mystery. At the same time, it was a deduction quite unexpected by and new to Western science. Sh. Nutsubidze's work found response among Soviet scholars, the greater number of whom regard it favourably. The views of the Georgian scholar attracted attention only after E. Honigmann's publication, «Pierre l'Ibérien et les écrits du Pseudo-Denys l'Aréopagite» (Bruxelles, 1952).

E. Honigmann's monograph, essentially a corroboration of Sh. Nutsubidze's thesis, is the fruit of the author's independent research to which he devoted a number of years. He first made known his views on the question in a work written in 1946; later on in a paper read at the First Congress for Byzantine-Slavonic-Orientalistic Studies held in New York. Having gained knowledge of Sh.

Nutsubidze's work through a short review, E. Honigmann reverted to research in that direction. As for Sh. Nutsubidze's work, he never had occasion to study it.

Notwithstanding this fact, a number of important considerations and arguments in the works of both these scholars coincide. E. Honigmann's works contain some new arguments, as well as some new conclusions. He identified Ioanné the Laz (tutor and close associate of Petre the Iberian) with Hierotheos, the spiritual father of the author of the *Corpus Areopagiticus*, and then deduced the identity of Petre the Iberian as Pseudo-Dionysius.

E. Honigmann's work made a powerful impression on Western scholars. In «*La nouvelle Clío*» (1952, 15—8) his conclusions are described as «a remarkable discovery». At the same time, the journal stresses «for the benefit of sceptics who doubt the scholarlyness of Georgian monks and their profound knowledge of Greek literature», the great contribution of Georgian monks to the strengthening of contacts between the new religion and Greek culture. According to Fr. Dölger (*Byzantinische Zeitschrift*, 1953, 46B, H2), E. Honigmann had solved a problem that «had troubled science for centuries».

At present the Nutsubidze-Honigmann theory is an object of particular attention and a matter of controversy in world science. A great many works devoted to it come out in many languages.

During my work in Italy (1945—1950), Michael Tarkhnishvili, a Georgian Doctor of Theology and kartvelologist at the Vatican, communicated to me some interesting information concerning the transportation of Queen Tamar's remains from Georgia to Jerusalem.

He told me, incidentally, that in the archives of the Vatican there was a rare manuscript containing a narrative mentioning this fact. It seems that prior to the Mongol invasion of Georgia the young king Giorgi Lasha, in fulfillment of his vow to his mother, Queen Tamar, transported her remains to Palestine and buried them in one of the Georgian monasteries near Jerusalem. At the same time, the treasures of the royal house were brought there from Georgia and concealed in the precincts of the monastery.

We have no knowledge of the nature of the original document preserved in the archives of the Vatican: in the State Library in Paris, however, there are documentary materials entitled «*Histoire littéraire de la France. Ouvrage commencé par des religieux*

bénédictins... et continué par des membres de l'Institut (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, T. XXI, Paris, 1847), containing allegedly reliable data and explanations of the matter in question. These materials were discovered in 1847. They make mention of a letter written by a certain crusader who speaks of the transportation of Queen Tamar's remains to Jerusalem. The finding of these materials was first announced by Röhricht in 1893:

«...Röhricht, *Regesta Regni Hierosolymitani*, (MXCVII-MCCXCIX) edidit Reinhold Röhricht. Oenim Ponti, 1893, pp. 233—4, 868.

The crusader's letter, originally in Latin, reads as follows:

«To our reverend father in Christ, our worthy lord A(madeus), by the grace of God Archbishop of Bezancon G... de Bois, his obedient servant, amen.

If I dare trouble you with news of my welfare, know that by God's mercy I and my wife are safe and sound. As regards rumours concerning the Promised Land and other lands around it, I am about to give you some (information) in short, though not all this news is worthy of your attention. First of all, let it be known to you that the Kingdom of Jerusalem preserves an armistice with the Saracens, as well as the Emperor of Antioch who had suffered endless persecution at the hands of both the Sultan of Babylon and the king of Armenia, has had an armistice of long standing with the said Sultan. Hear another piece of news, wonder-worthy indeed. We have heard, and consider it to be true owing to reliable messengers, that certain Christians called Georgians, coming from Iberia, with a numberless host of mail-clad warriors, inspired by the Lord, have boldly risen against the pagan infidels and out of 300 fortresses and 9 large cities now under their sway they have reduced to ashes the minor ones, leaving the mightier strongholds intact. One of these cities on the Euphrates was the largest and most famous of all unchristian cities. The lord of this city was the son of the Sultan of Babylon who, seized by the said Christians, was beheaded, although he had promised them an unheard-of sum in gold. What other details shall I mention? The men I have written about are coming to liberate the holy land of Jerusalem, subjugating all the infidels. Their illustrious king, a youth of sixteen, is equal to Alexander in prowess and modesty, but not in trustworthiness. This youth carries with him the bones of his mother, the powerful Queen Tamar, to whom he had made a vow in her lifetime that he would march on Jerusalem when she died and, as she had

asked him to do, would lay her bones in the sepulchre of the Lord. Thus, in fulfillment of his mother's wish, he desired to keep his vow to her and promised to bury her in the Holy Land, whether the infidels wished it or not. I also inform you, my lord»... etc. (The translation from Latin into Russian was done by Stanislaw Rawicz, member of the Faculty of General Philology at the Tbilisi Pedagogical Institute of Foreign Languages. The work was carried out under the supervision of Assistant Professor I. G. Shengelia; Apr. 20th, 1972).

Some Georgian scholars have also voiced their opinion on the subject; for instance, S. Kakabadze published an article in the newspaper «Industrial Kutaisi» (Dec. 11, 1940, No. 286/2564); Academician Sh. Amiranashvili published a paper on it in the journal «Sabchota Khelovneba» (Soviet Art)), 1961, No. 4).

The above document in the Vatican archives was well known to Alberto Fori, Head of the «Pontifice» Catholic Institute for Oriental Studies in Rome; soon after having been appointed Patriarch of Jerusalem, in 1946, Alberto Fori invited the Italian archaeologist P. Virgilio Corbo to carry out excavations in the vicinity of Jerusalem, in the Judaeen desert, on the conjectured site of a Georgian monastery known as the «Laz Monastery».

The excavations discovered the Georgian monastery of St. Theodore with some remarkable monuments, among them exceedingly interesting Georgian inscriptions in mosaic on the floors of the monastery; these inscriptions testify to the fact that Georgian writing must have come into being almost half a century before it was hitherto supposed to have originated.

As far as is known, these rare mosaic inscriptions were dismantled, laid on a cement ground and these slabs were then transported to the Jerusalem museum. The inscriptions are thought to be of a much earlier date than the well-known inscriptions of the Bolnisi Sioni (492) and those in the Church of the Holy Cross in Mtskheta (6th c.).

Historical and ecclesiastical sources, as well as materials unearthed during the excavations attest that in the 5th c. A. D. the eminent Georgian thinkers Ioanné the Laz and his disciple Peter the Iberian lived and worked in the Georgian monastery found near Jerusalem. Three graves were discovered during the excavations. Scholars suppose them to be those of Ioanné the Laz, Petre the Iberian and Abram Archibel.

V. Corbo discontinued the excavations owing to a lack of funds. However, it has come to our knowledge that at present an archaeological expedition sponsored by some other countries is carrying out large-scale excavations on the site. Seeing that the work is proceeding at a rapid rate, and without any international supervision, these exceedingly valuable monuments of culture may be lost both for our country, and for world culture as well.

We consider it expedient that this highly important issue should be taken up by competent scholars of our Republic, and that our country should take adequate measures based on international law to prevent undesirable consequences.

In 1952 an Italian archaeological expedition headed by P. Virgilio Corbo discovered a Georgian monastery in the vicinity of Bi'r el-Qutt, not far from Bethlehem, to the north-west of Hirbet Siyar el-Ghanam (Fig. 29, photos 1, 2, 95). The monastery is a complex of buildings: on the north side is a church—1 (Fig. 30) connected with an inner court (13) and a number of buildings to the south-west, as well as with a space covered with mosaic, and with the refectory. The mosaic floor of the latter is in good preservation. Adjacent to the refectory, on the south side, is a chamber which V. Corbo supposes to have been the kitchen. The floor here is also covered with mosaic. Two other chambers with mosaic floors (6 and 7) adjoin the kitchen. One of these (6) contains a wine-press, in the other (7) there is a press for extracting olive oil. The latter chamber communicates with a shed (8) in which there is a reservoir.

The purpose of the other rooms (9, 10, 11, 12) is hard to determine, since nothing but ruins remain; however, this part of the monastery preserves numerous mosaics and varicoloured interwoven designs.

A rectangular court is the central part of the monastery (13); on the north side a chapel (2) adjoins the court, on the south are two more chambers (10 and 11), on the east side—the gate-keeper's rooms (14 and 15). On the east a porch leads to a colonnade surrounding the court. To the north of the colonnade is a passage leading to the necropolis (16—18). A door on the east communicates with chamber 13, while on the west a passage leads to a porch (3).

The colonnade forms a narrow deambulatory around the court, completely tessellated. In the court there are reservoirs (CC) and a hollow for accumulating water.

V. Corbo considers this Georgian monastic complex most original as regards its plan, the arrangement of the rooms around the court, as well as the presence of the winepress and the press for extracting olive oil: the latter suggest that the monks were regularly engaged in agricultural work. In this respect the Georgian monastery is, according to V. Corbo, most original, in comparison with other monasteries in the Judaeen desert. He also points out that the building material is partly local stone, while the rest was taken from the ruins of the ancient Constantinian basilica of the Nativity in Bethlehem.

V. Corbo assigns the Georgian monastery to the 6th century and identifies it with that mentioned by Procopius and called the Lazian monastery, in the desert near Jerusalem.

Four Georgian inscriptions in coloured mosaic were found in the Georgian monastery in the Judaeen desert. The paleographer M. Tarkhnishvili who specialized in ancient Georgian writings was invited to study them, which he did and made translations of them.

Inscription I was discovered in the eastern part of the refectory (4). This inscription is within a frame (photo 104 and Table 1). The height of the inscription, including the plaited design, is 81.5 cm. The inscription, in good condition, consists of five lines, the characters measuring 10 to 11.5 cm. The text (see p. 92.) reads as follows: «With the aid of Christ and at the intercession of St. Theodore may (God) have mercy on Abba Anthony and on Iosia who laid this mosaic and on Iosia's father and mother. Amen».

Inscription II. In the north-western corner of the plaited design (d, Fig. 30) surrounding the large white mosaic of the court a Georgian inscription was found on the last day of the excavations; the inscription is on a flat surface, with two triangles on both sides. The length of the space containing the inscription is 132 cm., that of the triangles is 21 cm. Only three lines of the inscription have remained, but of the fourth there is only the trace of a single letter. According to V. Corbo, the inscription must have consisted of five lines. The length of the letters in the first line is 11.5 cm.; those in the second line are 10.5 cm. long, while in the third they are 9 cm. long.

Two rows of white, bluish-green and yellow interwoven designs make a frame around the inscription. A cross done in green and yellow plaited designs stands out clearly on the white ground of the triangles. The text of the inscription is as follows: «St. Theodore, Maruan and Burzen.. EN.. AM ..E» (p. 97).

Inscription III. The mosaic floor on the western side of the colonnade consisted of 28 squares (v. plan, Fig. 30, f), each measuring 45 cm. The squares are separated from each other by an intricate plaited design (v. photos 121, 123, 124). The squares followed one another in pairs, as is seen from the first two. Near the sixth row (from north to south) at the end of the floored space is a Georgian inscription which has survived only in three of the squares (v. photos 119—120 and Table 4). The inscription is in black tesserae on a white ground. The lines of the inscription are separated by rows of yellow tesserae. The text (v. p. 95.) reads: «And their alumni Bakur and Gri-Ormizd and their children. Christ!... have mercy. Amen».

Inscription VI. On the eastern side of the white mosaic, where the latter is broken, is a fragment of an inscription (v. plan, Fig. 30, a). Only a corner of the south-eastern side has survived, just a few letters (v. photo 118 and Table 3).

The text, done in red, is on a white ground, in a frame of a rose-coloured and green plaited design. The inscription consisted of five lines, separated by a light-mauve and a white strip of pebbles (the length of the letters in the lines is 9.8 and 5 cm. respectively). On the southern side the mosaic has almost completely disappeared except for one corner where part of a geometrical design has survived. The inscription is illegible, only a few separate characters can be made out (v. p. 97).

Inscriptions I, II and III mention several persons: St. Theodore (inscriptions I and II), Abba Anthony (inscription I), Iosia and his parents (inscription I), Maruan (inscription II), Burzen (inscription II), Bakur (inscription III) and Gri-Ormizd (inscription III). These persons are mentioned in ecclesiastical sources and in the history of Christianity. They played a significant part in the development of culture in ancient Georgia and in neighbouring countries. St. Theodore is identified with the martyr of Amasya, Theodorus of Tyro (4th c.). He was held in great esteem in the East, in particular, in the church (or monastery) dedicated to him in Jerusalem.

Abba Anthony, bishop of Seleukia, was a Georgian, vested with the order of priesthood, „presbyter of the holy monastery and abbot of the assembly of brethren». He was doubtlessly the «Abba Anthony» (inscription I) who commissioned Iosia to do the mosaic and the Georgian inscription. This must have taken place between 532 and 552 A. D.

The name «Burzen» occurs in the family of Petre the Iberian, a famous Georgian enlightener, later Bishop of Mayum, who lived in the fifth century. The half-sister of Petre the Iberian was named similarly, «Buzmirophuria».

From the Georgian text of the «Life of Peter the Iberian» we learn that his real name was «Murvān-os, and he assumed the name of «Petre» only after his arrival in Palestine, upon his becoming an ecclesiastic. There can be no doubt that «Maruan» in inscription II is Petre's real name, in a somewhat modified form. As regards «Bakur», mentioned in inscription III, he was Petre the Iberian's grandfather on his mother's side.

From all the above it follows that we have to do with a monument built by Petre the Iberian himself. This fact is also corroborated by information contained in the «Life of Petre the Iberian», to the effect that Petre the Iberian built a number of monasteries in Palestine and Egypt, among them the one in the Jordan desert near Jerusalem.

The presence of a special room with a wine-press is yet another proof that it was a Georgian monastery, since wine-presses are not typical of other monasteries in the same locality.

The Georgian monastery in the Judæan desert may have been built by Petre the Iberian between 429 and 444. The inscriptions mentioning him and his forefathers most probably belong to the same period. The inscriptions are at least a century older than the one mentioning «Abba Anthony». It is not excluded that this monastery built by Petre the Iberian was subsequently partly destroyed by an earthquake (it being a highly seismic zone) or for some other reason, but it was restored later on. The reconstruction of the monastery might be ascribed to Anthony of Seleukia who must have commissioned Iosia to lay the mosaic with a suitable inscription. As M. Tarkhnishvili supposes, inscription IV may have mentioned the building and the restoration of the monastery.

Two kinds of coins contemporaneous with the inscription were discovered during the excavations.

Thus, inscriptions II and III in the monastery in the Judæan desert are the oldest monuments of Georgian writing, preceding those of the Bolnisi church by about half a century (v. Table 5) which have hitherto been considered the most ancient.

Concerning inscription I, M. Tarkhnishvili remarks that the first part of it remained unchanged since the time when the monastery was built. Having studied this inscription, Academician Sh. Nutsubidze came to the conclusion that the first two lines belong to an earlier period, namely to the fourth century, while the last three lines belong to the sixth century, when the monastery was restored by Abba Anthony.

Of the names mentioned above, only Gri-Ormizd remains unidentified. It is surmised that this person was a relative of Bakur. M. Tarkhnishvili supposes that the name is mentioned to honour a certain highly-placed personage, maybe King Ormizd III of Persia (457—459) or Ormizd IV (579—590).

The Georgian inscriptions found in the Judæan desert are of the greatest significance as regards the history of Georgia's cultural life during the early Christian period. In the first place, they yield new materials on the life of Petre the Iberian, the prominent Georgian enlightener of the fifth century. They bear witness to the fact that Petre the Iberian, through his activities in the Holy Land, carried the Georgian language and Georgian culture onto the international arena. It is to him, as well as to other Georgian scholars that Georgians are indebted for the fact that as early as the end of the fifth century and the beginning of the sixth their culture had attained such heights that Georgians were allowed, in Palestine, «to perform the full liturgy and the mass and to read the Apostles and the Gospels in their native language».

These most ancient Georgian inscriptions are also important for the study of the history of Georgian writing. Historical data, the nature of the characters, as well as the orthographic and linguistic norms prove that Georgian writing originated and was in use much earlier.

There are grounds to suppose that the greatest Georgian thinkers of the sixth and seventh centuries, Bakur the Great (4th c.), Mobidan (4th c.), Petre the Iberian (5th c.), Eusthatus of Mtskheta (6th c.), Ioanné Moskhi (7th c.) and others wrote their works in their native language.

There is another reason that makes the excavations in the Judæan desert so important to the history of Georgian culture: the graves of the revered forefathers of Georgian culture, Ioanné the Laz and Petre the Iberian, have been discovered. Historical sources state that these men were buried in a monastery built by them, a monastery where they worked to the last days of their lives. In one of his works Academician Sh. Nutsubidze writes*: «They lie side by side in sarcophagi, in a Georgian monastery erected by them; under the tombstones of eternal rest, they preserve the great secret of their deeds, of their native land».

Four graves of our ancestors were discovered in the church (I) of the monastery, in its eastern part (Fig. 30; enlarged, Figs. 34 and 35). It is conjectured that these are the graves of abbots. On the right, under the floor of the church, three more graves were found (3, 4, 5) and one (7) on the left side. Sarcophagi 4 and 5, of the first three graves, were empty, while in grave 3, among the remains, a silver ring with a red jewel was found (photo 79, 4).

V. Corbo devoted no particular attention to these graves; he did not know that they were the last resting place of great thinkers of their time, Ioanné the Laz (d. 464), Petre the Iberian (d. 491) and Abram Archibel (?).

Graves 4 and 5 are most probably those of Ioanné the Laz and of Petre the Iberian. History knows many cases of the graves of important people of antiquity being rifled and destroyed by conquerors professing other creeds. There are no records, however, of the same having happened to the graves of the above-mentioned Georgian thinkers. Academician Sh. Nutsubidze surmised** that their remains were later transported to the Georgian monastery of the Holy Cross and interred side by side with other great Georgians, Vakhtang Gorgasali, Bagrat Kuropalates, Ekvtime and Giorgi Mtatsmindeli, Shota Rustaveli and others.

* Sh. Nutsubidze, "Critical Essays. Thought and Creation" (in Georgian); Tbilisi, 1966, p. 100.

** Sh. Nutsubidze, op. cit., p. 102.

ტ ა ბ უ ლ ე მ ბ 0

Т А Б Л И Ц Ы

T a b l e

Fot. 1. La zona dei dintorni di Betlemme vista dalla città. La Freccia è su Khl. Siyar el-Ghanam.

ფოტო. 1. ბეთლემიდან მოჩანს ქალაქის შემოგარენი.

Fot. 2. Khl. Siyar el-Ghanam visto dall'alto di Khl. Abu Ghumeim.
Sullo stondo l'Erodion.

ფოტო 2. ხირბეთ აბუ ლუნიემის მაღლობი, მოჩანს ხიარ სიარ ელ-ღანამი.

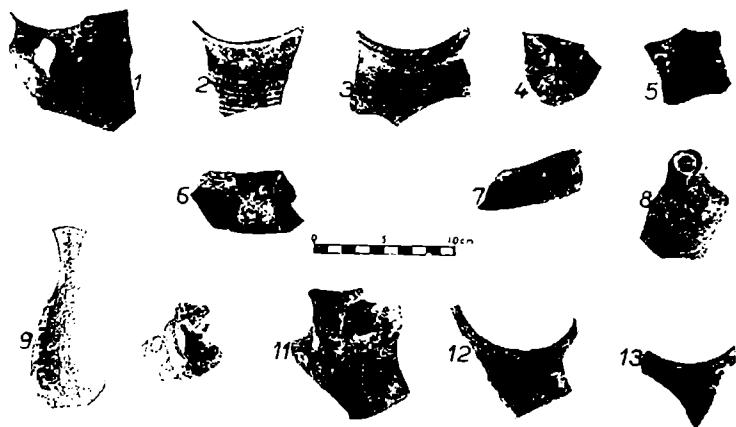
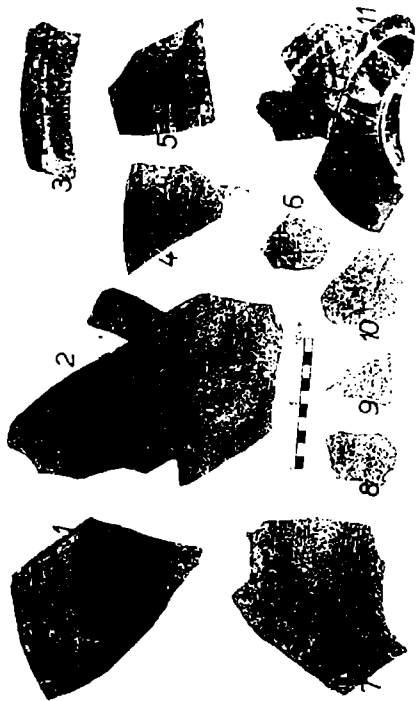

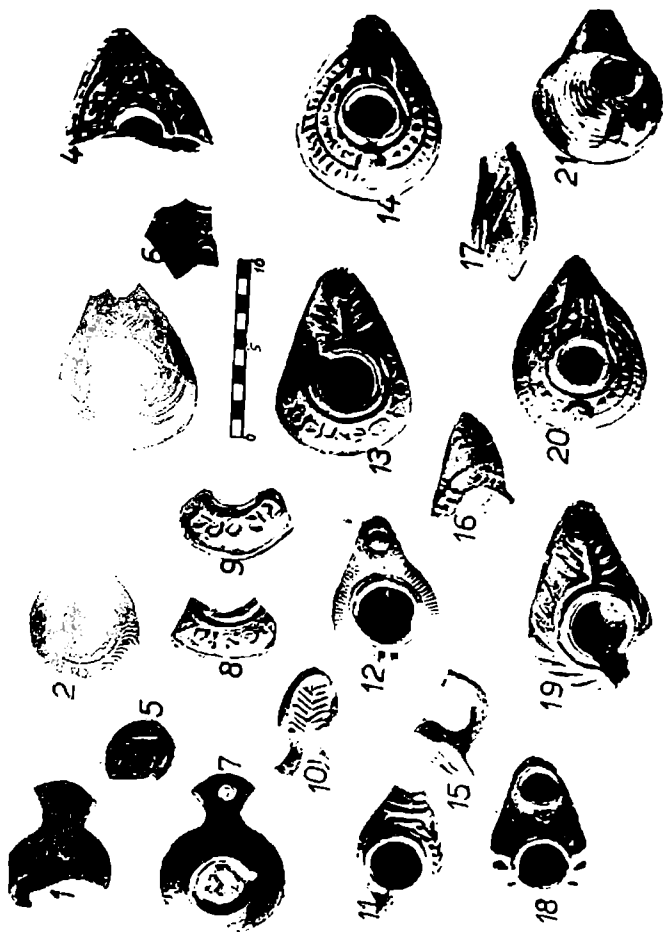
Fig. Lintello

Fig.

ფიგურა 13. ქვების ნაგებობა Lintello,
სიღან.

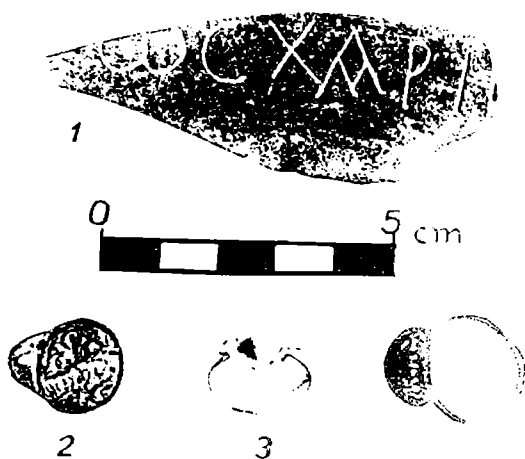

Fragment 3

Fut. Lampade del periodo etrusco e bizantino.

ფიგ. 72. პერიოდული და ბიზანტიური ხანის სანათლები

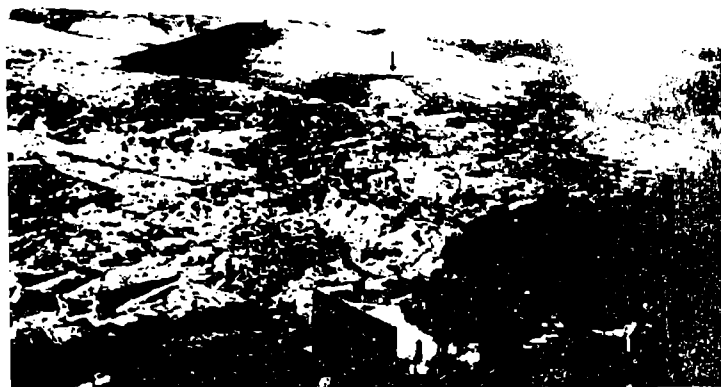

Fot. 79. n. 1) Ceramica

2-4) all.

ფოტო 79

IV

Fot. 95. La zona degli scavi di Kh. Abu Ghunneim (freccia in alto) e di Bir el-Qutt (freccia in basso) vista dal convento francescano di Betlemme.

ფოტო 95.

არსებობს

ხიზმეტი და ღუნეიმში

For. 96. Capitello trovato a sud delle rovine.

ვერსის სამეფოთა ძეგლი (კაპიტელი)

Fig. 97 Veduta parziale della cripta funeraria con il cunicolo di ingresso ad est.

მედიტერანეისკი ნეკროპოლისი

მიწისქვეშა
სამაგრი

*Fot. 98. Pietre di un edificio del IV secolo
riadoperate nel muro nord della chiesa.*

ფოტო 98. IV საუკუნის ნაგებობის ქვები, უფრო
გამოყენებული ეკლესიის ჩრდილო კედელში

Fot. 99. Capitello in

ზიგურები ხანის კაპიტელი

Fot. 100. Base e fusto di colonna

ფოტო 100. კოლონის
სვეტი და ფუძე

Fot. 101-102. Frammenti vari in marmo e pietra.

ფოტო 101—102. მარმარილოსა და ქვის
სხედასხვა ფრაგმენტები

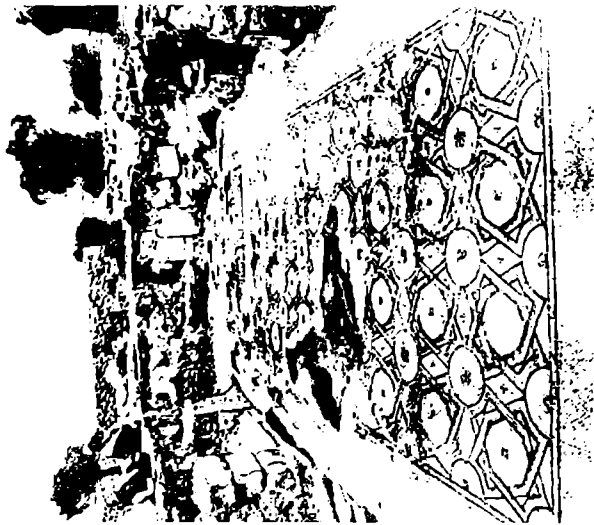

Fig. 103 Veduta del vano

ფოტო 103. ოთახი 4 ანუ პატრარქოსის (სასაფლაოს) ხედი

L'angolo del pavimento musivo del vano 5

ფოტო 104. ოთახი 5

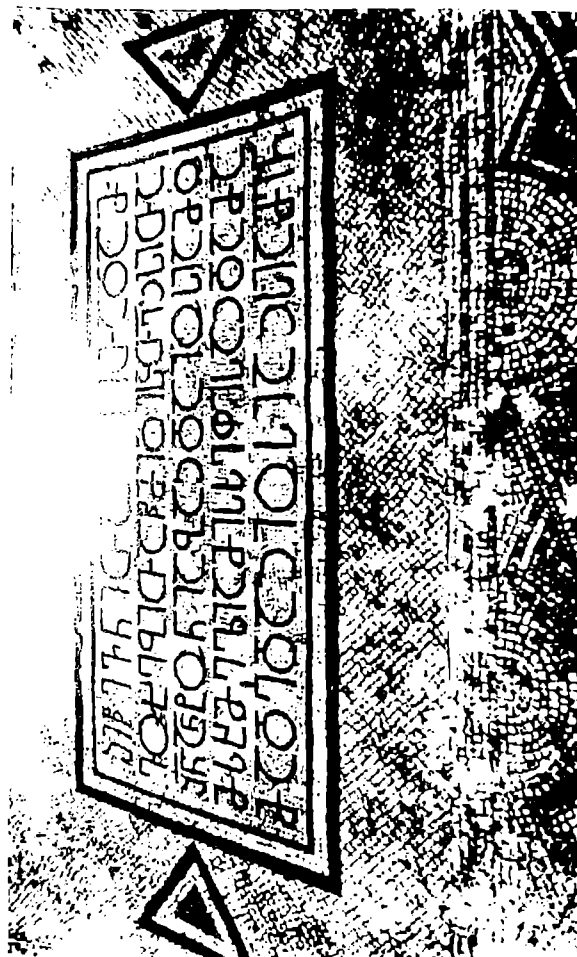

Fig. 104. Iscrizione georgiana nel vano 4, menzionante l'abate Antonos.

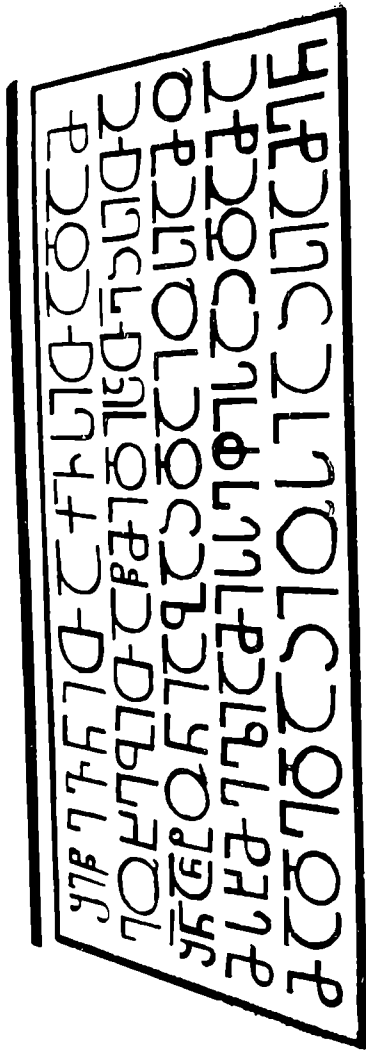

Tavola I. Il disegno d'iscrizione
 104-105
 presentato sul foto 101
 105-106

114 Lo stesso muro della foto precedente visto da
sotto. Osservare la lavorazione delle pietre

Fig. 106. L'impianto del frantoio nel vano 6.

Fig. 107 Iscrizione georgiana nella parte ovest del cortile.

ფოტო 107. ქართული წარწერა ეზოს დახველეთ ნაწილში

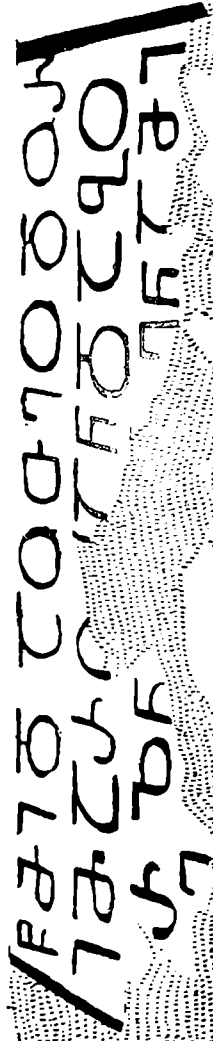

Tavola II. Il disegno d'iscrizione georgiana presentato sul folio 107
ტაბულა II ფოტო 107 წარმოდგენილი ქართული წარწერის ნახაზი

Fig. 108. Particolare del frantoio (vano 6).

ნაწილი

(

Fig. 109. Zona del frantoio e della cucina vista da sud est

ნაწილი და მზრეკლის მოხერხება.

Fot. 110. La stalla (n. 8) ed il frantolo visti da est

Fot. 111. Il frantoio visto da nord ovest.

ფოტო 111. საწნაზლის ოთახის ზედი ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან

Fot. 112. La stalla del monastero (n. 8).

ფოტო 112. მონასტრის ბოსელი (№ 8)

Fot. 113. Particolare del muro fatto con materiali di ricupero; divide i vani 8 e 9.

ფოტო 113. ხელახლა გამოყენებული მასალისაგან ამოყვანილი კედლის დეტალი: კედელი ყოფს 8 და 9 სადგომებს

Fig. 115 L'angolo nord ovest della stalla con la mangiatoia in pietra.

ფიგურა 115. ბოსლის ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე ქვის ზაგით

*Fig. 116. Cava di pietra sotto il muro ovest
del monastero.*

ფოტო 116. ქვის სამტეხსლო მონასტრის
დასავლეთით, საკლდე ლოდების მოსაწყობად

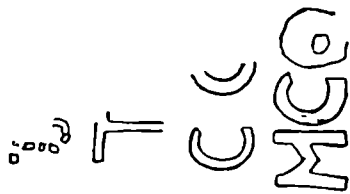
Fig. 117. Veduta del cortile (n. 13) del monastero.

ფოტო 117. მონასტრის ეზოს ხედი (ვეეგანზე 13)

Fig. 118. Frammento di iscrizione nell'atrio della portineria.

ფოტო 118. წარწერის ფრაგმენტი კარისკის ოთახის დერეფანში

Il disegno d'iscrizione presentato sul folio 118.
ფოტო 118 წარმოდგენილი წარწერის ნაგავი.

ԾՆԺԾԳԺ
 ՂՁԳ՝ՆԻՂ
 ՇԺԻՂԶ
 ԳՐԺԽԾԶ

Ղ խԴՈՂԶ
 ԾՆԺ
 ԶԻԻԻ
 ԻՆԶԻԻ

Ղ խԴՈՂԶ
 ԾՆԺ
 ԶԻԻԻ
 ԻՆԶԻԻ

Fig. 119-120. Iscrizione georgiana sotto il
particato arabo

ԾՆԺԾԳԺ
 ՂՁԳ՝ՆԻՂ
 ՇԺԻՂԶ
 ԳՐԺԽԾԶ

Ղ խԴՈՂԶ
 ՂՆԾԾԶԶ
 ՇԶԾԶԶ
 ԺՇԾԶԶԶ

Ղ խ
 ՇԺԶԶ

ფიგურა 119-120. ქართული წარწერა კოლონადის ქვეშ დასავლეთ მხარეზე.

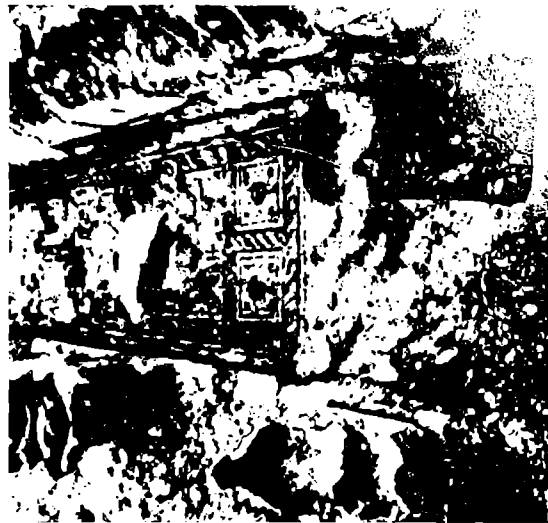

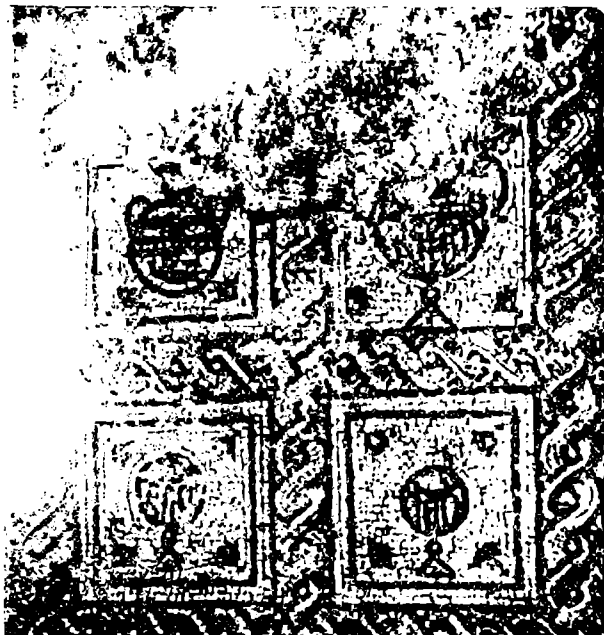
Fig. 121. Mosaico sotto il porticato ovest;

ფოტო 121. მონაკო კოლონადის ქვეშ ეზოს დასავლეთ კარზე.

Frammento di mosaico dell'angolo sud ovest del porticato.

ფოტო 122. მონაკოს ფრაგმენტი კოლონადის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში.

Fot. 123. Particolare del mosaico della foto 121.

ფოტო 123. ფოტო 121 წარმოდგენილი მოზაიკის გადრეშ.

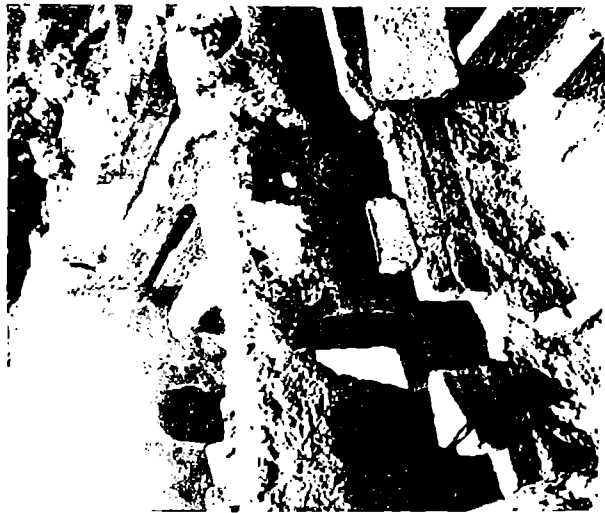
Fot. 124. Pannelli del mosaico della foto 121

ფოტო 124, ფოტო 121 წარმოდგენილი მოზაიკური პანო.

Fot. 125. Veduta d'insieme della necropoli (nn. 16-17)
da nord est.

UNIVERSITÀ
di Genova (1973)

Fot. 126. I vani 16-17 della necropoli e porta
d'ingresso al 18.

UNIVERSITÀ
di Genova (1973)

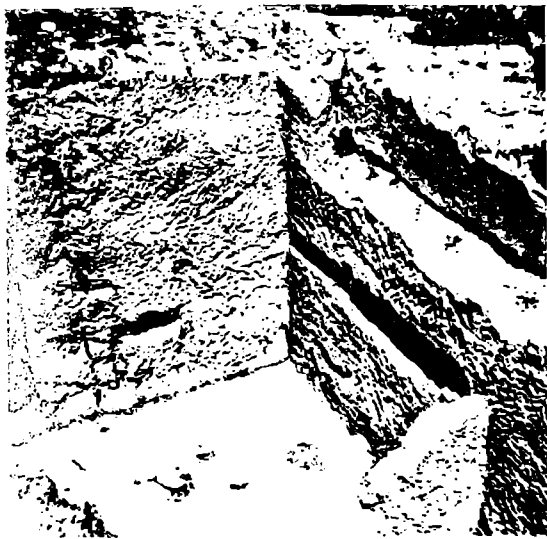
*Fot. 127. Particolare delle fosse nel vano 16 della
necropoli.*

ფოტო 127. ნეკროპოლის საკან 16-ის საფლავების დეტალები.

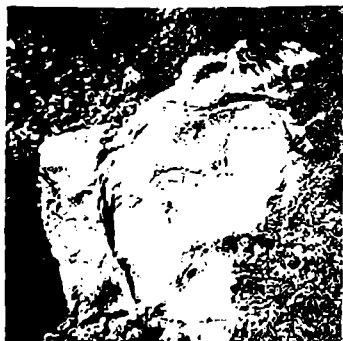
128. Particolare del vano 18.

ფოტო 128. სარდაფ 18-ის დეტალი.

**Fot. 129. Posizione di una tomba in muratura
nel vano 17.**

ფოტო 129. ერთი ამოშენებული საფლავის სახეობა საკან 17-ში.

Grafite di croci, foglie e segni vari
sui del monastero

გერგის, საბოლოო მდგომარეობაში
კლდეზე მონასტრის ძეგლ გზის.

მონასტრის

ფიგურა 134. ღუმის სველი (ნახატი
სურთიშოპლდვარ ფემბერტო ნონისა, 1954).

Veduta sullo siondo Betlemme,
(Dis dell' Archi. Umberto Noni, 1954).

L'iscrizioni di Bolnisi (anno 493—I).

Foto d'originale di V. Tutsavili.

ბოლნისის სომხის წარწ. (493)

თარგმანები

თუქმეილია.

Л'iscrizione di Sahac — Duzl (sec. V — VI) in monastero Giuari.
Foto dall'originale di G. Ghildendorf.

საძე-დუხტის მცხეთის ეკლესიის მონასტრის
ტო ორიგინალიდან გ. გილდენდორფისა.

(VI სს.)

PUBBLICAZIONI DELLO STUDIUM BIBLICUM FRANCISCANUM N. 11

P. VIRGILIO CORBO O.F.M.

GLI SCAVI
DI
KH. SIYAR EL-GHANAM
(CAMPO DEI PASTORI)
E
I MONASTERI DEI DINTORNI

GERUSALEMME
TIPOGRAFIA DEI PP. FRANCISCANI
1955

პ. ვირჯილიო კორბო ო. ფ. მ.
სიიარ ელ-ღანამის (მწყემსთა მინდვრის) გათხრები და
შემოგარენის მონაცემები

VIII ტ ა 3 0

INDICE GENERALE.

	Pag.
Presentazione	VII
Prefazione	IX
Indice delle illustrazioni	XII
Abbreviazioni comunemente usate	XV
Introduzione L'edificio monastico della regione bedemítica	1
Capo I. Ubicazione e storia degli scavi	11
Capo II. Descrizione delle rovine del monastero	19
Capo III. La ceramica	57
Capo IV. Oggetti vari	85
Capo V. Rovine del monastero di Keniset er-Ra'wat	89
Capo VI. Tradizione e identificazione delle rovine	93
Capo VII. Il nuovo Santuario "SS Angelorum ad Pastores"	101
Capo VIII. Il monastero georgiano di S Teodoro a Bir el-Qutt	113
I. Descrizione delle rovine	114
II. Ceramica e monete	131
III. Le iscrizioni musive (P. M. Tarchnišvili)	135
Capo IX. Khirbet Abu Ghunneim ed i monasteri di nord.	
I. Khirbet Abu Ghunneim — Romitorio di Fotino	141
II. Khirbet Luqa — Monastero di Luca	146
III. Khirbet Mazmuriya	148
IV. Khirbet Deir el-'Amud	149
Capo X. Khirbet Makhrum ed i monasteri di sud est	
I. Khirbet Makhrum — Monastero di S Teognio	151
II. Khirbet Giohdhom	156
III. Rovine "R"	163
IV. Umm et Tala'a	165
Indice analitico	166
Tavole	

INDICE DELLE ILLUSTRAZIONI.

Figure nel testo.

KH. SIYAR EL-GHANAM :

Fig. 1 :	Pianta delle rovine dopo gli scavi di C. Guarnani	14
Fig. 2-3 :	Muri del poligono dell'abside del VI sec.	20-21
Fig. 4 :	Capitello	24
Fig. 5-6 :	Cornici	25
Fig. 7-8 :	Lintelli	26
Fig. 9 :	Pianta e sezione del pressioio sulla grotta erodiana	36
Fig. 10 :	Pianta e sezione del silos 63	46
Fig. 11 :	Pianta e sezione del pressioio di sud	48
Fig. 12 :	Pianta e sezione della cisterna del pressioio 64	49
Fig. 13 :	Sepolcreto	51
Fig. 14 :	Tomba	52
Fig. 15 :	Pianta e spaccato del silos 69	55
Fig. 15-27b :	Ceramica	60-79
Fig. 28a :	Pianta delle chiese di Keniset er-Ra'wat	90
Fig. 28c-28d :	Pianta e sezione del nuovo Santuario	102-3

I DINTORNI :

Fig. 29 :	Cartina dei dintorni	111
Fig. 30 :	Pianta del monastero di Bir el-Qutt	112
Fig. 31-32 :	Sezioni impianti presso	118-9
Fig. 33 :	Pianta e sezione cisterna	122
Fig. 34 :	Pianta della cripta-necropoli	123
Fig. 35 :	Sezioni della cripta-necropoli	124
Fig. 36-7 :	Necropoli	126-7
Fig. 38 :	Pressioio	129
Fig. 39 :	Tomba erodiana	129
Fig. 40-41 :	Ceramica di Bir el-Qutt	131-133
Fig. 42 :	Pianta del romitorio di Fotino	142
Fig. 43 :	Sigilli su tegoli a Kh. Luqa	146
Fig. 44 :	Pianta e tomba di Kh. Luqa	147
Fig. 45 :	Pianta del monastero di Kh. Makhrum	152
Fig. 46 :	Schizzo delle rovine di Kh. Giohdhom	158
Fig. 47 :	Frammento di ceramica pitturata (Kh. Giohdhom)	158

XIII

Tavole fuori testo.

KH. SIYAR EL-GHANAM:

Tavv. 1-20: (foto: 1-63): Rovine degli edifici dei monasteri.

Tavv. 21-22: (foto: 64-76): Ceramica.

Tavv. 27-5,9 (foto: 77-85): Oggetti vari.

I DINTORNI:

Tavv. 30-1: (foto: 86-94): Keniset er-Ra'wat.

Tavv. 32-42: (foto: 95-133): Bir el-Qutt.

Tav. 43: (foto: 134-138): Kh. Abu Ghunneim.

Tavv. 44-45: (foto: 139-145): Khirbet Makhrum, Rovine "R".

Tavv. 46-48: (foto: 146-158): Khirbet Ghodhom.

Tav. 49: (foto: 159-162): Khirbet Luqa.

Tavv. 51-61: (foto: 163-180): Il nuovo Santuario.

Tavv. 62-63: Piante delle rovine di Siyar el-Ghanam.

ERRATA - CORRIGE:

A p. 16, invece di grotta 65, leggi: "molta ceramica bizantina venne depositata nella grotta situata fra il pressioio 64 ed il sepolcro 66

A p. 23 leggi: ἀνάστασις.

ADDENDA:

Alla nota 19 di p. 45, aggiungi anche l'arco a due centri della grotta degli Innocenti a Betlemme: cfr. Bagatti, *Gli antichi edifici*, p. 145.

Alla nota 20 di p. 79, aggiungi: lo stesso nome è ricordato anche nel *Prato Spirituale*, P.G. 87, ove nella colonna 2913 si parla di un abate Leonzio di Cilicia, mentre nella colonna 2856 vi è un ricordo molto più interessante, per la vicinanza del luogo e cioè di Leonzio egumeno del monastero di S. Teodosio

ABBREVIAZIONI COMUNEMENTE USATE.

<i>A. B.</i>	= <i>Analecta Bollandiana.</i>
<i>ADAJ</i>	= <i>Annual of the Department of Antiquity of Jordan.</i>
<i>BASOR</i>	= <i>Bulletin of the American Schools of the Oriental Research</i> 1933.
<i>FAENZA</i>	= " <i>Faenza</i> ". Bollettino del Museo internazionale delle ceramiche in Faenza.
<i>GERASA</i>	= G. H. Kraeling, <i>Gerasa, City of the Decapolis</i> , New Haven 1938.
<i>IEJ</i>	= <i>Israel Exploration Journal.</i>
<i>LIBER ANNUUS</i>	= <i>Studi biblici francescani Liber Annuus.</i>
<i>LTS</i>	= <i>La Terra Santa. Rivista illustrata della Custodia francescana.</i>
<i>MEMORIAL I. II.</i>	= S. Saller, <i>The Memorial of Moses on Mount Nebo</i> , Jerusalem 1941.
<i>MEMORIAL III.</i>	= H. Schneider, <i>The Memorial of Moses on Mount Nebo Part III The Pottery</i> , Jerusalem 1950.
<i>QDAP</i>	= <i>Quarterly of the Department of Antiquity in Palestine.</i>
<i>RAC</i>	= <i>Rivista di Archeologia Cristiana.</i>
<i>R. B.</i>	= <i>Revue Biblique.</i>
<i>SEG</i>	= <i>Supplementum epigraphicum graecum VIII.</i> Lugduni Batavorum 1937
<i>Schwartz, Kyrillos</i>	= <i>Kyrillos von Skythopolis (Texte und Untersuchungen, 49).</i> Leipzig 1939
<i>PG</i>	= J. P. Migne, <i>Patrologia Graeca</i> Parisus.
<i>PL</i>	= J. P. Migne, <i>Patrologia Latina</i> Parisus

NB. Per altre indicazioni vedi l'Indice analitico posto alla fine.

PRESENTAZIONE

Quando si sente il desiderio di conoscere la storia di qualche monastero palestinese — il che può accadere per es. dopo la lettura di qualche documento antico, come le *Vite* di Cirillo di Scitopoli o il *Prato Spirituale* di Mosco, ovvero dopo una faticosa escursione nel deserto — siamo soliti ricorrere al vecchio repertorio del P. Vailhé (*ROL*, 1899-1900). Ma se da una parte ci contenta per le notizie letterarie riunite con cura, dall'altra non ci soddisfa perchè queste notizie hanno scarsa referenza al luogo. Appena vi è qualche accenno di identificazione e mai una descrizione dell'ambiente. La ragione di questa mancanza è che a quei tempi i monasteri erano poco studiati, anche per le difficoltà di accesso. In seguito qualche piccolo studio è stato fatto, ma siamo ben lontani da avere un'idea adeguata del soggetto.

In vista di questo è sorto il desiderio di avere uno studio completo in modo da far luce, per quanto è possibile, sulla vita monastica antica. Ognuno sa quanta parte importante abbia avuto il monachismo nello svolgimento della vita cristiana e quindi comprende quanto sia utile conoscerlo a fondo. Ma se il programma ideato è bello, non facile è il compito di attuarlo: i monasteri sono quasi tutti in rovina e senza uno scavo non è possibile conoscerne la disposizione; inoltre sono spesso situati fuor di mano in luoghi di difficile accesso, anzi talvolta si può dire inaccessibili perchè sospesi su rocce ripide fra cielo e terra e quindi mal studiabili.

Le difficoltà non hanno scoraggiato il P. Corbo che vive nella bramosia di portare a fondo questo programma. Il presente volume offre un primo saggio dei suoi studi, frutto, naturalmente, di vari anni di lavoro. Come soggetto abbraccia la descrizione di rovine nei dintorni di Betlemme venendosi così, a continuare lo studio di questa regione già iniziato col volume 9 delle nostre "Pubblicazioni". Come tecnica di lavoro va osservato che P. Corbo in alcuni posti, come Siyar el-Ghanam, Bir el-Qutt, ha potuto condurre lo scavo in modo estensivo abbracciando almeno le principali costruzioni; in altri, invece, s'è dovuto restringere a dei sondaggi. Nei primi posti si ha, quindi, una parola diciamo così, definitiva, nei secondi un'idea generale che potrà essere completata qualora se ne presentasse l'occasione. Le difficoltà sormontate nel praticare anche queste limitate trincee ci danno motivo di apprezzare il già realizzato.

Già queste ricerche sono state giudicate "interessanti" (*Revue Biblique* 1954,570) e sul loro risultato ognuno potrà farsene un'idea personale sfogliando il volume. Ora viene fuori un piano agricolo-industriale, come a Siyar el-Ghanam; ora un chiostro a arcate inusuale in queste regioni, come al Bir el-Qutt; ora iscrizioni che manifestano qualche personaggio non altrimenti noto fra cui un S. Eglon, come al Kh. Makhrum. Bir el-Qutt ha reso delle iscrizioni georgiane che sono tra i più antichi testi in questa lingua. Nè dobbiamo obliare i piccoli oggetti perchè manifestano il tenore di vita dei monaci che, spesso, non traspare dalle notizie letterarie.

Il suolo palestinese, perchè biblico, è stato sempre attraente in tutti i tempi. Anche i monaci sentirono quest'attrattiva tant'è vero che desiderarono vivere in Palestina appunto per poter vivere meglio l'ideale di perfezione indicato da N. Signore. Nè restarono indifferenti a dei ricordi particolari riallacciandosi alla Bibbia e già il titolo di questo volume "Campo dei pastori" ne manifesta uno che per quanto non sia tra i principali della vita di N. Signore, pure ha la sua importanza. Gli elementi raccolti dallo scavo e da accurate osservazioni, confrontati con i testi letterari, mostrano ai cultori di studi biblici quale fu il desiderio dei cristiani di vivere in un luogo storico, di ornarlo con un santuario e di praticarvi il culto. Altri ricordi attaccati a monasteri saranno trattati in seguito.

Per queste ragioni spero che il volume di P. Corbo possa essere consultato con utilità.

P. B. BAGATTI.

PREFAZIONE.

Dal mio primo sopralluogo alle rovine di Siyar el-Ghanam nel 1946 sono passati molti anni; ma il tempo non è trascorso inutilmente. Nella stessa estate fui inviato dall'allora Custode Rev.mo P. Alberto Gori, ora Patriarca Latino di Gerusalemme, al Pontificio Istituto degli Studi Orientali di Roma. Rientrato in Palestina con la fine dell'Anno Santo, dopo aver allestito nella Mostra Missionaria il Padiglione di Terra Santa, ripresi subito i contatti con i luoghi delle antiche ricerche.

Nella impossibilità di condurre a termine, per la precaria situazione politica in corso, lo studio già iniziato sui monasteri delle viti di Cinillo di Scitopoli, rivolsi la mia indagine alle rovine cristiane della zona di Betlemme e più particolarmente a quelle di Siyar el-Ghanam, legate all'ineffabile ricordo della Nascita del Salvatore.

Iniziati con l'approvazione del Venerabile Discretorio della Custodia di Terra Santa gli scavi di Kh. Siyar el-Ghanam, venne maturandosi, il progetto di esplorare anche le altre rovine della zona.

E Dio benedisse il nostro lavoro. Nel giro di quasi tre anni vari cantieri si susseguirono con ritmo serrato: Kh. Siyar el-Ghanam, Kh. Abu Ghunneum, Bir el-Qutt. Mentre l'esplorazione degli altri luoghi veniva proseguita con ripute visite ed opportuni sondaggi ogni volta che ne ebbi la possibilità.

E la difficoltà della fatica veniva addolcita dalla ricchezza dei ricordi cristiani affioranti dappertutto. Questi monasteri che sorgono su quasi ogni altura per volgersi alla contemplazione di Betlemme, come petali in un fiore, sembrano voler trasmettere ancor oggi un'eco della pace angelica, annunciata su quest'incomparabile scenario di colli e di piani.

Per completare la storia del sito abbiamo inserito nella trattazione anche un cenno sul nuovo Santuario: ciò spiega la presenza nel volume del capo VII e delle tavole 51-61.

Nel congedare queste pagine sento il dovere di sdebitarmi pubblicamente con tutti quelli, che in gara di fraterna solidarietà, mi sono stati larghi di aiuto e di consigli. I Padri Silvestro Saller e Bellarmino Bagatti dello Studio Biblico della Flagellazione, veterani in questi studi, mi hanno sorretto con i loro incoraggiamenti e con molteplici consigli e suggerimenti. P. Paolino Lemaire, Professore nello stesso Studio, ha identificato e catalogato quasi tutte le monete. Il Rev.mo Sacerdote Dott. M. Tarchnišvili con vero entusiasmo ha risposto al nostro appello dandoci la trascrizione ed uno studio

sulle iscrizioni georgiane. Il Pittore Arch. Umberto Noni, al termine della sua opera nel risorto Santuario, ha voluto gentilmente preparare il disegno dell'antiporta. L'Arch. Ing. Antonio Barluzzi che mi onora della sua amicizia, mi ha aiutato largamente nel completare la pianta delle rovine. Allo stesso sono dovuti i disegni delle figure 4-8 e 28c-28d. E l'opera di questo insigne architetto non si è fermata a questi soli piccoli contributi; anche l'originalissimo santuario "SS. Angelorum ad Pastores" è frutto delle sue meditazioni e del gusto suo eccellente.

Ricordiamo con simpatia la collaborazione di Fra Floriano Höss nella sorveglianza agli operai dei vari cantieri di scavo: i suoi sacrifici sono stati molteplici e costanti.

Un particolare ringraziamento al Rev.mo P. Giacinto M. Faccio, Custode di Terra Santa, che non solo ha voluto gli scavi al Campo dei Pastori e questa pubblicazione, ma con mecenatismo intelligente ha permesso e sostenuto gli altri scavi e sondaggi. senza il suo appoggio non sarebbe stata possibile questa fatica. Anche il risorto Santuario ha trovato in Lui l'assertore più convinto.

Ai benefattori canadesi, che con le loro oblazioni generose hanno eretto questo nuovo monumento di amore, auspicio di pace universale, il mio memoré pensiero.

L AUTORE.

ESPLORAZIONE DEI DINTORNI. Terminato lo scavo a Kh. Siyar el-Ghanam, in vista di una pubblicazione riguardante le rovine, pensai di esplorare anche gli altri resti cristiani della zona, che sapevo numerosi ed interessanti, onde avere una conoscenza migliore del luogo, e per facilitare l'interpretazione dei materiali rinvenuti. Così, con le debite autorizzazioni del Dipartimento delle Antichità e col prezioso mecenatismo del Revmo P. Giacinto M. Faccio, Custode di T. S., a distanza di soli pochi giorni dalla chiusura del cantiere di Siyar feci il piccolo scavo sulla sommità di Khirbet Abu Ghunneim di cui diedi relazione ne *La Terra Santa* ¹²

*Seconda Campagna di scavi al Campo dei Pastori, nel numero di Marzo 1953, pp. 85-89.
Rinvii archologici a S. Paola, Febbraio 1953, pp. 52-57.*

Il piccolo scavo che aveva occupato solo i primi giorni del dicembre 1952, fu seguito immediatamente dall'altro di Bir el-Qutt, che dal dicembre del 1952 si protrasse sino alla fine di giugno del 1953. Questo nuovo scavo, assai vasto, manifestò subito lo specialissimo interesse che avevano quelle rovine pure assai danneggiate.

Un primo articolo comparso sulla stessa rivista recava l'interpretazione delle prime iscrizioni ritrovate ¹³. Più tardi in un secondo articolo davo notizie più particolareggiate sul risultato degli scavi ¹⁴.

A questi scavi sono da aggiungere alcuni sondaggi praticati a Khirbet Giohddhom e a Khirbet Luqa durante il 1954 e precisamente nel primo posto, in due riprese, nel febbraio e nel secondo verso la fine di giugno. Lo scavo di Kh. Luqa non fu potuto continuare per un disaccordo intervenuto fra le due famiglie greche ortodosse di Beit Sahur proprietarie del terreno. Sui primi sondaggi apparve una relazione anche su *La Terra Santa* ¹⁵.

Per le altre località ove non ci fu possibile praticare scavi o sondaggi abbiamo cercato di studiare le rovine esistenti allo stato attuale e talora anche con buoni risultati pubblicando molti elementi ignorati, come a Kh. Makhrum e nella rovina R. assai prossima a quella.

Il presente studio è frutto di tutte queste ricerche.

¹² Corbo-Tarchisvili, *Iscrizioni georgiane del monastero di S. Teodoro a Bir el Qutt (Betlemme)* Annata 1953 pp. 181-186. Disgraziatamente il proto in quella occasione fu molto distratto invertendo l'ordine di più righe e omettendone altre per cui è assai difficile seguire il filo in qualche punto.

¹³ *Il monastero georgiano di S. Teodoro a Bir el Qutt.* Annata 1953, pp. 279-284

¹⁴ *Ritrovamenti cristiani a Khirbet Giohddhom (Betlemme)* Maggio 1954, pp. 144-148.

I DINTORNI DI KH. SIYAR EL-GHANAM

I risultati dell'esplorazione dei dintorni sono frutto delle ricerche fatte nella zona degli scavi di Kh. Siyar el-Ghanam. Quando ai primi di dicembre del 1952 terminammo lo scavo del Campo dei Pastori, avendo fatto un giro nei vari terreni che la Custodia di Terra Santa ha nella zona di Betlemme a nord di Kh. Siyar, ci rendemmo conto che due località meritavano di essere esplorate metodicamente. Ciò fu fatto a Gebal Abu Ghunneim e a Bir el-Qutt. Nelle altre località da noi più volte visitate con lo scopo di studio delle antichità, il risultato necessariamente fu più limitato, perchè solo un buono scavo può sceverare i problemi. Di questo genere sono i sopraluoghi alle rovine di Kh. er-Ra'wat, di Kh. Makhrum e di Kh. Biyar Luqa e di Kh. Giohddhom. Però anche l'esplorazione dei detti luoghi, fatta in superficie o mediante sondaggi, non ha mancato di dare dei risultati buoni per la conoscenza di questa vasta zona monastica che si raccoglie attorno a Betlemme. Sarebbe auspicabile una campagna di scavi in tutta la zona, ma il problema presenta delle difficoltà non comuni, essendo detti luoghi in possesso o dei beduini ta'amri o dei monaci elleni separati (Kh. Makhrum, Keniset er-Ra'wat).

La fig. 29 dà un'idea della disposizione topografica dei luoghi da noi esplorati, il cui limite massimo da est ad ovest è delimitato dal monastero di S. Teodosio e dalle rovine di Bir el-Qutt, mentre da sud a nord i limiti sono dati dalle rovine di Er-Ra'wat e di Gebal Abu Ghunneim. La zona ricca di colline e di pendii forma un magnifico scenario attorno a Betlemme: sui punti più alti sorgevano gli antichi monasteri quasi a bearsi della visione della Basilica della Natività.

CAPO VIII

IL MONASTERO GEORGIANO DI S. TEODORO A BIR EL-QUTT.

POSIZIONE TOPOGRAFICA.

Le rovine del monastero georgiano di Bir el-Qutt si trovano a nord, nord ovest di Kh. Siyar el-Ghanam (cfr. fig. 29, quadrato 1-A), su un vasto pianoro a mezza costa fra il wadi ed-Dashish e la sommità di Gebal Abu-Ghunneim (vedi pure foto 95). Per andarci si può prendere o un sentiero da Beit Sahur, o scendere da Siyar, vicino a Mar Saba Fauqa e seguendo un tratto della valle rimontare fra gli oliveti; oppure, molto più comodamente, dalla nuova strada asfaltata per Betlemme: passato il villaggio di Sur Baher, seguire la strada fino alle falde di Gebal Abu Ghunneim. Qui prendendo il sentiero a mezza costa, in un quarto d'ora si è alle rovine. Il sentiero è in parte l'antica via che conduceva al monastero, in parte è nuovo. Prima di giungere al monastero, si incontrano scolpiti nella roccia moltissimi graffiti antichi, croci, ramoscelli, circoletti ecc., da noi in parte riprodotti nelle foto 130-133. Graffiti dello stesso genere si incontrano sulla via di Kh. el-Merd o Castellion.

Oltrepassato il recinto a secco, si entra in un esteso oliveto; nella parte più alta si scorgono le rovine del monastero georgiano. Nelle vicinanze immediate di questo si trovano tombe, pressoi e colombari. Proprio a pochi metri dalla tomba erodiana, riusata in periodo cristiano, vi è un colombano. Difatti all'est della tomba, in una grotta quasi del tutto sprofondata, si possono vedere i resti di due file di nicchiette. Ne abbiamo contate tredici, le altre sono distrutte; le misure delle nicchiette si aggirano su 20 x 28 cm.

A sud est di Bir el-Qutt inizia il dorsale di Gebal Dik in parte messo a coltivazione. Andandovi da Bir el-Qutt, si incontrano prima le rovine di Umm el-'Asafir (fig. 29, quadrato 2-B). Le rovine tuttora inesplorate sono di un grande edificio bizantino, che per la loro rassomiglianza con gli antichi monasteri della zona, siamo propensi a credere di un altro monastero. Come distanza andrebbe bene per l'identificazione col monastero di Xeropotamos a due miglia da Betlemme¹. Vi abbiamo notato antichi sepolcri, vaste

Μοναστήριον ἐστὶ πλεονον τῆς ἀγίας Βηθλεέμ τοῦ ἀγίου Σεργίου, ὡς ἀπὸ σημείων θύω, τὸ ἐπωνομαζόμενον Ξηροπόταμος Ἐν τούτῳ ἡγούμενος ἦν εὐλαβὴς πάντο ὁ ἀδελφὸς Εὐγένιος ἀνδραματι

Prato Spirituale PG 87, c 3033

grotte, resti di muri e cisterne, oltre ad un bel silos intonacato come il 69 di Kh. Siyar el-Ghanam; anche la ceramica è bizantina. Proseguendo sempre verso il sud est si incontrano altre cisterne, tombe, rocce tagliate, grotte, resti di pressoi con vaschette ed un colombario con apertura dall'alto. Nel fianco di nord ovest si vedono ancora tre file di nucchiette (ne abbiamo contate 14); con una misura media di cm. 27 di profondità su cm. 24 di larg. e cm. 24 di altezza.

Questi resti mostrano chiaramente come tutta la zona fosse abitata al periodo romano e bizantino, ritrovandosi qui i medesimi periodi riscontrati nello scavo di Kh. Siyar el-Ghanam.

Per la storia dello scavo di Bir 'el-Qutt, vedi Capo I, pp. 17-18.

DESCRIZIONE DELLE ROVINE DEL MONASTERO GEORGIANO.

Da una prima occhiata data alla fig. 30 balza agli occhi la forma quadrata della pianta dell'edificio con l'appendice, sul lato nord, del rettangolo della chiesa. Il monastero si sviluppa armonicamente attorno al cortile centrale, cui si ricollega anche l'ingresso dalla parte esterna, unito direttamente al cortile per mezzo del vestibolo. Non conosciamo altri monasteri in Palestina che abbiano una simile pianta: forse il fatto è dovuto alla poca conoscenza degli antichi monasteri che per la gran parte rimane ancora inesplorata.

I materiali da costruzione i monaci li presero, parte sul posto stesso dove la roccia appare abbondante in superficie, parte anche da edifici più antichi. Difatti anche qui ricorrono spesso le caratteristiche pietre con bugna e fascia, che come quelle Kh. Siyar el-Ghanam, riteniamo provenire dalla demolizione della Basilica Costantiniana della Natività a Betlemme. (cfr. foto nn. 98, 114).

VANO I. LA CHIESA. La pianta della chiesa rispecchia un modello che abbiamo definito "monastico", cioè pianta rettangolare, molto lunga rispetto alla larghezza, con emiciclo dell'abside e una sola navata. In alcune di queste l'emiciclo dell'abside è ben delineato anche all'esterno, mentre in altre, per es., ad Abu-Ghunneim, è incluso come qui ed all'esterno non apparisce né in forma rotonda, né in poligono. I due esempi di abside, li abbiamo a Kh. Siyar el-Ghanam, ove nella chiesa più antica l'abside non è appariscente, mentre in quella del VI secolo si ha il poligono.

Per il cedimento delle volte della cripta-necropoli manca completamente il presbiterio, di cui si conserva solamente la fondazione dell'emiciclo dell'abside ben delineato nella

Per altri esempi di chiese monastiche, vedi Introduzione p. 7-8. Alle chiese della zona di Betlemme si possono aggiungere quelle del Romitorio di Gabriele a er-Rawabe (*La Terra Santa* 1951, pp. 202-7), di Castellion a Kh. el-Merd, del Cenobio di Choziba (Schneider, *Das Kloster der Theotokos zu Choziba im Wadi el-Kelt*, in *Römische Quartalschrift* 1931; piano p. 311), di Masada (*Oriens Christianus* 1931, p. 253).

parte di sud est, assai più confuso nel lato di nord est. Queste fondazioni sono fatte con blocchetti irregolari cementati con calce e cenere. Nella pianta, anche per il lato di nord est, abbiamo delineato questa parte dell'abside in modo regolare, perchè siamo convinti che così doveva essere; d'altra parte le fondazioni sono fatte sempre con minore regolarità. Elementi derivanti dal presbiterio o santuario sono presentati dalle *foto* 101 e 102. Nella prima fotografia abbiamo frammenti dell'altare in marmo bianchissimo (nn. 1-3); frammenti di pilastri dell'altare (nn. 5, 6, 8-10); frammenti delle transenne (nn. 4 e 7 e *foto* 102 n. 1 e 5; il n. 4 doveva essere un frammento della croce della facciata). Apparteneva anche al presbiterio una pietra rosa di Betlemme con scanalatura al centro per la transenna. Forse dalla chiesa provenivano la base e la colonna della *foto* 100 e i capitelli della *foto* 96 e 99.

I pavimenti sono mancanti, ad eccezione di alcuni pezzettini andati esenti da distruzione. È certo che tutta la chiesa era pavimentata a mosaico, giacchè anche dove il mosaico andò distrutto, in tutta la lunghezza della nave ne rimane ancora il letto. Un frammento del pavimento musivo si vede al sud del termine della cripta-necropoli; è parte della fascia del campo. Ha letto di sassi, sopra vi è calce e moltissima cenere, più in alto, su cm. 2,5 di calce bianca vi sono le tessere (10 tenere in 10 cm.). Un secondo frammento assai più ridotto si vede verso il centro della nave, ma con tessere più grandi: doveva far parte di un disegno geometrico.

Il muro perimetrale della chiesa è sparito completamente ad ovest, dove però è facile arguirlo dalla terminazione del letto del mosaico. Sul lato di sud vi sono piccole tracce recanti anche resti di intonaco in calce bianca. Sui lati di est e di nord si conserva oltre alle fondazioni anche un ricorso degli apparecchi a fior di terra. Nel muro nord rimangono ancora in sito tre blocchi con bugna e fascia assai larga, come quelle della seconda abside Kh. Siyar el-Ghanam. (Vedi *foto* n. 98). L'altezza dei ricorsi è di cm. 55; questi sono impostati o sulla roccia o su una di fondazione più larga. I tre blocchi hanno una lunghezza di cm. 58, 130, 140.

La lavorazione della bugna e della fascia corrisponde esattamente a quella osservata nell'abside 1 di Kh. Siyar. La larghezza della nave della chiesa misura nell'interno m. 6,30. La chiesa comunicava col monastero per mezzo di due porte, una col vano 2; l'altra con il vano 3, verso il cortile e gli ambienti di sud ovest.

VANO 2. CAPPELLA FUNERARIA (?). A sud della chiesa vi è il vano n. 2. Il pavimento è sparito, però rimane il letto del mosaico, allo stesso livello di quello della chiesa; i muri perimetrali si conservano ancora, eccetto che nella parte di est ove rimane solo la roccia. Nel punto della pianta ove l'ambiente è diviso con una lineetta, il pavimento si alza di parecchi centimetri rispetto al precedente ed il letto del mosaico appare in forma rotondeggiante quasi a disegnare un emiciclo. Disgraziatamente manca non solo il mosaico, ma anche il muro di chiusura dell'ambiente, da cui si sarebbe potuto capire in modo certo la destinazione di questo locale. È nostra impressione che

si tratti di una cappella funeraria, sia per gli indizi descritti sopra, sia perchè nel sotto-suolo vi è la grotta-ossuario del monastero (n. 18). Sul muro di sud vi è intonaco bianco e su di questo le spighette per intonaco più fine. Vi si accedeva da nord, dalla chiesa e da ovest dal vano 3.

VANO 3. Il vano 3 è un piccolo ambiente di raccordo fra la chiesa, i vani di sud ovest ed il cortile centrale. Oltre la comunicazione verso il cortile, si aprono anche le porte dei vani 1, 2 e 4. Sui muri di sud e di ovest si vedono ancora tracce dell'intonaco di calce bianca.

Il pavimento è a mosaico bianco in diagonale, distinto però in tre campi diversi. A sud, verso la porta del vano 4, il primo pezzo che arriva allo spigolo sud ovest del vano 2 (7 tessere in 10 cm.), qui due righe in parallelo lo dividono dal campo successivo che forma una fascia di 80 cm., (6 tessere in 10 cm.); di nuovo altri due righe in parallelo chiudono questo piccolo campo per iniziarne un terzo (8 tessere in 10 cm.), quasi tutto distrutto. Il pavimento in leggero dislivello, risale verso il nord. Il letto del mosaico è fatto con sassetti e al di sopra uno strato di calce bianca.

VANO 4. REFETTORIO. Il vano 4, che riteniamo essere il refettorio del monastero, per la vicinanza e la comunicazione che ha col vano 5, che ci risulta essere una cucina e forse anche la panetteria, è l'ambiente più bello e meglio conservato del monastero. Le pareti conservano parecchi ricorsi di pietre; manca la parete di ovest che è facile supplire dal termine del mosaico. Due porte interrompono le pareti di nord e di sud, e si affacciano, una sul vano 3 e l'altra nel vano 5. Sulle stesse pareti sono distribuiti sei pilastri che rinforzavano le volte, su cui dovevano esserci delle abitazioni. Infatti verso l'angolo sud ovest e nel vano 5, la riempitura era ricca di pezzi di mosaico e di tessere policrome cadute dall'alto. La caratteristica principale dell'ambiente è costituita dal pavimento musivo (ad un livello più basso del vano 3) che occupa tutto l'ambiente e che è ancora in buono stato. Il campo centrale è un bell'intreccio di motivi geometrici (7 tessere in 10 cm.), (vedi foto n. 103) fatto con tessere di svariati colori: bianco, rosa acceso, nero, celeste, verde. Il campo centrale è circoscritto da una bordura di sette righe, che separa dalla fascia di mosaico bianco in diagonale. Dalla parte di est, e fuori dell'asse centrale del campo del mosaico, nella fascia bianca in diagonale è posta la grande iscrizione (vedi foto 104). L'iscrizione è racchiusa in un quadro, con due anse sui lati. Il riquadro è fatto con cinque file di tessere in parallelo con colori bianco e nero. Fra il riquadro, dell'iscrizione ed il grande campo del mosaico, vi sono 34 cm. di mosaico bianco in diagonale. L'iscrizione ha un'altezza di cm. 81,5, compresa la fascia. Il testo dell'iscrizione consta di cinque righe con lettere alte 10 cm. (nell'ultimo rigo invece sono alte cm. 11,5) ed il colore delle tessere è nero oscurissimo, come la pietra del Mar Morto. I righe delle lettere sono divisi da due file di tessere bianche leggermente rosa.

Per la traduzione e l'interpretazione di questa e delle seguenti iscrizioni, vedi lo

studio del P. Tarchnišvili: "Le iscrizioni musive di Bir el-Qutt". Un fatto che forse forse va notato è la particolarità che sia l'iscrizione di questo vano come quella del vano 13 contrassegnata nella pianta con la lettera f, non sono in asse con i relativi mosaici, ma ambedue sono spostate verso un fianco. Il mosaico bianco che è fra il muro di est e l'iscrizione fu restaurato alla meglio.

VANO 5. Allo stesso livello del vano 4 è il vano 5 o cucina che oltre ad essere in relazione con il refettorio, comunica pure a sud con i locali degli impianti dei pressoi che restano a circa 70 cm. più in basso. L'ambiente è pavimentato a mosaico. Al di là di una fascia di 66 cm. in diagonale, comincia il campo delimitato da una fascetta di sei righe di cui due neri e quattro bianchi. Il campo è fatto a tessere bianche in diagonale con fioretti di color rosa e nero distanziati l'uno dall'altro 26 cm. sulla stessa linea.¹ Il campo comincia vicino alla fascetta con mezzo fioretto. (Cfr. foto n. 105). Distribuzione delle tessere: 6 cubetti in 10 cm., i fioretti hanno altezza cm. 9 su cm. 5 di larghezza. Verso il nord est il mosaico è rotto. La riempitura del vano, specialmente nella parte di est, è ricca di frammenti di mosaico e di numerosissime tessere colorate provenienti da ambienti posti in alto, al secondo piano, di cui non rimane nulla. La riempitura invece della parte di ovest e di nord è formata da uno spesso deposito di cenere. Contro la parete di sud vi sono due banchine in muratura spezzate da un pilastro. Le banchine, alte cm. 50, profonde cm. 70, erano rivestite di intonaco di calce bianca. La banchina di nord in un secondo tempo fu allargata con una fila di pietre sino a raggiungere la profondità di cm. 98. Dietro questa seconda banchina che termina in pilastro, poggia un secondo muro entro il quale è racchiusa una vaschetta la cui bocca è formata da una pietra con incavo per metterci il coperchio (apertura dell'orifizio cm. 28). La vaschetta è profonda 65 cm., sotto l'orifizio della pietra ed ha un diametro di 70 cm.; ha intonaco molto duro e liscio. Il muro che racchiude la vaschetta è fatto alla meglio.

VANI 6 — 7. IMPIANTO DEI PRESSOI. I vani 6 e 7 formano un unico ambiente anche se le due parti dello stesso ambiente sono al centro separate da un muretto che si eleva dal pavimento di circa 35 cm. Questa installazione per la produzione del vino e dell'olio trova riscontro in quelle di Kh. Siyar el-Ghanam. I pavimenti sono a mosaico bianco con tessere grosse disposte in diagonale (7 tessere in 20 cm.). Sulle pareti restano tracce di un intonaco molto duro di cocci pestati. Il muro di sud è quasi del tutto scomparso e quello di est resta nelle fondazioni. Nel v. 6 contro la parete di sud e di nord vi erano due pilastri.

¹ Per un confronto tenere presente il mosaico nella navata della cappella di 'Ain Fawwar, vedi QDAP I, tav. LVII, 2.

Installazione del N. 6. Dalla parte di nord a 1,20 dal pavimento in mosaico si eleva un grande gradino e si allarga sino ad una profondità di m. 2,15. Qui vi era una vasca, divisa in due scomparti, (ne resta quasi intera solo la parte di est) che serviva per la pigiatura delle uve, (n. 2 della sezione). Il pavimento della vasca o palmento, è a grosse tessere di mosaico bianco su un letto di calce e cenere, posto su uno strato di sassi. Le pareti invece erano ricoperte di intonaco duro, steso su un letto di cm. 5 di spessore (calce e cenere e un leggero strato di sassetti).

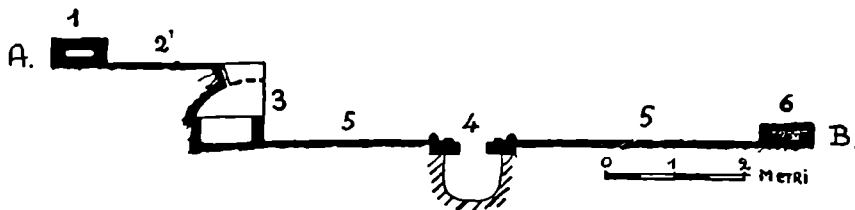

Fig. 31. Sezione A-B dell'impianto del pressorio nel vano n. 6.

Una volta che le uve erano state pigiate, il mosto veniva raccolto in una vaschetta sottostante il palmento (n. 3 della sezione) nella quale arrivava per mezzo di un canaletto praticato fra il mosaico e la volta della sottostante vaschetta (lung. 45 cm., largh. 4 cm.). Originariamente la vaschetta che aveva il fondo a mosaico, in un secondo tempo fu ricoperto dello stesso intonaco duro dato alle pareti. L'intonaco della calotta è fatto con un leggero strato di calce bianca. Le vinacce venivano pressate su una vaschetta posta verso il centro dell'ambiente (sezione n. 4). Al di sopra del pavimento musivo si alza da terra una pietra circolare che chiude una fossetta fatta in intonaco duro per raccogliere i liquidi spremuti sopra la pietra. La vasca è profonda 70 cm. sotto l'orificio. La pietra di copertura (1,20 di diametro) aveva torno torno un solco in cui venivano sistemati i legni del torchio: un canaletto portava i liquidi spremuti al centro sotto il coperchio quadrato che copriva il foro (39 cm. di diametro) centrale (vedi foto n. 106).

Installazione del N. 7. La parte di est dell'ambiente era un frantoio per l'olio ⁴. (Per la descrizione tener presente la sezione F-G e le foto nn. 108, 110-111). La pietra di macina delle olive è impostata non sul pavimento direttamente, ma su un rialzo di grosse pietre (altezza 45 cm.), non cementate, ma solo poggiate sul pavimento in mosaico. La pietra circolare misura cm. 155 di diametro e 55 di spessore con un labbro di 15 cm. sull'orlo. Il fondo del frantoio non è regolare, ma ondulato per il fatto che le pietre

⁴ La presenza di un frantoio per olive qui è naturale: anche oggi le pendici degradanti verso il Wadi ed-Dashiah sono messe ad olivi.

che giravano sopra l'hanno consumata un poco (la pietra della macina nella sezione è rappresentata dal n. 2). Una volta che le olive erano macinate, la pasta veniva spremuta sotto un grande peso (sezione n. 3). La grossa pietra della pressa ha 150 cm. di altezza a 90 di diametro; non è perfettamente circolare. Alla sommità, nel centro, ha un taglio, come pure sui due fianchi ha altri due tagli a trapezio che permettevano di incastrare i cocciali della leva necessari per alzare il peso non indifferente.

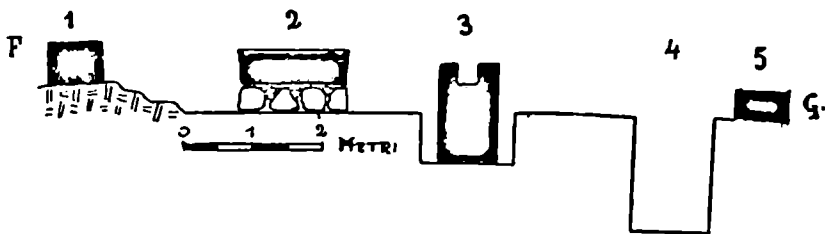

Fig. 32. Sezione F-G dell'impianto del pressorio nel vano n. 7.

A 30 cm. dal muro di sud si apre a fior di pavimento una vasca (cm. 118 x 160, profonda 175 cm.) completamente rivestita di forte intonaco di cocci pestati, adagiato su un letto di sassetti (sezione, n. 4). A nord della pietra di macina, a circa 23 cm., termina il pavimento musivo ed incomincia un banco di roccia su cui sono ritagliati tre gradini che salgono alla porta verso il vano 5. La roccia è tagliata molto irregolarmente. Lo stesso banco di roccia forma pure i fondamenti dell'angolo nord ovest; in questo punto i ricorsi della muratura, incominciando dal basso, misurano cm. 40, 33, 40. Sulla parete di nord tracce di intonaco bianco.

VANO 8. LA STALLA. Dai pressoi per mezzo di una porticina praticata nel muro di est, si passa nel grande vano 8, che non era altro che la stalla del monastero (vedi foto n. 112). Da notare subito la facciata del muro di ovest fatta con bei blocchi di pietre lavorate a bugna e con fascia, come sul lato nord della chiesa. L'altezza dei ricorsi cominciando dal basso è di cm. 50, 47, 45. Contro detto muro poggia la mangiatoia per animali, fatta con blocchi ben squadrai (Vedi foto n. 115). All'altezza del labbro esterno la mangiatoia è larga 75 cm., mentre nell'interno misura 57 cm., su una profondità di 23 cm. I fori per gli anelli erano sistemati sulle pareti di faccia (se ne vedono ancora quattro) ed uno anche si vede sul fondo della mangiatoia, che doveva prolungarsi almeno sino alla porta ⁵. Nello stesso vano fu trovato un grosso blocco circolare di cm. 80 di altezza e 95 di diametro.

⁵ Stesso tipo di mangiatoia a Kh. Siyar el-Ghanam nella stalla del monastero, cfr. p. 28.

Nella parte superiore è scavata una vaschetta di 55 cm. di diametro, con una profondità di cm. 32. Sul fondo si vede un ferro, forse dell'anello, fissato al fondo con piombo. Poteva servire per l'abbeveratura degli animali. Il muro di nord ha per fondazione la roccia ritagliata che sostiene i ricorsi della muratura: lungo la detta parete sono distribuiti quattro pilastri di varie dimensioni. Al terzo pilastro, in epoca più tardiva, fu aggiunto un muro, come apparisce evidente dall'esame della muratura (vedi foto n. 113-114) fatta con blocchi ed apparecchi disparati. Da notare il riuso delle pietre con la bugna e la fascia di epoca anteriore. Lo stesso fenomeno osservato al pilastro terzo, dovette ripetersi anche al pilastro quarto.

Il vano 9 non presenta elementi sufficienti per una migliore descrizione ed individuazione. Solo si può dire che in un primo tempo faceva parte di uno stesso ambiente col vano 8. Da notare che la nempitura dei vani 8 e 9 era ricca di frammenti di mosaico e di tessere a colori che dallo scavo apparivano caduti da ambienti posti al piano superiore, destinato molto probabilmente ad abitazione dei monaci.

I vani 10-12 non presentano particolarità degne di menzione essendo stati assai devastati.

VARO 13. CORTILE CENTRALE. Al centro del monastero è situato il cortile. Ha forma rettangolare ed è delimitato a nord alla cappella funeraria, ad ovest dai vani 4 e 5, a sud dai vani 10-11 e ad est dalla portineria, 14 e 15. Entrando da est, subito dopo il vestibolo, ci si trovava sotto al porticato che girava intorno al cortile. Da sotto il porticato vi erano accessi a nord alle necropoli (16-18); ad est una porta metteva nel vano 12, ad ovest vi era il passaggio al vano 3.

Nel cortile si possono distinguere due elementi: il porticato ed il cortile a cielo scoperto con la cisterna sottostante.

a) *Il Porticato.* È formato da uno stretto deambulatorio che gira attorno al cortile ed è diviso da questo da uno stilobate largo 67 cm. ed alto circa 5 cm. Sullo stilobate sono distribuiti i pilastri che dovevano sostenere le volte od il tetto del deambulatorio; alcuni pilastri sono mancanti, ma è facile supplirli in modo da arrivare a un totale di 18. In alcuni punti dello stilobate fu costruito anche un muro, così sul fianco di nord e di est. Nella parte nord del deambulatorio furono fatte due interruzioni con muri che sembrano posteriori. Il deambulatorio doveva essere tutto pavimentato a mosaico, che però è scomparso sul lato nord ove attualmente affiora solo la roccia. Nella parte di est il mosaico è bianco in diagonale (9 tessere in 20 cm.), ma è rotto verso il nord vicino al frammento dell'iscrizione "a"

Dell'iscrizione si conserva solo lo spigolo sud est con poche lettere e da quanto rimane si può calcolare che doveva constare di 5 righe terminando contro lo stilobate. La scritta è racchiusa in una fascetta di 2 righe di tessere rosa e verdi, con il campo bianco e le lettere in rosso (altezza delle lettere nei vari righe: cm. 9, 8, 7, 5.), la separazione fra i diversi righe della scrittura è fatta con due linee di cui una in violetto chiarissimo e l'altra

in bianco (vedi *foto* n. 118). Sul lato di sud il mosaico è quasi tutto mancante eccetto che nello spigolo verso sud ovest ove si è conservato l'inizio di un disegno geometrico. (Nella pianta segnato con la lettera g).

L'interesse maggiore è sul fianco di ovest dove c'era una bella pavimentazione musiva, disfortunatamente mutila in alcuni punti (vedi *foto* 121, 123-4). La fascia musiva consisteva di 28 quadrati di 45 cm. di lato ciascuno, legati da una ricca fascia a tortiglione. I quadrati procedevano a due a due, che per quanto si può vedere nei primi 4 quadrati nella parte di nord, dovevano essere anche con gli stessi motivi a due a due. Al sesto scomparto partendo dal nord verso sud, il pavimento era interrotto da una iscrizione in georgiano di cui si conservano attualmente solo tre quadrati (vedi *foto* 119-120).

L'iscrizione è fatta con tessere di un nero cupo in campo bianco ed i rigli della scrittura sono divisi da linee di color giallo¹. I colori nella fascia sono rosso, blu e giallo. I motivi ornamentali dei vari quadrati consistono in vasi, anfore, fiori, intrecci geometrici². Per dettagli vedi *foto* 123-4 ed i testi nello studio del P. Tarchnišvili.

b) *Cortile a cielo scoperto*. Il pavimento del cortile è formato da un grande mosaico interrotto dalle bocche della cisterna (cc) dalla pozzetta del purgatorio delle acque (h) da un motivo ornamentale (b) che probabilmente doveva essere ripetuto in tutti e quattro gli angoli, perchè ne sono tracce anche vicino alla bocca di ovest e vicino all'iscrizione (d). Il mosaico comincia dallo stilobate con tre rigli di tessere bianche in parallelo (cm. 6,5), poi segue un campo di tessere bianche in diagonale (cm. 52), indi ancora una fascetta di 5 rigli in parallelo con colori bianco, giallino, verdino azzurro, giallino, bianco e subito dopo attacca il grande campo di mosaico in tessere bianche disposte in diagonale. La fascia che contorna il grande campo ha diverse dimensioni: a nord cm. 92, a sud cm. 82, ad est cm. 195. Il grande campo centrale per buona parte è rotto: le tessere sono molto alte, circa 5 cm., e poggiano su un letto di calce e cenere su un fondo di sassi assai alto. Nello spigolo di sud est contro l'angolo interno della fascia vi è un piccolo fregio consistente in una fascetta che fa angolo e che termina in un circoletto; nell'angolo interno vi è un quadrato che racchiude una croce. La croce è fatta, al centro, con tessere rosse, nei quadratini laterali invece con tessere verdi; gli angoli fra i bracci della croce con tessere gialle. I colori della fascia descritta sopra (7 rigli in parallelo) sono in ordine: bianco, rosso, tre verdi, rosso, bianco. Tracce dell'identico fregio si vedono vicino alla bocca della cisterna verso l'ovest e vicino alla iscrizione "d" sul lato di nord ovest. Verso l'angolo nord ovest della fascia che circo-

¹ Per alcuni motivi simili di questi mosaici, vedi *Gerasa*; anfora nella chiesa di S. Giovanni Battista (tav. LXVII), che viene datata alla prima metà del secolo VI. Lo stesso motivo dell'anfora anche a Beisan in un mosaico del monastero della Signora Maria, cfr. Fitzgerald, *A sixth century Monastery at Beth-Shan*, Philadelphia 1939, tav. XVII, 2-3. Per l'intreccio geometrico vedi *Gerasa*, tav. L, fig. b (frammento di marmo) ed il pavimento musivo di Mukhmas, cfr. QDAP I, p. 103 e tav. XXXIX, 2 ove anche la bordura del campo è simile.

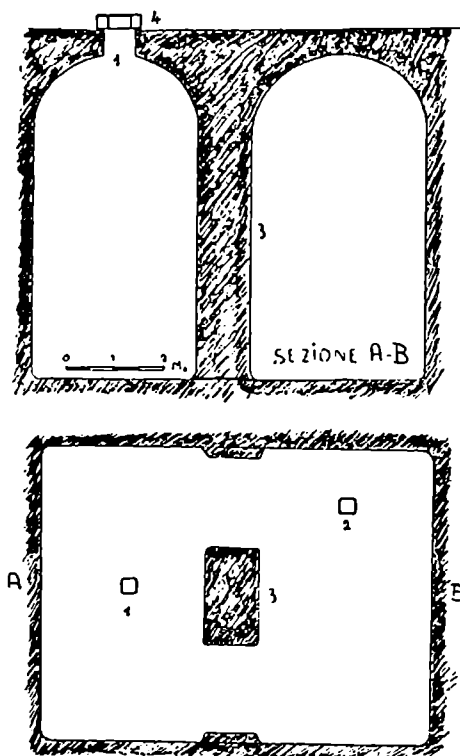

Fig. 33. Pianta e sezione della cisterna del cortile

cia o se in parte è in muratura, le volte invece sono fatte con pietre squadrate. Sulle pareti e sul fondo vi è un robusto intonaco di cocci pestati, steso su un letto di sassi. La cisterna è divisa al centro da un grosso pilastro che sostiene gli archi delle due volte a botte (Vedi fig. 33, che riproduce la pianta ed una sezione della cisterna; per le pietre che formano le bocche della cisterna vedi foto 117). Le pietre in forma esagonale misurano: cm. 78x74 quella di est e cm. 103 x 82 quella di ovest. Al centro hanno un foro circolare (cm. 44 e cm. 50 di diam.) in un quadrato che sorreggeva il tappo. Ai due lati del foro vi erano due piccole fosse per tenervi le anfore.

scrive il grande mosaico bianco del cortile, negli ultimi giorni dello scavo, fu trovata un'altra iscrizione (foto 107). È contenuta in una tabula ansata. Lunghezza della tabula senza le anse cm. 132; lunghezza delle anse cm. 21. L'iscrizione di cui ora restano solo tre righe, doveva constare di cinque. Il colore delle tessere delle lettere è il rosso e l'altezza delle lettere è di cm. 11,5 nel primo rigo, di 10,5 nel secondo e di 9 nel terzo. La fascia che circonda l'iscrizione è composta di tre righe di tessere dai colori bianco, azzurro verdino e giallo. Le anse invece recano nel campo bianco una croce con tessere rosse, verdi e gialle. Per il testo vedi studio sulle iscrizioni.

CISTERNA. Sotto al pavimento del cortile vi è una bella cisterna che sia per la forma che per la tecnica richiama alla mente il "bir 'amdan" di Kh. Siyar el-Ghanam; questa è però inferiore per dimensioni (mm. 8,00 x 6,30, con altezza, da sotto le volte, di m. 7,00). Non si vede nessuna rottura nelle pareti, perciò non è possibile dire se fu scavata completamente nella roc-

VANI 14 e 15: LA PORTINERIA. L'ingresso al monastero è dalla parte di est; la porta è situata su di un banco roccioso tagliato a gradini. Per una porta di due metri

di larghezza, con soglia ritagliata nel banco roccioso, si entrava in una specie di atrio pavimentato in mosaico bianco in diagonale (9 tessere in 20 cm.). Contro le due pareti di nord e di sud vi erano sedili ricavati dal banco di roccia affiorante, mentre nella pa-

rete di nord attraverso una stretta porticina si entrava in una piccola stanza che probabilmente era la cella del portinaio.

CRIPTA — NECROPOLI. Il monastero aveva una grande necropoli, distribuita parte sotto la chiesa e la più gran parte a sud di essa nei vani 16-18. La prima parte della necropoli era sotto la chiesa forse riserbata agli abbatì e formava una specie di cripta. Essa fu completamente scavata nella roccia, e solo dove questa mancava fu supplita con muratura di blocchi squadrati (pareti di nord, est e sud). La roccia fa pure da base al muro che trasversa e divide in due la cripta. L'accesso era dall'est da dietro e sotto il muro dell'abside, per mezzo di una apertura a lucernare. L'accesso era in pendio, con salita verso l'esterno; più largo all'inizio della cripta, si restringeva gradatamente verso l'uscita da cm. 110 a cm. 75 (vedi fig. 34). La cripta era divisa in due ambienti da un muro che sosteneva le due volte a botte (vedi fig. 34, n. 6). Sui muri di sud e di nord si vede ancora la calce che legava le volte con le pareti, volte che risulterebbero a tutto sesto, un pò ribassate (cfr. fig. 35 sezione X-Y.). Nella prima parte della cripta vi sono scavate tre tombe (fig. nn. 3-5) di cui soltanto una era occupata (n. 3) le altre due erano vuote, e queste a differenza della prima non erano intonacate come l'altra che era rivestita di intonaco liscio di calce bianca. In questa tomba (n. 3) oltre a numerose ossa fu pure trovato un anello d'argento montato con pietra rosso vino (foto 79, n. 4). Al di là del muro 6 vi è il secondo vano della cripta con una sola tomba rivestita anche questa con intonaco liscio di calce e cocci pestati. La tomba era vuota. Contro la parete nord del secondo vano vi sono tre gradini, di cui il terzo entra per 35 cm. nella parete. Accosto, nella parete di ovest, vi è una piccola nicchia scavata nella roccia (largh. 100 cm., prof. 35 cm.). La malta delle murature in parte è con calce bianca, in parte con calce e cenere. Non è facile capire lo scopo delle scalette cui sopra abbiamo accennato (vedi fig. 34 n. 8 e fig. 35 sezione C-D n. 8), certamente è da escludere l'idea che servissero per un ingresso dalla parte di nord, perchè nelle fondazioni del muro non vi è traccia di apertura. Le volte a botte dei due vani della cripta funeraria sostenevano il pavimento della chiesa. (Vedi le tre sezioni della fig. 35 e la foto n. 97, ingresso visto da ovest).

NECRÒPOLI: VANI 16-18. La gran parte della necropoli del monastero era sistemata a sud della chiesa nei sotterranei 16-18, ricavati quasi interamente dallo scavo della roccia.

Vi si accedeva dal cortile per mezzo di una scaletta parte scavata nella roccia, parte fatta con gradini aggiunti, nel punto dove il muro ad ovest di 17 andava a toccare lo stilobate del cortile. Scendendo questa scaletta ci si trova nel vano 17, che è suddiviso in tre scomparti. Quello di ovest che è il più grande, ha due tombe: una sotto il livello del pavimento (fig. 36 n. 3), e sotto gli ultimi scalini della scala di accesso (lung. cm. 195, largh. 64, prof. 80). È rivestita di forte intonaco di cocci pestati. Allorché fu scoperta era chiusa con grossa lapide di cm. 130 x 85, e dentro vi fu trovato solo terriccio. L'altra tomba (fig. 36 n. 6), completamente distrutta era impostata contro la parete di nord, come lo mostra il taglio nella roccia per la lastra di pietra (vedi foto n. 129) della

chiusura. Il resto doveva essere in muratura e sul fianco aveva un gradino, come lo lascia vedere la roccia ritagliata sul fianco ovest. Poteva murare cm. 100 di altezza, compresa la lastra di chiusura, su una lung. di cm. 215 e di una largh. di cm. 70. Ad

est di questo primo scomparto ve ne sono altri due, separati coi muri sia fra di loro che dal primo scomparto. Lo scomparto di nord est è in parte in muratura ed in parte ricavato dalla roccia. Contro la parete di nord vi era una tomba (n. 5) dello stesso

tipo del n. 6, già descritta e misurava cm. 205 di lunghezza, 95 di largh. e 100 di altezza compresa la lastra di chiusura. Anche di questa tomba restano solo tracce. Il terzo

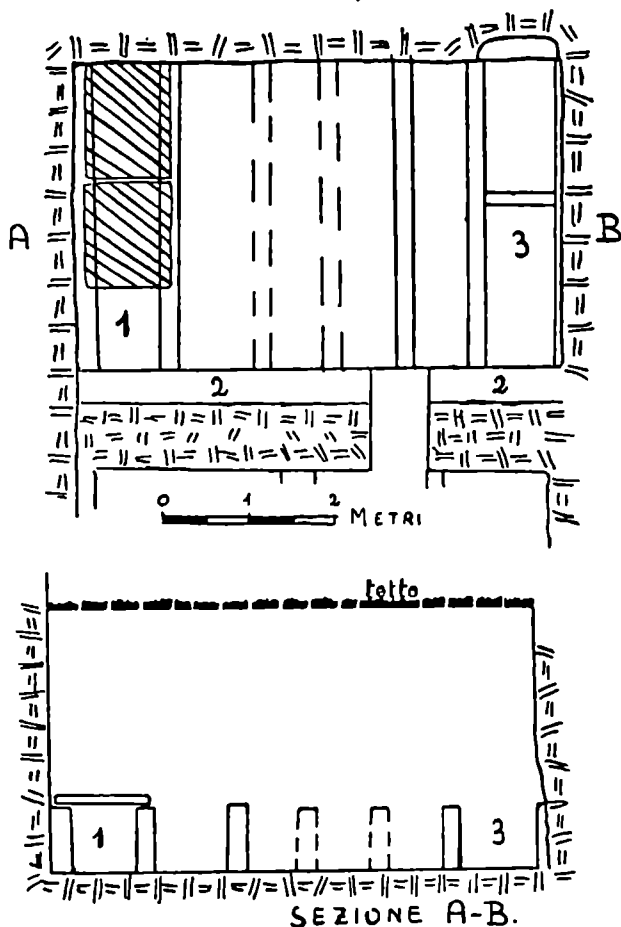

Fig. 37. Pianta e sezione della necropoli nel vano 16.

scomparto, dalla parte di sud est, aveva la stessa disposizione del precedente con una tomba contro la parete di sud. La tomba misurava cm. 210 di lunggh., 70 di largh. e 110 di altez., lastra di chiusura compresa.

Nella parete di est per una porta, praticata nella roccia e regolarizzata nell'altra parte con blocchi di pietra, si accedeva nel vano 16 dove erano le fosse comuni. La porta ha uno spessore di cm. 120, muratura compresa, 155 di altezza e 60 di largh. di passaggio. Il vano 16 ove erano collocate le fosse comuni, ha il fondo delle tombe a cm. 110 sotto il livello del vano 17. L'ambiente usufruisce in quasi tutta l'altezza e sulle quattro pareti del taglio della roccia. Però dove cominciava l'aggetto della volta, cominciava pure la muratura (pareti di est e di ovest in belle pietre di taglio). Le pareti di nord e di sud sono costituite dalla semplice roccia più o meno pareggiata. Sulle stesse pareti si può seguire l'andamento della volta a botte (tutto sesto ribassato) dal riccio della calce rimasta sulla roccia. L'ambiente era diviso in sei grandi fosse, costruite con grossi lastroni di pietra. Le fosse non hanno tutte la stessa larghezza, difatti cominciando dal nord abbiamo le seguenti misure: cm. 69, 85, 60, 67 e 95. La profondità si aggira sui 75-80 cm. L'ultima fossa, contro la parete di sud, è divisa in due da una lastra. Le fosse che occupano tutta la lunghezza del vano sono dirette da ovest verso l'est. (Cfr. fig. 37 pianta e sezione). La tomba n. 1 fu trovata per buona parte coperta con due lastroni ancora murati e dentro oltre a diversi scheletri furono trovate tre lampade grandi del tipo a candelabro. Ossa furono trovate anche nella tomba 3. (Vedi foto nn. 125, 126, 127).

VARO 18. GROTTA - OSSUARIO. La grotta-ossuario è formata da una grotta naturale, il cui pavimento è a circa 50 cm. più in basso del vano 17. La roccia fu coperta dappertutto da intonaco duro e liscio di calce bianca. Le pareti ed il tetto non furono pareggiati, cosicché appaiono molto irregolari sebbene ricoperti con intonaco. L'accesso è da est (n. 7) e per tre gradini si arriva allo spazio centrale occupato da una fossa lunga cm. 190, larga cm. 80 e profonda cm. 110. Le pareti della fossa sono fatte in muratura e rivestite di intonaco. Il rimanente spazio della grotta fu diviso in tre scomparti: uno centrale di cm. 200 x 160 e due laterali irregolari e bislungi. Gli scomparti sono divisi fra loro da muri costruiti con blocchi non squadri e con malta in cui abbonda la terra. I muri sono foderati di intonaco fino alla volta. L'altezza massima della grotta dal fondo della tomba centrale alla volta è di m. 3,25. I muri di divisione fra i diversi scomparti hanno uno spessore di 44 cm. Non fu trovato nulla perché l'ambiente era stato violato. (Vedi foto n. 128 e fig. 36).

SEPOLCRO ERODIANO RIADOPERATO. Fuori del monastero, verso l'est, oltre ad un pressio bizantino (vedi fig. 38) fu trovato anche un colombario romano ed accanto una tomba del periodo erodiano, riadoperata come sepoltura anche dai monaci. La datazione erodiana della tomba si ricava dalla ceramica rinvenuta nel kokim più basso (vedi fig. 39 segnato col n. 1), ceramica costituita da frammenti di vasi di cucina e da due unguentari di terracotta. Si può pensare che i monaci abbiano lasciato intatto

il kokim in basso ed abbiano riadoperati i cinque più alti. Segno di questo riuso cristiano è la croce scolpita in un cerchio sulla sommità dell'ingresso

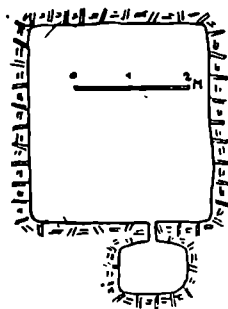
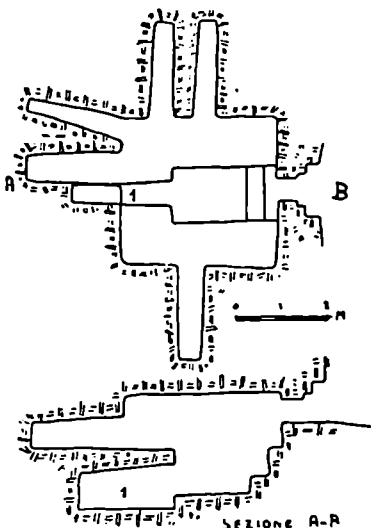

Fig. 38 Pressorio.

Fig. 39 Tomba erodiana:
Pianta e sezione A-B.

POZZETTO N. 19. Ad est subito fuori del recinto del monastero fu trovata una piccola cisterna senza intonaco, con bocca assai larga ricoperta da lastroni di pietra. Nella riempitura oltre a diversi vasi di terracotta e di vetro fu trovata una moneta bizantina ribattuta dagli arabi. Fra il terreno vi erano numerosi ossi di agnello, probabili rifiuti di cucina.

CONCLUSIONE. Lo scavo del monastero georgiano di Bir el-Qutt, offre parecchi punti di contatto con il risultato dello scavo del Campo dei Pastori a Khirbet Siyar el-Ghanam.

Per il periodo più antico, a Bir el-Qutt, c'è la presenza di un colombario romano e accanto una tomba, che sebbene sia stata riadoperata in periodo bizantino, pure può essere datata al primo secolo per la ceramica contenuta nella parte più bassa. Lo scavo è stato utilissimo specialmente per il periodo bizantino, per capire la vita monastica in questa zona di Betlemme, ove le occupazioni materiali dei monaci appaiono diverse da quelle dei monasteri del Deserto di Giuda. Qui infatti, dalle installazioni dei pressoi per la produzione del vino e dell'olio è facile pensare a tutta una vita agricola, e come per la coltivazione dei campi tenessero animali e perciò una stalla assai ampia. Così

certi elementi ritrovati negli scavi di Kh. Siyar el-Ghanam, ricevono più evidenza dal risultato di questo scavo.

Anche il problema del riuso delle pietre provenienti dalla smantellata Basilica Costantiniana di Betlemme si allarga: difatti anche in questo monastero appaiono riadoperate molte pietre con la tipica lavorazione riscontrata a Kh. Siyar el-Ghanam nell'abside del VI secolo.

Oltre questi punti di contatto con gli scavi di Siyar, gli scavi di Bir el-Qutt hanno un'importanza propria, sia per aver ritrovato un monastero assai originale e nobile per la pianta e la disposizione degli ambienti⁸, e sopra tutto per la scoperta di numerose iscrizioni georgiane, che attualmente sono le più antiche che si conoscano in Palestina, dove dal V secolo fiorì un movimento rilevante del monachesimo iberiano che ha lasciato anche tracce indelebili nella letteratura palestinese.

Come datazione siamo propensi a datare il monastero di S. Teodoro a Bir el-Qutt verso la seconda metà del secolo VI, sia per quanto si può dedurre dalle iscrizioni, sia perchè ammesso il riuso delle pietre che dovrebbero provenire dallo smantellamento della Basilica Costantiniana della Natività, si finisce naturalmente al regno di Giustiniano.

Se si identifica con questo monastero di S. Teodoro, quello ricordato da Procopio sotto il nome di monastero dei Lazi⁹ nel deserto di Gerusalemme, avremmo un argomento in più per la datazione al sesto secolo ed una conferma per il probabile riuso dei materiali della Basilica Costantiniana di Betlemme.

La pianta di questo monastero si assomiglia moltissimo alla "villa rustica" romana. Per un accostamento delle piante, vedi F. Castaldi, *La trasformazione della "Villa rustica" romana in rapporto alle condizioni dell'agricoltura*, in *Annali dell'Istituto Superiore di scienze e lettere "S. Chiara" dell'Ordine dei Frati Minori*, II, Napoli 1950, pp. 225-304.

La villa rustica romana secondo i dettagli degli agronomi romani, riprodotta a p. 229, si assomiglia nei punti essenziali con la pianta di Bir el-Qutt "Secondo la descrizione di Varrone la villa rustica era formata di 4 corpi di fabbrica sui quattro lati di uno spazio rettangolare scoperto, ma porticato tutto intorno con una vasca nel centro" p. 228. La villa comprendeva sia le abitazioni del villicus, che quelle degli schiavi, le stalle, gli ambienti del lavoro, i magazzini. Naturalmente qui non è il caso di ricercare la vasca nel centro del cortile; la mancanza di acqua suggeriva necessariamente una vasta cisterna al posto di quella. Le abitazioni anche qui erano al piano superiore, mentre le officine ecc., erano sistemate a pianterreno.

⁸ Era conosciuto a Gerusalemme il monastero degli Iberi presso la Torre di David. In una scoperta del cimitero all'YMCA, su una pietra tombale, ricorre in una iscrizione greca la menzione di un vescovo dei georgiani del monastero della Torre di David, cfr. J. H. Iliffe, *Cemeteries and a Monastery at the YMCA, Jerusalem*, in *QDAP* IV, p. 70-80, tav. XLVIII, 3.

Un grande propagatore del movimento georgiano in Palestina fu Pietro Iberico che si spinse sino in Egitto. Fra gli edifici restaurati da Giustiniano vi sono anche i monasteri degli Iberi nella Città Santa ed uno nel deserto, detto dei Lazi (Procopio. *De Aedificiis*, I. V. c. IX., P. G. 77, c. 521). Per i georgiani in Palestina cfr. R. Janin, *Les Géorgiens a Jérusalem*, in *Echos d'Orient* XVI (1931) pp. 32-38, 211-219.

II. CERAMICA E MONETE

CERAMICA

Nello scavo del monastero di S. Teodoro, non è mancata la ceramica. Sebbene non in grande quantità, i pezzi ritrovati nel monastero rappresentano unicamente il periodo bizantino.

Nella tomba erodiana, riusata anche in periodo bizantino, è stata trovata ceramica erodiana. Così per questi due periodi abbiamo un confronto per la ceramica di Kh. Siyar el-Ghanam.

Con la ceramica sono state trovate anche alcune monete. Anche qui l'estensione corrisponde al periodo bizantino. Come altrove le ultime monete sono quelle degli invasori arabi che segnarono la fine del movimento monastico.

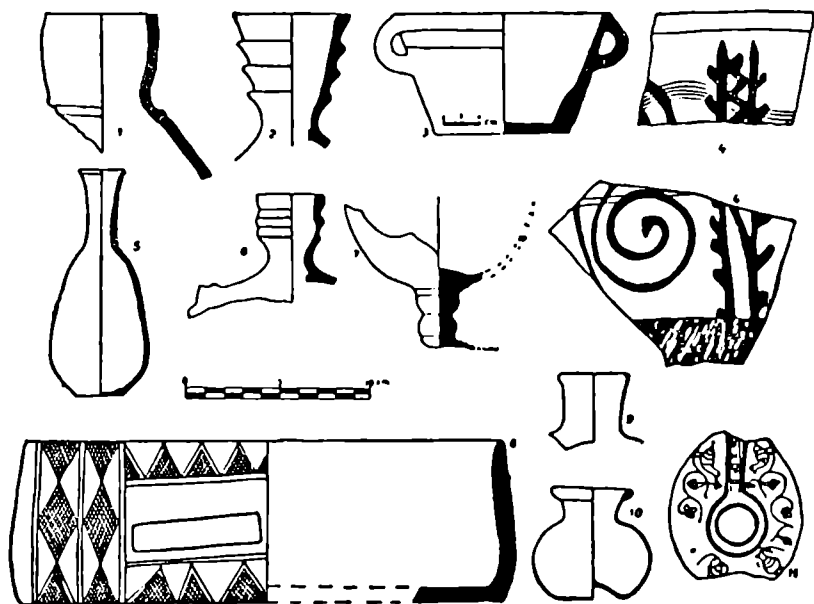

Fig. 40. Vetri e ceramica bizantina e romana di Bir el-Qutt.

Fig. 40.

N. 1: Collo di anfora di impasto rosa pallido tendente al cenerino; cottura violenta e segni od incavi con la sgorbia subito all'inizio del corpo. Dai vasi di sud

- N. 2: Collo di fiasca con impasto rosso e patina giallina sulla faccia esterna; cottura violenta. Foratura del collo dall'alto; dal vano 13.
- N. 3: Catino un pò rozzo con due piccoli manichi a fianco dei labbri. Diametro dall'orifizio esterno cm. 24,5. Impasto giallo, cottura buona. Dalla cisternetta n. 19.
- N. 4: Due frammenti di catino. Impasto giallo e cottura buona. Fregi fatti con pittura rossa chiara. Dal vano 13¹.
- N. 5: Vasetto per unguento. Impasto rosso, cottura buona, patina bianco giallina all'esterno. Dalla tomba erodiana ad est del monastero. Vedi pure *foto 53* e pag. 52.
- N. 6: Collo di fiaschetta. Impasto giallo-rosa, cottura forte. Dal vano 13.²
- N. 7: Frammento di coppa in vetro con impasto azzurrino. Dalla cisternetta n. 19.
- N. 8: Vaso da cucina in steatite. Disegni a linee geometriche sulla parete esterna intercalate da rombi o semi rombi. Fattura un pò grossolana. Dal vano 8.³
- N. 9: Collo di vasetto di vetro con impasto verdastro. Dal n. 19.
- N. 10: Boccetta di vetro di impasto bianco con riflessi azzurrini. Dal n. 19.
- N. 11: Frammento di lampada. Impasto rosa, cottura buona. Ha fregi a voluta con motivo di uccelli, uva ed anforette, mentre il rigo compreso fra i due fori reca le lettere: ABHB (ΑΒΗΒ(αζ?)). Lo stampo è assai stanco ed in certi punti è rotto. Dai vani di sud⁴.

Fig. 41.

- N. 1-4: Colli di giare. Impasti color rosa e cottura in genere forte. Il n. 3 ha patina giallina all'esterno.
- N. 5-6: Colli di ziri come il n. 7. Impasti rosa, cottura un pò forte. Dal n. 19.
- N. 7: Frammento di ziro. Impasto rosa, cottura buona e patina giallina all'esterno ed all'interno. Righe sotto il collo. Dal n. 19.
- NN. 8-9: Frammenti di piccoli ziri. Impasto rosa e cottura un pò violenta. Dal n. 10.
- N. 10: Frammento di anfora. Impasto color mattone, cottura buona, ma di fattura rozza.
- N. 11: Frammento di anforetta. Impasto rosa, cottura violenta, patina gialla sulle due facce. Dal n. 19.⁵
- N. 12: Ciotola. Impasto rosa, cottura buona; pulitura alla ruota. Assai elegante. Vani di sud.
- N. 13: Ciotola. Impasto rosa, cottura violenta; pulitura alla ruota nella parte esterna. La base a cerchi ben intagliati al tornio. Dai vani di sud.
- N. 14: Piccola anforetta. Impasto biancastro, cottura forte. Dai vani di sud.

Per fregi dello stesso genere cfr. *ADAJ* I, p. 16, fig. 5, n. 72.

Il n. 6 trova riscontro in un pezzo di Mefger; cfr. *QDAP* X, p. 101, fig. 15, n. 5.

Esempio simile in *ADAJ* I, tav. III, n. 22.

A questo frammento di lampada sono simili molte lampade di Mefger; cfr. *QDAP* X, tav. XVII, nn. 1, 4, 8; XVIII, n. 1-3, 6. Anche il piede della lampada 5 della tav. XVII, è uguale ad un piede trovato a Bir el-Qutt.

Il nome potrebbe essere una variante di quello graficamente più comune di 'Abibbas — 'Abibas, conosciuto in altre iscrizioni. Cfr. Saller — Bagatti, *The Town of Nebo*, p. 262.

⁵ Per esempi simili completi vedi *QDAP* IV, tav. LXVII, nn. 24, 10.

I DINTORNI : MONASTERO DI BIR EL-QUTT

MONETE

1) AE. 12/11 mm.

D. Busto a d; l.: paludamento e corazza.

DNVALENTINIANUS (*Valentinianus II*, 375-392)

R; In una corona :

VOT (is)

X (decennialibus)

MULT (tiplicibus)

XX

leg. NT (Antiochia?)

Trovata nel cortile sud.

2) Follis.

AE. 31/29 mm.

D. DNASTA SIUSPPAUG (*Dominus noster Anastasius, perpetuus Augustus*)

Busto di Anastasio I (491-518) a destra, senza barba, con diadema, corazza e paludamento.

R. Grande M (= 40 nummia) tra due stelle. Sopra una crocetta, sotto la lettera dell'officina A.

Leggenda : CON(stantinopolis).

3) Nella cisterna 19 altro follis M battuta a Constantinopoli. Assai deteriorata.

4) Dal cortile proviene una moneta probabilmente di *Constans II* (641-668) ritagliata e ribattuta dagli arabi.

5) Moneta degli ayyubiti.

D. Professione di fede.

R. *Muhammad rasul Allah.*

III. LE ISCRIZIONI MUSIVE DEL MONASTERO DI BIR EL-QUTT

STUDIO DEL REV. M. TARCHNISVILI.

Gli ultimi anni meritano di essere chiamati un'epoca ricca e feconda per la cultura georgiana e per i suoi centri all'estero. Difatti diverse campagne di scavi portarono alla luce parecchi antichi monasteri georgiani nel dintorni di Antocchia ² e nel deserto di Egitto ³. La più grande ed importante scoperta l'ha fatta però il Reverendissimo Professore P. Virgilio Corbo ofm, direttore degli scavi nella Custodia di Terra Santa.

Sapevamo che c'erano monasteri georgiani a Gerusalemme, ma ignoravamo del tutto l'esistenza di un monastero georgiano a Bir el-Qutt, in prossimità di Betlemme, scavato un anno fa del Rev.^{mo} P. Corbo. Nelle rovine del monastero P. Corbo ha avuto la fortuna di trovare quattro iscrizioni georgiane ⁴ che ci danno la possibilità di identificare il monastero e di fissare la data della sua erezione.

Per facilitare lo studio delle iscrizioni, noi le disponiamo secondo le prime lettere dell'alfabeto: A, B, C, D.

L'iscrizione A fu trovata nel vano 4 ⁵, l'iscriz. B nel portico di ovest del grande cortile centrale, mentre le altre due C-D furono rinvenute: la prima — segnata nella pianta con d — nella parte ovest del cortile a cielo aperto; l'altra, invece — segnata con la lettera a — al termine dell'atrio, quest'ultima quasi tutta distrutta.

Tutte queste iscrizioni son eseguite in chuzuri maiuscole, cioè in scrittura ieratica ecclesiastica, su pavimento musivo.

I. ISCRIZIONE A. (Vedi foto 103-4).

Testo georgiano:.

1. Secēvnita Kēsītā da m-
2. eoḥebitā tmidisa Tēsita-
3. 3ñ Antoni abaj da Josia mo-
4. mshmeli amis sepišaj da ma-
5. ma dedaj Josiajsi Amen.

La lettura di questa iscrizione non presenta nessuna difficoltà. L'iscrizione è nello stato di conservazione perfetta; le sue lettere, grandi e rotonde, assomigliano a quelle delle

¹ Vedi il testo georgiano di questo studio in *Bedi K'art'liša* = *Le destin de la Géorgie. Recueil historique, scientifique et littéraire géorgien*, n. 16, gennaio 1954, pp. 12-17.

² M. Tarchnisvili, *Monumenti di arte georgiana presso Antiochia*, in *Bedi K'art'liša*, n. 9, marzo 1951, pp. 17-20.

³ U. Monneret de Villard, *Una chiesa di tipo georgiano nella necropoli tebana*, in *Coptic Studies in honor of W. E. Crum*, Boston, Mass. 1950, pp. 495-500; cfr. *Bedi K'art'liša*, 11 febbraio 1952, pp. 25-27. Questo tipo di chiesa non può esser posteriore al sec. VII e risale forse a Pietro Iberico.

⁴ Intorno a questa scoperta vedi gli articoli già apparsi in *La Terra Santa*, giugno 1953, pp. 181-186; *ibidem* settembre 1953, pp. 279-284.

⁵ Cfr. la pianta dell'ambiente monastico fatta da P. V. Corbo in *La Terra Santa*, sett. 1953, p. 280. La stessa pianta, in scala più grande, a pag. 112 di questo volume.

iscrizioni di Bolnisi e di Giuari (sec. V-VI) *. La lettera "b" è chiusa nella sua parte superiore, precisamente come nelle iscrizioni di Bolnisi e di Giuari. La lettera "3" è però aperta.

In questa iscrizione ci sono tre parole abbreviate: *K'riste* (1 rigo 1), *T'eodore* (rigo 2) e *3ñ* (inizio del terzo rigo) col loro segni di abbreviazione. Queste abbreviazioni e tutto il testo con la sua bella scrittura provano che l'epigraffa georgiana del sec. VI aveva già una lunga tradizione, anteriore, certo almeno al sesto secolo: ciò che si deduce dalle iscrizioni di Bolnisi.

Nell'iscrizione sono menzionate tre persone: *T'eodore*, *Antoni abaj* e *Josia*.

Questo *S Teodoro Tiro*, è il celebre martire orientale (sec. IV), molto venerato in oriente e soprattutto a Gerusalemme. Il *Canonario di Gerusalemme* pubblicato da Kekelidze secondo una versione georgiana * del sec. VII-VIII, lo commemora quattro volte al 10 marzo, 2 giugno, 2 luglio ed 8 agosto. A Gerusalemme c'era anche una chiesa dedicata a S. Teodoro nel VII secolo, di cui si parla nello stesso Canonario: 3 luglio, 23 settembre.

Antonio Abate (rigo 3). Un abate Antonio è conosciuto nella vita di S. Marta, madre di S. Simone Stilita (sec. VI), dove vien detto che dal santo vennero tre monaci georgiani, uno di questi era "Antonio superiore di un monastero venerabile e capo di una moltitudine di frati" *.

Josia è un nome proprio ebreo in forma greca (*Josias*) del tutto sconosciuto nella nomenclatura georgiana.

Il senso dell'iscrizione è un pò oscuro. Non si sa bene come sciogliere le parole abbreviate della terza riga *3ñ*. Il Prof. Michele Tsereteli a cui ho sottoposto le iscrizioni A, B, C, legge *3ñ* come *seicqalen* = *miserere*.

La seconda parola, che si incontra per la prima volta in questa iscrizione è "*sepi*" (rigo 4), che noi abbiamo preso per un termine iranico: in realtà *sepi* è una parola sirilaca: *sep'*, *sep'o* = sassolino, petruzza, serie di pietre, dunque mosaico *. Questa interpretazione vien confermata dal participio *momshimeli*, dal verbo "*shma*" = mettere, porre, stendere. Il verbo

* M. Tarchnisiuli, *Les récentes découvertes épigraphiques et littéraires en géorgien*, in *Le Muséon* 63 (1950), pp. 249-260.

* Tbilisi 1912.

* N. Marr, *Agiograficheskie materialy po gruzinskim rukopis'iam Ivera*, in *Zapiski vost. otdelen, russk. arheolog. Obščestva* 13 (1901) p. 38; *Acta SS.* Mai V, pp. 423-430.

(Nota del redattore). Secondo il commentatore della vita di S. Marta negli *Acta SS.*, Maii V, S. Simone Giuniore sarebbe nato il 521 e morto nell'anno 596 (p. 304 alla fine del n. 20). La cronologia è stabilita con partenza da un terremoto che colpì la città di Antiochia, quando il santo aveva cinque anni di età.

L'Abate georgiano Antonio andò a portare la reliquia della S. Croce a S. Simone, dopo la morte di S. Marta (531), un anno dopo che lo stilite era salito sulla colonna, cioè il 532 quando il Santo aveva 32 anni di età (cfr. p. 389, n. 4 e capo VIII, p. 423).

"Ταῦτα ἱκετεύσας, εἶδεν ἐν ἀποκαλύψει τρεῖς μοναχοὺς Ἰβηρας ἀπὸ Ἱεροσολύμων. παραβελόντας τῷ μοναστηρίῳ, ὃν ὁ εἰς Ἀντώνιος λεγόμενος. Πρεσβύτερος καὶ Ἠγούμενος εὐαγοῦς μονῆς ὑπάρχων, ἔωρθε ἐν χρυσῷ σταυρῷ τὴν δύναμιν τοῦ τιμίου ξύλου ἐν φόβῳ μεγάλῳ κατέχων ἐν ταῖς χερσὶ καὶ ἐπιθιλοῦς τῷ Ἀγίῳ κατὰ τὴν αὐτοῦ αἰτησίαν." κατὰ p. 418 n. 53.

Antonio dopo aver portato la Croce a S. Simone rimase sul monte e dal santo fu fatto, dopo alcuni anni, vescovo di Seleucia (cfr. C. VIII, p. 424, n. 70).

* Cfr. il greco ὑψος.

moshima si usa oggi nel senso di mettere oggetti di ornamento su abiti, come perle, pietre preziose ecc.

Per l'espressione "genitori" si adopera qui la composizione *mama-deda* (padre-madre) come nella Bibbia ¹⁰.

Dopo questi chiarimenti ecco la traduzione latina dell'iscrizione A:

1. *Auxilio Christi et*
2. *intercessione sancti Theodori*
3. *miserere (Deus) Antonii abatis et Josiae*
4. *stratoris huius sepi et pa-*
5. *tris — matris Josiae. Amen.*

Ma non vi è chi non veda come una simile versione non è libera da ogni difficoltà: nessun cristiano si rivolge a Dio *auxilio Christi*. Forse abbiamo qui una formula già vecchia e stereotipa di epigrafe nella quale Cristo si mette sempre al primo posto senza tener conto della fraseologia georgiana. Allora si tratterebbe di Josia che con l'aiuto di Cristo e per l'intercessione di S. Teodoro ha steso questo mosaico. Anche in questo caso mancherebbe l'indirizzato Dio che non si trova nell'iscrizione. Alle stesse difficoltà andiamo incontro se leggiamo *šn* per *šen* = *tibi* "Ti (offriamo, Dio, questa opera) io Antonio abate, Josia..." Malgrado questo difetto l'iscrizione conserva il suo alto valore storico inalterato.

II ISCRIZIONE B. (Vedi foto 119-120).

1 ...Da dzoudz-	Versione: 1 ...et al-
2 eoulni m-	2 umni
3 at'ni Ba-	3 eorum Ba-
4 kur da	4 kur et
b. 5 Grl Orm-	5 Gregor Orm-
6 izd da n-	6 izd et
7 ašobni	7 nati
8 mat'ni Kē...	8 eorum Christe
c. 1 šin (šen?)	1 (miserere?, tibi?)
2 Amen	2 Amen.

L'iscrizione B si trova in un rettangolo di otto righe diviso in due quadrati uguali (largh. del quadrato cm. 45), di quattro righe ciascuno (a, b), da una striscia od intreccio, come si vedrà nelle fotografie che il R.év.mo P. Corbo non mancherà di pubblicare.

La sua scrittura sembra essere più antica di quella dell'iscrizione A. Ma questa differenza può derivare anche dalla mano del suo autore, che certo non è quello di A. Anche qui la lettera *b* è chiusa e *š* invece è aperta. Malgrado una piccola rottura tra la sesta e la settima riga l'iscrizione si legge bene.

L'iscrizione c. racchiusa in una corona di foglioline, si trova a destra del quadrato *b* e finisce con un Amen. Questo Amen indica però che qui finiva l'iscrizione. Siccome nel rettangolo conservato integralmente, il testo continua con un *et*, dobbiamo ammettere che

¹⁰ Cfr. *Byzantinische Zeitschrift*, 40 (1940), p. 62.

L'iscrizione è molto incompleta, ciò che risulta anche dal suo contenuto incompleto. Sono sicuro che tutta questa iscrizione doveva esser composta di almeno tre rettangoli. Manca dunque l'intero primo rettangolo e del terzo non sono rimaste che le due ultime righe incomplete. Nonostante ciò l'iscrizione è molto importante.

La parola *dzudzeuli*¹¹ manca in tutti i dizionari georgiani, ma si incontra nella versione antichissima dell'Agatangelo armeno¹² e significa: alunno, alunna, da *dzudzu* = mammella. *Bakur* è un nome proprio prettamente dinastico. Prima Bakur, poi Bakar, questo nome non si dava in Georgia che ai membri della casa reale.

Non è chiaro ciò che segue nei rigli 4 e 5 *Da Gri*. Sempre presupposto che l'iscrizione b sia la continuazione di a. io ho preso da (fine del rigo quarto) per copula (= et) e *Gri* come abbreviazione di *Grigori* (Gregorio), malgrado che io non veda nessun segno di abbreviazione sopra il *Gri* (5° rigo). Il Prof. M. Tseret'eli ammette l'esistenza di questo segno e legge *Gri* per *Giorgi* o *Grigori*. Io preferirei *Gregorio* perchè il segno abbreviativo di *Giorgio* è generalmente *Gi* e nella Georgia del sec. V-VI l'appellativo Gregorio è molto più frequente di quello di Giorgio.

Ormizd (rigo 5-6) è di nuovo un nome proprio persiano come *Bakur*.

La prima parola dell'iscrizione c non si legge bene *šin' šen' M*. Tseret'eli legge *šen* e lo scioglie come *šā* dell'iscrizione A = *šeič'qalen* = *miserere*.

Dunque in questa iscrizione sono menzionati "i loro" alunni *Bacurio*, *Gregorio*, *Ormizda* ed i loro figli" segue una invocazione a Cristo con il conclusivo *Amen*.

III ISCRIZIONE C (Vedi foto 107)

1 C'midao T'eodor.	Versione	1 Sancte Teodor.
2 e Mar(ou)an de Bo.		2 e Mar(u)an et Bur.
3 (u)rn... en ami.		3 rzn..... en ami.
4 e.....		4 e.....

Nei rigli 2-3 devono stare due nomi di persone *Maruan* e *Burzn* che invocano S. Teodoro, senza dubbio Patrono titolare del convento e della chiesa. Questi nomi, in una forma un po' diversa, erano conosciuti in Georgia. Secondo la vita georgiana di Pietro Iberico (sec. V), il suo nome georgiano era *Murvanos* ed il padre dello stesso Pietro si chiamava *Buzmir*. Il nome *Buzmir* era portato anche da un principe georgiano verso la fine del VI secolo¹³. Il resto dell'iscrizione rovinata non dà nessun senso.

IV ISCRIZIONE D (Vedi foto 118)

- 1 una linea verticale
- 2 z ?.....
- 3 j ?.....
- 4 Co. ?.....
- 5 Qo ?.....

¹¹ Ou = u.

¹² G. Garitte, *Un fragment georgien d'Agathange*, in *Le Muséon* 61 (1948), p. 93, rigo 13.

¹³ Delle persone menzionate nel rettangolo precedente distrutto.

¹⁴ Iv. Ozavachvili, *Storia del popolo georgiano*, I, Tbilisi, 1928, p. 217, 241.

Questa iscrizione di cui sono rimaste soltanto le lettere iniziali delle cinque righe, era la più bella di tutte le altre. Le sue lettere sono più grandi di quelle delle altre. Essa conteneva certamente tutte le notizie necessarie sull'erèzione e sui creatori di questo monumento.

DATAZIONE.

Per la datazione meritano di essere rilevati questi elementi. Dacchè in tutte queste iscrizioni la lettera *b* è dappertutto chiusa ed essa non comincia ad aprirsi che nella metà del sec. VII (chiesa di Giurri presso Mzhetā in Georgia), dobbiamo ammettere che queste iscrizioni non possono essere posteriori al sec. VI. D'altra parte la lettera *š* è qui dappertutto ben aperta, mentre la stessa lettera si incontra nelle iscrizioni di Bolnisi (anno 493-4) in due forme grafiche: chiusa ed aperta. Questo fatto proverebbe che le nostre iscrizioni non possono essere anteriori al sec. VI. Per una più esatta datazione si può addurre l'incontro insolito del nome proprio Ormizd nell'iscrizione Bb. Siccome questo nome è completamente ignoto nella nomenclatura georgiana, si dovrebbe ammettere che questo nome sia stato dato ad un principino georgiano per onorare il sovrano regnante in Persia, padrone della Georgia orientale del sec. V-VI: Ormizd III (457-9) o piuttosto Ormizd IV (579-590).

A causa dei nomi regali Bakur — Ormizd, almeno l'iscrizione B potè essere messa da qualche personaggio altolocato.

L'esistenza di iscrizioni georgiane e non greche in un monastero vicino a Betlemme non rappresenta niente di straordinario per il secolo VI, cui appartengono queste iscrizioni, poichè secondo il *typicon* di S. Saba¹⁵ (m. 524) era permesso ai monaci georgiani viventi nel suo monastero di recitare il santo ufficio in lingua georgiana.

VASI DA CUCINA. Caratteristica di questi vasi è l'impasto sempre rosso con cottura debole. Hanno pance o fondi per lo più a righe. Delle grandi padelle abbiamo trovato solo degli orli dritti e diversi manichi, molto comune il tipo 7, non mancano anche di altra foggia. Abbiamo messo anche il 2 ed il 3 della ceramica erodiana. Diversi sono gli esemplari, come il 4e e il 5, che si differenziano solo per la misura di capienza;

¹⁵ Ed. Kurtz, *Das Typicon des hl. Sabbar*, in *Byzantinische Zeitschrift* 3 (1894), p. 169.

le forme sono su per giù le stesse. Il n. 6 è di steatite con impasto molto più duro che non negli altri frammenti trovati (cfr. foto 76, nn. 7-8, 12-13). Altro bell'esempio trovato a Bir el-Qutt⁶.

Fig. 18. N. 1 Pentola trovata nel pressoio 32. Impasto rosso, cottura debole, pittura nera su un manico e sul collo ed anche verso la base⁷.

N. 2 Frammento di vaso erodiano dal fondo della grotta 33. Impasto rosso, cottura buona. Dalla grotta 33 (vedi pure foto 64, nn. 2-3)⁸.

N. 3 Come il precedente, solo che la cottura è un pò violenta. Dalla grotta 33.

N. 4 Vasetto di cucina. Impasto rosso, cottura debole, meno che in un punto dove la cottura violenta ha prodotto una macchia nera. Altri uguali. Dal 5,⁹

* Esempiani simili trovati negli scavi del Nebo, cfr. *Memorial I*, p. 301; e Bagatti, *Il monastero del Nebo* ecc. p. 108, fig. 14 e p. 110.

† Esempio simile in una tomba di 'Ain Yabrud che fu datata al IV secolo per una moneta di Costantino trovata nel sepolcro; cfr. *A Rock-cut Tomb-chamber at 'Ain Yabrud in QDAP VI* (1937) p. 54, tav. IV, n. 19.

* A questi fanno riscontro i vasi di Betanua: cfr. *Liber Annuus II*, p. 136, fig. 12, nn. 1-2.

† Cfr. stesso tipo in *QDAP X*, fig. 7, n. 7.

CERAMICA ERODIANA E ROMANA. La ceramica erodiana e romana, proviene dalla trincea immediatamente ad ovest del vano 17, con rinvenimento della lucerna n. 7 della foto 72, che giaceva sulla roccia: dal 39 e 40 nella zona del pressioio antico distrutto per impiantare il muro nord del monastero, ove furono trovati due beccucci dello stesso tipo di lampada, un pezzo di ossuario e qualche altro piccolo frammento di ceramica. Maggior quantità di frammenti di ceramica erodiana deriva dal fondo nord della grotta 33. Nella parte di est, confinante con i muri della vasca fu trovata la lampada 1 della foto 72, mentre nella parte di ovest, nell'abbassamento della grotta ove era sistemato il pressioio, oltre ai primi nove pezzi della foto. 64, fu trovato anche il piatto n. 23 della fig. 22. Altri piccoli frammenti erano mischiati con la terra e la cenere sotto il basamento della pietra del frantoio sul fondo della grotta. Anche nello scavo della grotta sottostante al 29, fu trovato un altro frammento di lampada erodiana e frammento di un piatto in terra sigillata (foto. 71, n. 11).

Foto 64 N 1 Frammento di collo di vaso da cucina con manico; impasto rossiccio scuro con cottura forte. parete liscia²;

N 2-3 Frammenti di vaso da cucina impasto rossastro scuro con cottura violenta (vedi fig. 18, nn. 2-3).

N. 4-5 Frammenti con manichi come i precedenti.

N 6 Frammento di vaso da cucina, erodiano, con manico; subito sotto la pancia fa spigolo (Caratteristico dell'epoca erodiana)

N 7 Piccolo frammento di ceramica (forse lucerna), impasto giallino, cottura buona, pittura rossa all'esterno e macchia identica all'interno.

N 8 Frammento come al n 6 Impasto scuro.

N. 9 Frammento di piccola fiaschetta. Impasto rosa, cottura buona, patina giallina all'esterno, pareti fini³

N 10 Vasetto trovato nella tomba fuori del mon di Bir el-Qutt. Impasto rosso cottura buona, patina bianco-giallina all'esterno.

N 11 Frammento di fiaschetta (dalla stessa tomba di Bir el-Qutt), uguale al n. 9.

N. 12-14 Frammenti di vasi di cucina nella tomba di Bir-el-Qutt, uguali ai nn. 1-5 di Kh Siyar.

² Per vasi da cucina cfr. Saller, *Excavations*, p. 135-139 e fig. 12 n. 1-2; Kahane, *Pottery Types*, in *IEJ* II, p. 130-1, tav. 7; Sukenik, *The earliest Records*, p. 362, fig. 6, n. 5

³ Per le fiaschette di questo periodo cfr.: Wampler, *Tell en-Nasbeh*, tav. 42, n. 835 e p. 89; Bagatti, *Scoperta di un cimitero*, p. 170, fig. 34. Saller, *Excavations*, p. 141-2 e fig. 13, n. 3-6; Kahane, *Pottery Types* in *IEJ* III, p. 48-51 e tav. 4, n. 1-2; De Vaux, *Fouille a Khirbet Qumran*, p. 94 e 99, n. 1.

N. 6 Vaso di steatite, trovato nel 52. Ha impasto grigio scuro assai compatto. Il fondo e la parete sono ricoperti di fuliggine di fumo. Dello stesso materiale, furono trovati diversi frammenti in altri ambienti, con facce ornate da linee o circoletti. Vedi foto 76, nn 7-8 e 12-13

N. 7 Manico di grossa padella. Impasto rosso, cottura debole, resti di pittura nera. Della stessa forma ve ne sono molti, varianti nelle dimensioni, dal 55.

N. 8 Piccola pentola. Impasto rosso, cottura debole, dal 55.

Fig 22. N. 1 Piatto in terra sigillata, impasto rosso, cottura buona, rullè sul labbro esterno e tracce di pittura seppia chiara, dal 5¹².

N. 2 Come il precedente, dal 5.

N. 3 Piatto in terra sigillata, senza rullè e con pittura seppia sul labbro esterno, piede basso, dal 5

N. 4 Labbro di piatto in terra sigillata, con pittura nera sul labbro esterno. Impasto rosso, cottura buona, dal 5

N. 5 Piatto in terra sigillata. Impasto rosso, cottura buona, sul fondo circoli alla ruota e piede basso, dal 16.

N. 6 Labbro di piatto in terra sigillata, impasto rosso, cottura buona, pancia molto fine, dal 5

N. 7 Impasto rosa, cottura buona, dal 5

N. 8 Impasto rosso, cottura buona, dal 5.

N. 9 Come il precedente, dal 5.

N. 10 Come il precedente, dal 5.

N. 11 Impasto rosso, cottura buona, pareti sottilissime, dal 5

N. 12 Come al n. 10, dal 5

N. 13 Impasto rosso un pò granuloso, cottura buona, rullè profondo sul labbro con resti di pittura seppia, dal 5.

N. 14 Impasto rosso, cottura buona, rullè profondo sul labbro e pittura seppia, dal 5.

N. 15 Rullè sul labbro, impasto rosso e cottura buona, dal 5

N. 16 Impasto color mattone, cottura buona, rullè e pittura nera sul labbro.

N. 17 Impasto rosso, cottura buona, rullè sul labbro, dal 5.

N. 18 Impasto rosso, cottura buona, rullè e pittura seppia sul labbro, dal 5.

N. 19 Impasto rosa, cottura buona, rullè e pittura seppia sul labbro, dal 5.

N. 20 Piatto in terra sigillata, trovato nella grotta del 29. Impasto giallino, con pittura rosso-gialla lucida sull'esterno. Interno, pittura rossa e pittura al tornio.

N. 21 Piatto in terra sigillata, impasto rosso, cottura buona, sul fondo interno stampi di palmette in circoli, sulla pancia esterna rullè e solchi al centro del labbro. Pareti un pò sfaldate e mangiate, dal 42

N. 22 Tipo di labbro come il precedente con impasto più chiaro ed ottima pittura, dal 42

N. 23 Piatto trovato nella grotta erodiana 33. Impasto rosso, cottura buona, vernice lucida e grigio al tornio, da gr 33

¹² Ricordo di aver trovato frammenti di piatti in terra sigillata con decorazione sui labbri anche nelle rovine dei monasteri di 'Ain Hagila e di Muntar.

HISTOIRE
LITTÉRAIRE
DE LA FRANCE.

HISTOIRE LITTÉRAIRE DE LA FRANCE,

OUVRAGE

COMMENCE PAR DES RELIGIEUX BÉNÉDICTINS
DE LA CONGRÉGATION DE SAINT-MAUR,

ET CONTINUÉ

Par des Membres de l'Institut
(Académie des Inscriptions et Belles-Lettres).

TOME XXI.

SUITE DU TREIZIÈME SIÈCLE, DEPUIS L'ANNÉE 1296.

SUPPLÉMENTS.

A PARIS,

CHEZ { FIRMIN DIDOT FRÈRES, Libraires, rue Jacob, n° 56;
TREUTTEL ET WURTZ, Libraires, rue de Lille, n° 17

M. DCCC. XLVII.

Un chevalier croisé, G. de Boix, écrivit, dans les premières années du XIIIe siècle, du fond de l'Orient, à l'archevêque de Besançon, une épître latine commençant par ces mots : *Reverendô in Christo patri et domino diligendô A. Dei providentiâ archiepiscopo Bisanc. G. de Boix, humilis miles. Amen.* Nous avons retrouvé cette lettre, jusqu'à présent inédite, et même inconnue, sur la première feuille de garde d'un manuscrit de la Bibliothèque royale de Paris, portant le n. d'ordre 5137, fonds latin; et elle est assez courte pour que nous puissions la traduire en entier.

Les motifs suivants nous engagent à la placer vers l'an 1202 : elle est adressée à un archevêque de Besançon dont le nom commence par A ; elle traite de la guerre terrible que faisait aux Sarrasins le jeune roi de Géorgie, fils de la reine Thamar ; elle parle d'un tremblement de terre qui jeta l'épouvante dans l'Orient ; enfin, elle mentionne les trêves nouvellement conclues entre le soudan de Babylone et les chrétiens de Ptolémaïs et d'Antioche. Or, le seul prélat de Besançon qui, du XIIe siècle à la fin du XIVe, offre un nom commençant par un A, est Amédée de Tremelay, qui occupa ce siège de 1195 à 1220. La reine Thamar, d'après les recherches les plus récentes, mourut en 1201, et les premières années du règne de son fils Georges IV furent signalées par d'importantes victoires sur les musulmans qui habitaient les bords de l'Euphrate. Les historiens de l'Occident, tels que Robert Abolant et quelques autres, décrivent un grand tremblement de terre qui dura plusieurs jours, à compter du 20 mai 1202, et l'historien arabe Abd-Allatif donne sur cette catastrophe de nouveaux détails qui s'accordent avec ceux qu'on va lire. Enfin, vers le milieu de la même année 1202, le soudan de Babylone conclut avec les chrétiens de Ptolémaïs une trêve qui ne fut rompue que l'année suivante, et c'est encore à la même époque que le roi d'Arménie Livon rendit la liberté au prince d'Antioche Boémond, avec lequel il entra dès lors en arrangement.

Maintenant voici la traduction de cette lettre : « Au révérend père en Jésus-Christ et seigneur bien-aimé, A., par la providence divine archevêque de Besançon, G. de Boix, humble chevalier. Comme nous savons l'intérêt que vous prenez à notre bonheur, vous apprendrez volontiers que nous nous portons bien, ma femme et moi. Quant aux bruits qui circulent dans la terre de promesse et dans les autres

Gallia christ.
vet., t. I, p. 127.

Le Beau, Hist.
du Bas-Empire,
ed. de 1834, not.
de M. Brosset, t.
XVIII, p. 256.

Rec. des hist.
de la Fr.,
t. XVIII, p. 267.
Relation de
l'Égypte, trad.
par M. S. de Sa-
cy; Paris, 1810,
p. 414 et suiv.

« contrées limitrophes vers l'Occident, je veux vous en instruire, et si je ne vous dis pas tout, vous en apprendrez du moins la partie la plus importante.

« Et d'abord, vous saurez que le royaume de Jérusalem a obtenu des Sarrasins une trêve : la principauté d'Antioche elle-même qui, pendant si longtemps, avait souffert des incursions du soudan de Babylone et du roi d'Arménie, vient d'en obtenir une autre de ce même soudan.

« Écoutez un nouveau sujet d'étonnement : on nous a appris, et des messagers dignes de foi nous l'ont confirmé, que certains chrétiens de l'Ibérie, appelés Géorgiens, se sont vivement soulevés contre les païens infidèles; ils forment une innombrable multitude de chevaliers et de sergents à pied, et déjà, grâce à la protection divine, ils ont forcé trois cents châteaux et neuf grandes villes, ayant eu soin de retenir les plus fortes, et de réduire en cendre les autres. Une de ces villes, située sur l'Euphrate, était la plus fameuse de toutes les cités païennes : son seigneur, fils du soudan de Babylone, ayant été fait prisonnier par les chrétiens dont je vous parle, a eu la tête tranchée, bien qu'il eût essayé de racheter sa vie par l'offre d'une immense rançon. Qu'ajouterai-je? De toutes parts s'avancent contre les infidèles des multitudes animées de l'espoir d'affranchir la terre sainte. Le noble roi de ces peuples, âgé de seize ans, est égal à Alexandre pour la valeur et la puissance, s'il en diffère par la foi. Ce jeune homme mène avec lui les os de sa mère, la reine si puissante nommée Thamar; car, pendant sa vie, elle l'avait décidé à marcher vers Jérusalem, le priant, dans le cas où elle mourroit, de transporter ses os auprès du sépulcre du Seigneur. Plein de respect pour les vœux de sa mère, le roi se propose de l'ensevelir dans la ville sainte, du consentement ou en dépit des infidèles.

« De plus, Monseigneur, aussitôt après vous avoir écrit ce qui précède, nous avons été informés d'un événement étrange, douloureux et terrible. Pendant la dernière semaine d'août, des messagers sûrs nous ont appris ce que pourtant nous avons grand peine à croire, qu'on a ressenti un tremblement de terre le plus violent dont on se souvienne. Il a commencé (1) l'avant-veille de la fête de Saint-Jean-Bap-

1. Factus est... in terra Losore, que affinis est soldani d'Encoine, et tam magnus, quod multi ville et castra corruerunt, et due civitates et quedam castella, ante quamdam civitatem nomine Finadelfe, in abyssum perdita.

« tiste dans la terre de Losore, qui touche à celle du soudan
« d'Iconium ; et il fut si fort que plusieurs villes et châteaux
« furent renversés, et que deux cités et une abbaye située à
« la porte d'une cité nommée Philadelphie furent englouties
« dans un abîme. Avec elles disparurent les habitants, et à
« leur place, la terre demeura tout unie. Mais ce qu'il me
« reste à vous dire, Monseigneur, est en particulier digne de
« stupeur, et pourtant rien n'est plus certain. Une montagne
« que le tremblement de terre fendit par le milieu, laissa jail-
« lir pendant toute une journée, d'un côté du sang, de l'au-
« tre du lait ; puis, le lendemain, on vit au même endroit une
« eau très-fétide et un prodigieux amas de sable. Or, la terre
« dans laquelle cette merveille a eu lieu appartient aux chre-
« tiens, et voilà pourquoi je vous en donne connaissance, pour
« que vous l'annonciez au peuple. »

Le ton emphatique de cette lettre n'empêche pas qu'on ne puisse y recueillir quelques détails nouveaux sur des événements déjà bien connus. Ainsi, l'opinion répandue en Palestine de l'intention manifestée par la célèbre reine de Géorgie, Thamar d'être ensevelie à Jérusalem, n'est rappelée dans aucun autre monument historique. C'est d'ailleurs à des récits semblables à ceux que notre chevalier fait des progrès des armées géorgiennes, qu'il faut attribuer en partie l'impatience des croisés français, arrêtés vers ce temps, par la politique des Vénitiens, devant les murs d'une ville de Dalmatie, Zara. Ville-Hardouin nous apprend qu'un assez grand nombre des plus illustres barons de cette expédition, au lieu de se courber devant la force des circonstances, aimèrent mieux passer seuls et directement en Syrie, abandonnant leurs compagnons d'armes, dans la crainte de perdre une partie des fruits du pèlerinage militaire auquel ils s'étaient voués. De ce nombre étaient Gautier de Brienne et le fameux Simon de Montfort ; mais, ajoutent les historiens, arrivés à Saint-Jean d'Acre, ils n'y trouvèrent rien à faire, attendu les trêves nouvellement conclues avec le soudan de Babylone, Malek-Adhel, frère de Saladin.

On sait que les lettres adressées aux prélats et aux barons de France, dans une forme analogue à celle de G. de Boix, ne sont pas rares dans nos collections historiques. Elles étaient destinées à une lecture publique, soit au prône des églises, soit dans les réunions chevaleresques. Alors elles venaient en aide aux prédications des envoyés apostoliques ; elles abrè-

geaient les incertitudes , elles soutenaient le courage, ou du moins relevaient l'espérance des barons , que les désastres d'une croisade précédente auraient pu rendre déliants à l'égard de ceux qui ne cessaient de leur promettre des protections et des victoires miraculeuses.

P. P.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

რედაქტორისაზი	3
თავი I. იერუსალიმის ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები	5
თავი II. ცნობები თამარ მეფის ნეშტის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ და სამუადისი ვ. კორბოს არქეოლოგიური გათხრებისათვის	26
თავი III. ვ. კორბოს არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურისათვის	32
თავი IV. პ. ვირჯილიო კორბო ო. ფ. შ., სიიარ ელ-დანამის (მწვემსთა მინ-დვრის) გათხრები და შემოგარენის მონასტრები	53
წინასიტყვაობა	54
წმინდა თეოდორეს სახელობის ქართული მონასტერი ბირ ელ-ყუტში	57
ბირ ელ-ყუტის მონასტრის მოზაიკური წარწერები	90
Петр Ивер и археологические раскопки грузинского монастыря в Иерусалиме (резюме)	99
Petre the Iberian and excavations of a Georgian monastery in Jerusalem (Summary)	112
ტაბულები	125